

Stavební proměny Menší věže na hradě Karlštejně

Zdeněk CHUDÁREK

ANOTACE: Studie přibližuje stavební úpravy Menší věže hradu Karlštejna v rozmezí let 1353–1365, kdy v poměrně krátkém časovém úseku došlo z rozhodnutí Karla IV. k proměně obytné věže na sídlo karlštejnské kapituly a kdy následná adaptace komnaty na kapli ve Velké věži vyvolala změny dispozice podlaží Menší věže. Studie dále přibližuje stavební osudy Menší věže a jejích kaplí až do současnosti s důrazem na dvě významná období, a to obnovu hradu za vlády Rudolfa II. a restauraci hradu na sklonku 19. století.

Úvod

Ještě v nedávné době jsme si mysleli, že o stavebních dějinách hradu Karlštejna už mnoho nového nezjistíme. Hrad Karlštejn byl po restauraci na sklonku 19. století v obecném povědomí vnímán spíše jako výtvar puristické rekonstrukce, a proto byl ještě donedávna některými hanlivě nazýván „Mockerštejn“. Teprve v polovině 20. století začal narůstat odborný zájem o stavební dějiny hradu, a to především díky dlouhodobé výzkumné činnosti Dobrosłavy Menclové. Své poznatky zúročila v řadě publikací¹ a také například v realizaci pozoruhodných modelů středověké podoby hradu. Výzkum Dobrosłavy Menclové jako by ale téma vyčerpával a zájem o stavební dějiny hradu následně ustoupil do pozadí. Významný český kastelolog Tomáš Durdík se ve srovnání s jinými královskými hrady doby Karla IV. Karlštejnem zabýval jen okrajově.² Odborný zájem se tak soustředil především na středověké nástěnné malby hradu, zejména v souvislosti s činností restaurátorské komise, kterou vedl historik umění Jaromír Homolka.

S novými stavebněhistorickými poznatky o hradních věžích, získanými především v rámci přípravy statického zajištění trámových stropů paláce a obou věží, byli poprvé seznámeni účastníci kolokvia konaného v dubnu 1999 v Anežském klášteře.³ Průzkum stavebních konstrukcí s využitím nedestruktivní metody⁴ měl osvětlit i jejich stavební vývoj. Nová zjištění spolu se staršími vlastními poznatky vedly k překvapivému závěru, že ve Velké věži došlo k funkční a s tím spojené stavební proměně již v druhé polovině 14. století. Průzkum umožnil také hlubší poznání obdobných proměn Menší věže. Dostí bouřlivou diskusi na kolokviu ukončil Jaromír Homolka prohlášením, že stojíme před novou etapou karlštejnských bádání.

Téma, doplněné o nové poznatky, bylo znovu nastoleno v roce 2005 na konferenci v klášteře v Emauzích, věnované schodišťovým cyklům ve Velké věži. Příspěvek vyvolal téměř dvouhodinovou kritickou debatu, kterou přerušil až člen řádu a pro pokročilou dobu požádal přítomné o opuštění klášteře. Zdá se ovšem, že tato diskuse není uzavřena dodnes.

Výzkum stavebních proměn hradu není zcela završen a mé dosavadní bádání nelze považovat za komplexně pojatý stavebněhistorický průzkum. Je to spíše soubor poznatků získaných v průběhu dlouhodobého působení na hradě v roli památkáře. Nutno rovněž připomenout, že přes dílčí výzkumné práce dodnes hradu Karlštejn chybí standardně zpracovaný stavebněhistorický průzkum.⁵

Původní podoba hradu, Menší věž v širších souvislostech

Hrad Karlštejn je složen z několika provozně propojených částí semknutých v jeden celek (na obr. 1, část I–V). Směrem vzhůru po skalnaté ostrožně nabývají budovy jak na objemu, tak i na významu. V první, druhé a třetí části hradu byly původní stavby přimknuty k obvodové hradbě, a to v poloze co nejdále od nástupního

■ Poznámky

1 Například Dobrosłava Menclová, *Hrad Karlštejn*, Praha 1946. – Eadem, *České hrady II*, Praha 1972.

2 Tomáš Durdík, Několik poznámek ke stavební podobě hradu Karlštejna, in: Jiří Fajt (ed.), *Magister Theodoricus, dvorní malíř Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor*, Praha 1997, s. 52–58. – Idem, Karlštejn v kontextu hradní architektury Karla IV., in: Petr Bareš et al., *Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře*, Praha 2010, s. 30–55.

3 Kolokvium navazovalo na konferenci *Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba* konanou v září 1998. Srov. Zdeněk Chudárek, Příspěvek k poznání stavebních dějin velké věže hradu Karlštejna, in: Jiří Fajt (ed.), *Dvorské kaple vrcholného a pozdního středověku a jejich umělecká výzdoba*, Praha 2003, s. 258–268 (anglicky), 469–473 (česky).

4 František Skřivánek – Daniel Havlíček – Ladislav Hrdlička, Zpráva o průzkumu dutin a inhomogenit ve zdivu velké karlštejnské věže (nepubl.), Praha 1988, sign. P.295, uloženo v NPÚ, ÚOP středních Čech. Též in: *Obnova a prezentace hradu Karlštejna. Seminář o hradu Karlštejnu konaný 24. a 25. ledna 1991 na fakultě stavební ČVUT Praha*, Praha 1991, s. 37–48. – Josef Řehák, Hrad Karlštejn NKP, nedestruktivní průzkum podlahových konstrukcí III. a IV. patra, velká věž, endoskopický průzkum (nepubl.),

SPELEO 1998, č. 1. – Idem, Hrad Karlštejn NKP, stavební průzkum komínů severní stěny velké věže (nepubl.), SPELEO 1999. – Idem, Hrad Karlštejn NKP, průzkum mezistropů Velké věže, SPELEO 1998, č. 12. – Idem, Hrad Karlštejn NKP, průzkum a dokumentace vybraných krbových průduchů velké a Mariánské věže (nepubl.), SPELEO 2005. – Zdeněk Chudárek, *NKP hrad Karlštejn, velká věž, cílená rešerše ikonografických a písemných pramenů*, SÚPP, Praha 1998. – Idem, Stavebněhistorické vyhodnocení výsledků endoskopického průzkumu podlah Velké věže Karlštejna, SÚPP, Praha 1999. – Idem, Průzkum stropních konstrukcí Mariánské věže, cílená rešerše plánových a kresebných podkladů (nepubl.), NPÚ, Praha 2003. – Oldřich Levý, *Průzkum podlah a zdíva zemním radarem*, Praha 1998. – Josef Kyncl, Znalecký posudek na dendrochronologický rozbor dřevěných stavebních prvků hradu Karlštejna (nepubl.), Brno 2002. – Idem, Znalecký posudek na dendrochronologický rozbor dřevěných stavebních prvků hradu Karlštejna (nepubl.), Brno 2003. – Miloš Drdácký – Ivoš Jirkovský – Jaroslav Lesák, Nedestruktivní průzkum zděných a dřevěných konstrukcí Mariánské věže na hradě Karlštejně. Akademie věd ČR, Ústav teoretické a aplikované mechaniky (nepubl.), Praha 2003. – Tomáš Kyncl, Výzkumná zpráva dendrochronologického datování dřevěných prvků ze vstupů do Audienční síně hradu Karlštejna (nepubl.), Brno 2004.

5 Stavebněhistorický průzkum hradu, který v 70. letech 20. století zahájila Milada Vilímková v SÚRP MO Praha zpracováním stavebních dějin, nebyl dokončen. Mimořádně přínosné v práci Milady Vilímkové bylo zpracování korespondence Josefa Mockera adresované Friedrichu Schmidovi, která má pro karlštejnská bádání dodnes zásadní význam. Projektová příprava, a tedy i přípravné průzkumné práce již zahájené obnovy hradu byly následně převedeny z rozhodnutí Krajského národního výboru Středočeského kraje na Obnovu památek, s. p. Později zpracovala Věra Kuthanová stavebněhistorický průzkum Velké věže (Věra Kuthanová, *Velká věž na Karlštejně SHP*, in: *Obnova památek n. p. Praha* (strojopisný sborník), 1987) a předběžný stavebněhistorický průzkum Menší věže (Mariánská věž, předběžný stavebněhistorický průzkum, in: *Obnova památek n. p. Praha* (strojopisný sborník), Praha 1988) jako podklad pro plánované obnovy zastřešení a fasád. Současný stavebněhistorický průzkum zajišťuje Oddělení stavebněhistorického průzkumu Generálního ředitelství Národního památkového ústavu v Praze pod vedením Jana Beránka.

prostoru, ve čtvrté a páté části byly obdélné hranolové věže umístěny do středu skalnatého pozemku. Parkánová hradební zeď na východní straně a jižně od paláce mohla být do fortifikačního systému hradu doplněna značně později. Možná se tak stalo až na konci 16. století, kdy se výrazně posilovala obrana hradu. Parkán by tak zpočátku chránil jen vstupní nádvoří s purkrabstvím.⁶

Prostorově nejmenší je provozní část (obr. 1, I), umístěná až za hradbou parkánu purkrabství, v nejnižší poloze ostrožny. Na věž s hlubokou cisternou přímo navazoval obdélný patrový objekt s hrázděným patrem, přisazený k západní hradbě, tedy do nejzápadnějšího cípu hradu.⁷ Zaniklá budova spolu se studniční věží po hmotové stránce připomínala původní palác s věží sv. Mikuláše.

Druhou, nástupní část hradu (obr. 1, II) tvoří nádvoří purkrabství. Původní sídlo purkrabího, umístěné proti bráně u západního úseku hradební zdi,⁸ zcela zaniklo v 90. letech 19. století. Do prvního patra purkrabství se patrně vstupovalo z pavlače orientované do nádvoří. Z postupně doplňovaných budov areálu purkrabství zbylo nakonec jen torzo paláce ze sklonku 14. století, situovaného v jižním parkánu,⁹ a jeho dostavba realizovaná po roce 1488 v souvislosti s nově zavedeným institutem dvojího purkrabího.¹⁰

V třetí, samostatně opevněné, skalnaté části hradu (obr. 1, III) stojí při jižní hradební zdi podélný palác, nazývaný císařský, zakončený na východní straně válcovou věží sv. Mikuláše. Původní palác před rozsáhlou dostavbou, zahájenou v souvislosti s konsekrací kaple sv. Kříže v roce 1365, byl po hmotové stránce podobný Karlovým hradům v západních Čechách,¹¹ tedy podélné, poměrně nízké dvoupodlažní stavbě, připojené k vysoké věži. Do suterénu paláce se sestupovalo rampou k portálu v západní štítové zdi, v podstatě stejným způsobem jako dnes. Původní vstupní portál do přízemí byl situován v místě hranolové dostavby čtyřramenného schodiště, ve které z části zmizela i původní venkovní schodišťová rampa do reprezentačního prvního patra.¹²

Palác byl pravděpodobně původně určen zbrojním a služebným mužům a také doprovodu císaře při jeho pobytu na hradě. Císařovou rezidencí se definitivně stal až po změně účelu obou věží. Pro potřeby císaře byl pak palác půdorysně rozšířen a zvýšen o patro.¹³

Nejvýznamnější stavby ve čtvrté a páté části hradu (obr. 1, IV, V) jsou od předchozích budov odlišné jak umístěním, tak architektonickým řešením. Jedná se o samostatně stojící obdélné hranolové věže připomínající typově starší hradní donjony.¹⁴ Podle původního záměru se jedná o rezidenční paláce. Menší věž, zvaná

též Mariánská (dříve Kostelní), navazuje na palác v třetí části hradu, Velká věž dominuje na vrcholu skalní ostrožny.

K datování výstavby věží

První věrohodnou zprávu o stavbě hradu znamenal před rokem 1358 františkán a kronikář Giovanni Marignola. Uvedl, že Karel IV. nechal „ve své komnatě v královském paláci“ namalovat zázrak s prstem sv. Mikuláše, který se udál v roce 1353. Malba je v literatuře spojována s kaplí sv. Mikuláše v prvním patře paláce. Listinami z listopadu 1355 je poprvé doložena přítomnost Karla IV. na hradě.¹⁵ To předpokládá provozuschopný palác pro ubytování panovníka s jeho dvorem. První písemný pramen k Menší věži je pak zároveň zprávou o adaptaci prostorů věže k jinému účelu. Dne 27. 3. 1357 byla totiž na hradě Karlštejně založena kolegiální kapitula a den předtím světec biskup vysvětil dvě kaple v druhém poschodí Menší věže.¹⁶

První zprávou o Velké věži je záznam kronikáře Beneše Krabice z Weitmile¹⁷ o vysvěcení kaple v „horní věži“ (sv. Kříže) dne 9. 2. 1365. Písemné prameny ovšem připomínají dokončení paláce a věží, nikoliv zahájení jejich staveb.

Na základě průzkumů i dochovaných pramenů je zřejmé, že hrad byl budován postupně. Před budováním reprezentačních staveb bylo nutno nejen připravit zařízení stavby, ale také zprovoznit hospodářské zázemí ve spodních částech hradu (obr. 1, I, II).¹⁸ Pro datování konstrukcí staveb má zásadní význam dendrochronologická analýza dřevěných prvků, které jsou prokazatelně intaktní s původní zděnou kon-

■ Poznámky

6 Parkánová zeď s průběžnou korunou a střelnými typově odpovídá mladšímu období. Mohlo se však jednat o pozdější rozsáhlou opravu. V dosavadní odborné literatuře se nepřipouští, že by pod palácem mohl být pouze strmý skalnatý svah, jak tomu je u paláců na přemyslovském hradu Bezdězu (1278) a zvláště později u hradů doby Václava IV., a to například na Krakovci s volně stojícími paláci v poměrně rovinaté krajině (1383, stavebníkem byl Václavův oblíbenec Jíra z Rostok, purkrabí na Křivoklátu) nebo na královském hradu Točnick (1398). K parkánové zdi se nepřímě vztahuje stížnost Jáchyma z Kolovrat na Jana Vchynského z Vchynic, adresovaná císaři po roce 1585: „Vchynský dal ze svých pokojů udělat šnek – průchod ven ze zámku (...) takže z těch pokojů z zámku i na zámek potají kdo chce může jíti a vyjíti ... což by vrátnej ani hlásní i jiní na zámku dobře tak snadno spatřiti a ani zvěděti nemohli.“ V relaci o „Spatření zámku Karlštejna od Jana Knínského z Knína komorníka desk zemských“ z roku 1587 je k tomuto uvedeno: „Jdouc dolů tím šnekem jsou dveře železný udělaný, ven ze zámku (...) Maryana manželka Jana Brzeského místohejtmana (...) chodívala, též

i nahoru zase na zámek. (...) jím z zámku podušky dolů spadly a táž Maryana (...) týmž šnekem dvě děvečky jest poslala pro ty šaty. A ony se zase nevrátily a pryč odešly.“ Převzato z: Milada Vilímková (ed.), Karlštejn. Stavebně historický průzkum. I. etapa. 1. část – stavební dějiny, prameny, plány, ikonografie (nepubl.), SÚRPMO, Praha 1975, s. 5, 11. Točité schodiště z této doby bylo situováno v rohu mezi východní fasádou purkrabství a hradební zdi, tedy do prostoru parkánu, který tak v této době zde nemohl existovat. Základy točitého schodiště budou prezentovány v rámci projektu IROP (Integrovaný regionální operační program) Ministerstva pro místní rozvoj.

7 Tato stavba doposud unikala pozornosti. V roce 2015 bylo v lici jižní hradby dokumentováno obdélné okno ze 14. století, a to v rámci obnovy jižní hradby a spodní partie jižní fasády purkrabství (původní parkánové zdi u nádvoří purkrabství). Zaniklý objekt u studniční věže s hrázděným patrem je zobrazen ještě na kolorované veduté pohledu z purkrabství na obec Budňany z konce 18. století.

8 Srov. Menclová 1946 (pozn. 1).

9 Palácová dostavba purkrabství mohla po změně účelu císařského paláce sloužit k ubytování mužů a jako provozní zázemí.

10 Petr Čornej, Hrad mezi králem a stavby, in: Petr Bareš et al., Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře, Praha 2010, s. 93–109.

11 Především Kašperk (1356) a Radyně (před 1361). Na rozdíl od Karlštejna jsou u uvedených hradů věže na obou koncích paláce.

12 Zazděný dveřní otvor do přízemí paláce byl nalezen v rámci přípravy dokumentace na konzervaci a obnovu interiérové omítky v roce 2013. Viz architektonický návrh výstavby „Orientální koberce ze sbírek Národního památkového ústavu, část průzkum a návrh obnovy omítek přízemí paláce“ (Zdeněk Chudárek, 2014). U nástupní schodišťové rampy do 1. patra je dodnes dochováno původní kamenné madlo.

13 Zdeněk Chudárek, Příspěvek k poznání stavebních dějin věží na hradě Karlštejně v době Karla IV., in: Zuzana Všetěčková (ed.), Schodištní cykly Velké věže hradu Karlštejna: stav po restaurování. Sborník příspěvků, Praha 2006, s. 106–138.

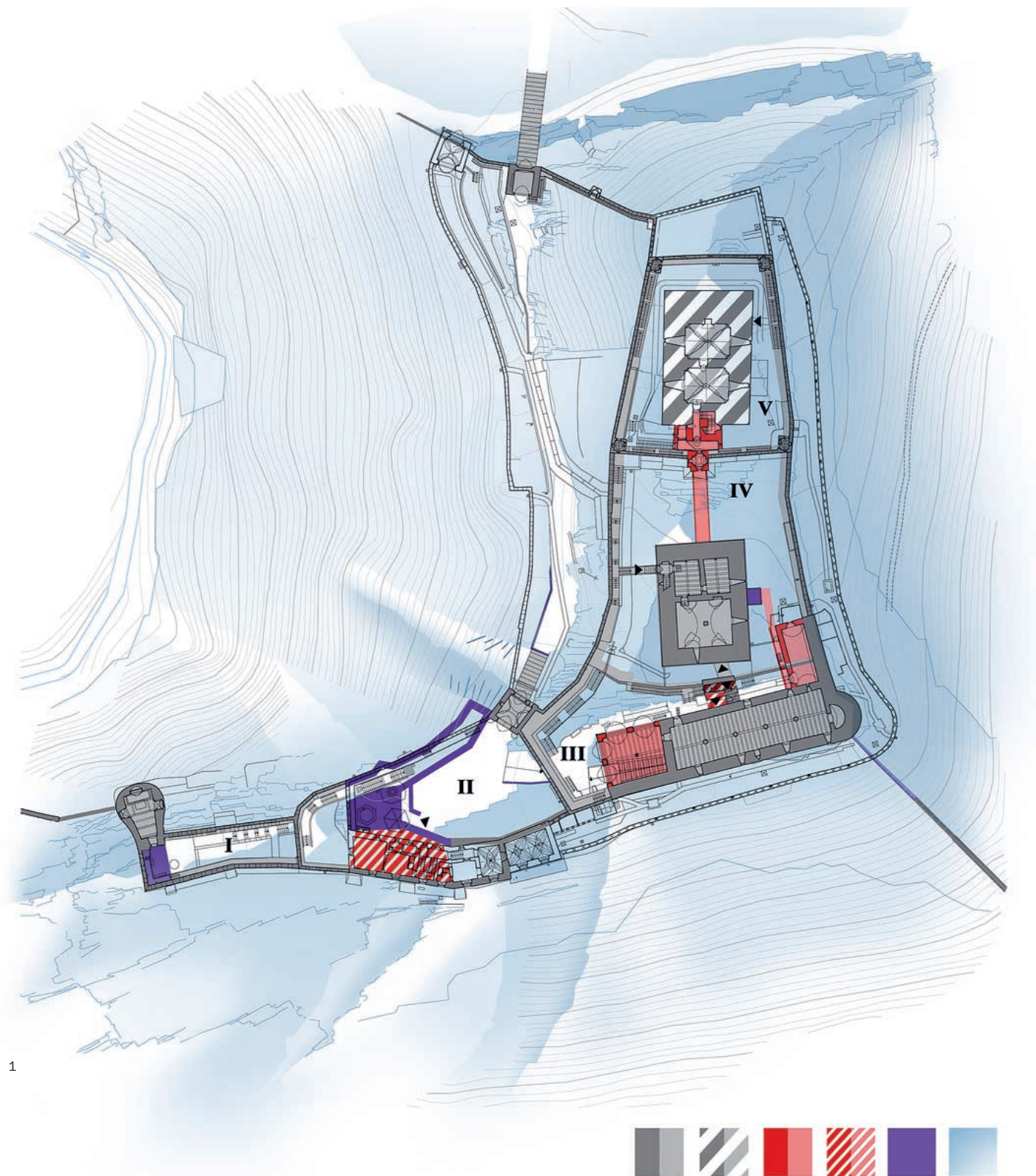
14 Karlštejnu je nápadně podobný hrad Bečov s dvojicí obdélných hranolových věží a podélným palácem (tzv. Pluhovské domy), založený ve stejné době dvořany Karla IV. Slávkem a Borešem z Rýzmburku. Hrad Bečov je doložen k roku 1349, strop nad kaplí v Menší věži je dendrochronologicky datován k roku 1352, strop ve Velké věži k roku 1356. Jan Anderle, Uspořádání bytů v některých velkých hradech doby Karla IV., in: Svorník 6, 2008, s. 13–32.

15 František Kavka, Karel IV. a širší evropský kontext českých dějin, Praha 1997, s. 18.

16 Text zakládací listiny karlštejnské kolegiální kapituly, in: František Fišer, Karlštejn. Vzájemné vztahy tří karlštejnských kaplí, Praha 1996, s. 265–270.

17 Srov. Libor Gottfried, Výběr archivních pramenů k historii hradu Karlštejna a jeho umělecké výzdobě, in: Fajt (pozn. 2), s. 33–34.

18 Například František Fišer píše o postupném budování hradu od budovy se studnou. Srov. Fišer (pozn. 16), s. 22.

1

Obr. 1. Předpokládaný stavební vývoj hradu ve druhé polovině 14. století. Situace: I. hospodářské zázemí s cisternou, II. vstupní nádvoří s purkrabstvím, III. palác s přístupovými rampami, IV. Menší věž s okolním skalnatým prostranstvím, V. Velká věž s okolním skalnatým prostranstvím. Popis k legendě barev: šedá – stavební podoba hradu v době založení karlístejnské kapituly, 1357; šedá šikmo přerušovaná – zahájení stavby Velké věže, kolem roku

1357; červená – dostavby podmíněné uložením císařských insignií ve Velké věži, realizované po roce 1360 až 1361; červená šikmo přerušovaná – předpokládané dostavby, realizované do přelomu 14. a 15. století; fialová – zbourané stavební objekty z druhé poloviny 14. století; předpokládaný skalnatý povrch. Navrhl a zakreslil: Zdeněk Chudárek, 2019.

strukcí. V případě karlštejnských věží bylo umožněno určit rok skácení dubů pro stropní trámy severních místností v přízemí Menší věže, a to do rozmezí jarních období mezi léty 1354 a 1355.¹⁹ V případě Velké věže byly buky pro táhla roštové konstrukce usazené v síle obvodových zdí v úrovni druhého patra (tj. v úrovni kaple sv. Kříže) skáceny nejdříve v dubnu 1359. Z těchto údajů je možno odvodit, že Menší věž byla postavena do úrovně stropů přízemí nejdříve v roce 1354 a k stavbě Velké věže mohlo dojít až kolem roku 1357, tedy v době, kdy již palác sloužil císařovu dvoru a Menší věž byla stavebně upravena pro potřeby kapituly.²⁰

Stavební a dispoziční řešení obou věží v době jejich stavby

Půdorysně obdélné hranolové věže jsou po architektonické, dispoziční i konstrukční stránce nápadně podobné. Původně se lišily v zásadě jen svým objemem a počtem podlaží. Menší věž je dnes dvoupatrová, vysoká věž čtyřpatrová.

I. Dispozice a počet podlaží věží

U obou obytných věží bylo přízemí určeno spíše k provozním potřebám. Krb v přízemí Velké věže může souviset až se změnou využití prostor. První patro mělo reprezentační funkci a vyšší podlaží byla pravděpodobně určena k obytným účelům.

Dílčí odlišnosti můžeme hledat ve vnitřních dispozicích. Přízemí a případně první patra obou věží byla pravděpodobně již od počátku dělena příčnými nosnými zdmi na dvě místnosti. V případě Menší věže byla severní polovina přízemí dále rozdělena na dvě půdorysně téměř shodné místnosti. V pozdější době došlo k stejnému dělení dispozice i v prvním a druhém patře a asi také v nedochovaném třetím patře Menší věže.

Druhá patra obou věží byla před adaptací na sakrální prostory bez vnitřního členění. Ve velkoryse řešených komnatách nechyběly převěty, a to ve Velké věži na jižní straně a v Menší věži patrně na západní straně. V Menší věži se dále nacházela samostatná oratoř v síle jižní zdi. Prostory vyšších pater mohly být děleny lehkými (hrázděnými) příčkami. Lehkou dělicí zeď lze předpokládat v třetím patře Velké věže. V severní části byla předsíní a chodba se schodištěm v síle severní zdi, z které byl přístupný převět. V jižní části se také nacházela obytná místnost s krbem.²¹

Schodiště obou věží ve vyšších podlažích byla původně vedena v síle obvodových zdí. Do přízemních prostor se muselo sestoupit vnitřním, patrně dřevěným schodištěm nebo žebříkem. Čtyřramenná schodiště souvisí až s následnou stavební činností.²²

Rozlehlé reprezentační a obytné interiéry obou věží odrážejí význam hradu jako reprezentačního sídla českého krále a císaře Karla IV. Proto je možno očekávat odlišnosti od jiných dobových typologicky příbuzných příkladů.²³

II. Zastřešení

S ohledem na nápadnou podobu formy i konstrukcí obou věží se nabízí domněnka, že i Velká věž byla završena hrázděným patrem tak, jak se předpokládá u Menší věže.²⁴ Horní hrázděná patra mohla být i na všech ostatních stavbách hradu.²⁵ Milada Vilímková mluví o jakési uniformitě zastřešení, která existovala již za středověku, a připomíná v této souvislosti hrázděné horní patro paláce, věže sv. Mikuláše, Studniční věže a „v souladu se staršími vzory“ i purkrabství. Zcela odstraněné zastřešení Velké věže se sedlovou střechou, zděnými štíty a ochozem, které je považováno za minimálně pozdně středověké,²⁶ je v ikonografii známo až z doby po renesanční obnově hradu. Nepůvodní valbové zastřešení Menší věže z doby rudolfinských oprav hradu bylo včetně sanktusníku rekonstruováno do částečně upravené podoby v roce 1852, tedy několik desítek let před restaurací hradu. O původním zastřešení věží se tak můžeme jenom dohadovat. Mohlo se jednat o valbové střechy nebo sedlové střechy s hrázděnými štíty. U Menší věže lze předpokládat sanktusník.

III. Svislé konstrukce věží a jejich omítky

Mohutné obvodové zdi jsou základem stability věží. Jsou ztuženy horizontálně vloženými dřevěnými táhly.²⁷ Řádkované zdivo z lomového vápence bylo místy doplněno cihlami se spárami upravenými do oblouků.²⁸ Na armování nároží a výrobu vložených ostění byl použit pískovec. Obvodové zdivo bylo těsně nad úrovní původních trámů stropů zakončeno masivní ložnou spárou, jak bylo doloženo nálezy ve Velké věži.²⁹ Tato technologická spára, nad kterou se měnil vnitřní půdorysní obrys zdí dalších pater, souvisela u Velké věže patrně se sezónní přestávkou stavby. Mohla tak v zimním období sloužit jako ochranná vrstva dosažené koruny zdí. Uložené stropní trámy těsně pod dosaženou výškou obvodových zdí ztužovaly nevyzrálou zděnou konstrukci a zároveň nesly provizorní zakrytí stavby. U Menší věže lze s ohledem na menší objem zděných konstrukcí zvažovat rychlejší postup stavby než jen jedno patro za stavební sezónu. Předpokládané lehké dělicí příčky byly pravděpodobně hrázděné.

Pozdější stavební úpravy v rámci adaptací ve 14. století, a to především průrazy nových vstupních otvorů a budování schodišť v síle zdí, jsou charakteristické obezdívkami stěn cihlami. To je dnes možno pozorovat u stěn scho-

■ Poznámky

19 Josef Kyncl 2002, 2003 (pozn. 4). – Tomáš Kyncl 2004 (pozn. 4).

20 Blíže Chudárek (pozn. 3).

21 Dubové stromy pro krakorcovou konstrukci dýmníku krabu byly smýceny v období mezi jary roku 1358 a 1359. Srov. Josef Kyncl 2002 (pozn. 4). Dýmník byl upraven na konci 16. století.

22 Reprezentační schodiště s nástěnnými malbami, částečně zapuštěné do jižní obvodové zdi Velké věže; zaniklé schodiště u východní zdi Menší věže. U severní obvodové zdi paláce dodatečně hranolové schodiště v místě vstupů do prvního a druhého patra.

23 Plochostropá velká věž hradu Bečova, určená k bydlení, má dodnes ve všech čtyřech patrech zděné příčky, které dělí dispozice na západní a východní polovinu. Ve třech spodních patrech je ještě západní polovina dělena zděnou příčkou na stejné části. Na rozdíl od bečovské věže dosahují obvodové zdi karlštejnských věží značné mocnosti (tj. šířky cca 350 cm, u severní obvodové zdi Velké věže přes 700 cm). Mohutnost obvodových zdí umocňuje stabilitu věží. Také ale bylo možno do nich zabudovat komunikační provoz (schodiště, chodby), předsíně krakorcových záchodů a dýmníky topenišť. V případě Bečova napomáhají příčné zdi stabilitě relativně subtilních obvodových zdí značně vyšší věže. Také všechny provozní funkce s ohledem na dimenzi obvodových zdí se musí odehrát uvnitř dispozice jednotlivých pater.

24 Podle nálezu prahové konstrukce na koruně východní a západní obvodové zdi v roce 1887. Půdorys pater Menší věže s dokumentací stavebního výzkumu, tuš na papíře, (uloženo v depozitáři hradu Karlštejna). Nález též dokumentoval kastelán Neugebauer. Viz Stavební skicář, Kastelán oberforst Neugebauer (uloženo v depozitáři hradu Karlštejna), s. 18, řez korunou věže s nálezem. Obdobný prahový rošt dokumentoval Josef Mocker i na koruně zdi mikulášské věže, kde je hrázděné patro doloženo. Josef Mocker, Stavební skicář, Karlův Týn, III., s. 25 (depozitář hradu Karlštejna).

25 Hrázděné patro bylo na věži sv. Mikuláše při paláci strženo mezi léty 1587–1597, na studniční věži asi v roce 1780 a na druhé vstupní bráně před rokem 1801. Palác měl patrně původně hrázděné druhé patro, po pozdějším rozšíření a zvýšení paláce bylo hrázděné třetí patro. Chudárek (pozn. 13), s. 106–138. Hrázděné horní patro můžeme předpokládat i u zaniklého purkrabství. Jeho zachovaná pozdější dostavba má dnes hrázděné patro jako jediné, bylo ale zcela rekonstruováno v 90. letech 19. století.

26 Menclová 1946 (pozn. 1). – Vilímková (pozn. 6), s. 15. Milada Vilímková připouští i zásadní změnu v koncepci zastřešení Velké věže.

27 V případě Velké věže jsou doložena buková táhla odsekaná v líci schodiště druhotně vloženého do západní obvodové zdi mezi druhým a třetím patrem.

28 Zdeněk Chudárek, Velká věž hradu Karlštejna, *Zprávy památkové péče* LIV, 1994, s. 67–72.

29 Až 10 cm vysoká maltová vrstva prostupující i pod zdivo špalet oken třetího patra byla dokumentována v roce 2001 u severní zdi v úrovni druhého patra a u obvodových zdí třetího patra.

diště do třetího patra Velké věže, kde po restaurování hradu na sklonku 19. století nebyla obnovena omítka.

Původní gotické omítky v hradních interiérech jsou po obnově hradu na konci 19. století zastoupeny jen výjimečně, a to v místech restaurovaných nástěnných maleb. To platí pro reprezentační prostory věží a paláce. V prostorách, které byly považovány za méně významné, Josef Mocker ponechal gotické, ale i pozdější omítky většinou v zakonzervovaném stavu a doplnil je omítkou odlišné povrchové struktury a barevnosti.³⁰ Na fasádách byly za restaurace hradu omítky bez výjimek sneseny.³¹

IV. Zastropení věží

Většina místností obou věží, ale také paláce byla původně opatřena trámovými stropy s fošnovými záklopy. Trámy dosahovaly značného rozpětí. Proto byly již v prvním období podloženy podélnými průvlaky, případně podpírány dřevěnými sloupy. To se dá předpokládat ve vyšších podlažích obou věží. Reprezentační prostory měly stropy zdobenější, s profilacemi hran trámů i záklopů.³² Trámy byly řazeny v poměrně rychlém sledu s úzkými mezilehlými poli.

Vzácně jsou na původním místě dochovány dubové stropní trámy ve dvou severních místnostech přízemí Menší věže.³³ Záklopy fošny se zde však nedochovaly, současně jsou z konce 19. století. Podstatná zjištění o podobě původních trámových stropů Velké věže umožnilo v letech 1998–2001 statické zajištění dřevěných stropních konstrukcí z doby restaurace hradu na konci 19. století. Pod podlahou druhého patra (kaple sv. Kříže) a třetího patra bylo možno postupně dokumentovat v obvodovém zdivu kapsy zhlaví původních mohutných stropních trámů.³⁴ Kapsy pro jejich zhlaví jsou ve druhém patře o 60 cm níž než současná podlaha kaple. K pozoruhodnému nálezu došlo v roce 2001 při výměně stropu pod podlahou třetího patra,³⁵ kde byl odkryt záklop sestavený mimo jiné z druhotně použitých ručně řezaných dubových fošen z doby výstavby hradu. Ty původně představovaly stropní záklop.³⁶ Tento cenný soubor stavebních fošen je dnes prezentován v původní sestavě jako podhled třetího patra věže.³⁷

Původní figurální malba na dochovaném trámu a záklopy prknech nalezených nad klenbou kaple Ostatků utrpení Páně (dnes je tato kaple obecně, avšak nesprávně nazývána kaplí sv. Kateřiny)³⁸ a také polychromovaný díl průvlaku usazený druhotně jako podložka pod stropní konstrukci podlahy kaple sv. Kříže naznačují, že malířská výzdoba nepokrývala jen omítky stěn místností, ale také dřevěné stropní konstrukce.

Dřevěné prvky z pozdější dostavby třetího patra císařského paláce byly poněkud odlišné a vykazovaly větší zdobnost. Bohatě profilované byly nejen průvlaky, ale i záklopy fošny a tářlování.³⁹

Pro úplnost je nutno připomenout ještě jeden gotický strop. Ten přetrval až do konce 19. století ve východní místnosti suterénu císařského paláce. Stropní trámy se záklopem doplňoval ve středu místnosti podélný průvlak podepřený mohutnými dřevěnými sloupy s bočními sedly.⁴⁰

Původní interiéry obou věží i paláce byly tedy plochostropé. Zaklenuty byly pouze všechny původní úseky chodeb a schodišť v síle obvodových zdí. V Menší věži je pro tyto úseky charakteristická valená lomená klenba s téměř vodorovnou vrcholnicí, po úsecích výškově odsazená podle průběhu ramen schodišť. V úrovni po-

■ Poznámky

30 V přízemí Menší věže a také v přízemí císařského paláce. V přízemí Velké věže je pozdně gotická omítka na klenbách obou místností plynule zapojena do nových omítaných ploch. Fragmenty starších omítek včetně gotických se zachovaly i v interiérech dalších hradních staveb, které na konci 19. století unikly stavebním pracím (konírna v přízemí tzv. děkanského křídla paláce, suterén paláce, pozdně gotické sklepy ve východní části purkrabství).

31 Původní exteriérové omítky se mohou nalézt na skrytých místech, jako je tomu za lícem valené klenby přízemí přístavby děkanského křídla k původnímu paláci.

32 Josef Mocker, Stavební skicář, Karlův Týn, I., s. 8, 11, 16. Uloženo v depozitáři hradu Karlštejna. Dokumentace původního stropu, Menší věž, první patro (profilované hrany průvlaku, záklopy okosené fošny s polodrážkou, do nich shora vložena prkna). Kresba půdorysu prvního patra Menší věže s detaily profilací kamenických a tesařských prvků, sign. W. (Wächtl), 1866, list 62, Archiv Pražského hradu.

33 Stromy pro trámy byly smýceny mezi jarem 1354 a jarem 1355. Josef Kyncl, 2002, 2003 (pozn. 4). V profilu obdélné dubové trámy cca 30 × 25 cm jsou od sebe vzdáleny 60–75 cm.

34 Rozměry profilu trámů dosahovaly až 50 × 36 cm, světlá šířka mezi trámy se pohybovala kolem 80 cm. Některé trámy, uložené ve zdivu až 60 cm, byly v hranách zaobleny. Původní stropní konstrukce nad kaplí sv. Kříže byla nahrazena nejpozději před rokem 1597, kdy byl sestaven nový trámový dubový strop, uložený pouze na úzkou plochu v místě ustupujících obvodových zdí. Relace z roku 1597: „*Nad touž kaplou pak všechny staré trámy i s podlahou zpráchnivělou dolů smetány a jiné dubové místo nich všechny napořád položené jsou a na těch trámích tlustými prkny a nebo fošnami též položeno (...)*“ Vilímková (pozn. 6), s. 15. Z renesančního stropu se dochovalo torzo trámu pod dlažbou severního okenního otvoru v západní obvodové zdi.

35 Dosavadní trámový strop z konce 80. let 19. století byl v roce 2001 nahrazen vyšším povalovým stropem. Tuto ne-

obvyklou změnu vyvolala potřeba zajistit kapli sv. Kříže pro případ požáru krovu a s tím spojených možných destrukcí dřevěných konstrukcí. Nález bylo možno očekávat, viz zpráva Josefa Mockera o stavebních pracích za rok 1892 ze dne 22. 3. 1893: „*Ve velké místnosti nad kaplí sv. Kříže byla zřízena podlaha ze starých fošen, jejichž spáry byly pobity lištami.*“ Vilímková (pozn. 6), s. 236.

36 Dubové stromy pro fošny byly smýceny mezi jarem roku 1344 a jarem 1353. V místě původního uložení na trámy je jejich povrchově zabarvení dodnes tmavší. Tak je možno soudit, že byly uloženy na trámech šířky 24 až 29 cm ve vzdálenosti 74 až 78 cm, což přibližně odpovídá vzdálenosti původních trámů stropů přízemí Menší věže. Soubor dále obsahuje fošny z pobití hrázdných konstrukcí (s trny a otvory po dřevěných hřebecích) z borovic smýcených mezi jarem 1369 a jarem 1370 a dále smrkové fošny z obnovy hradu na konci 16. století, všechny z blíže neidentifikovaných konstrukcí. Josef Kyncl 2002, 2003 (pozn. 4). Borovicové fošny mohly souviset s dostavbou paláce po změně stavebního programu v obou věžích.

37 V případě uložení sestavy záklopy fošen zpět do nové podlahové konstrukce by bylo nutno zvýšit úroveň podlahy. Vyřazené stropní trámy z konce 19. století jsou uloženy v suterénu císařského paláce, kde budou znovu použity do rekonstruovaného dřevěného stropu v rámci zahájeného projektu IROP.

38 Menší z kaplí v Menší karlštejnské věži je obecně známa jako kaple sv. Kateřiny. Je to však jedna z fabulací Václava Hájky z Libočan. Důsledně ji nazývám, v souladu s její konsekrací, kaplí Ostatků utrpení Páně (správně podle zakládací listiny karlštejnské kapituly by mělo být „Utrpení Páně a jeho Znamení, jakož i všeho vojska nebeského“). K původní figurální malbě na dochovaném trámu a záklopy prknech viz dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 21. 8. 1888: „*Trám i prkna mají tmavý podklad, na němž jsou namalováni klečící andělé v bílém šatu. Na prknech jsou dále namalováni: Říšský orel a Český lev a to střídavě (...)*“ Vilímková (pozn. 6), s. 194.

39 Josef Mocker, Stavební skicář, Karlův Týn, II., s. 2, 3. Fragmenty těchto dřevěných prvků jsou uloženy ve sbírce hradu a budou prezentovány v rámci expozice truhlářských a tesařských prvků v suterénu paláce. Zatím nebylo provedeno dendrochronologické měření.

40 Sign. W. (Wächtl), 1866, list 92. Srov. Mocker (pozn. 39), s. 11. Podle této dokumentace byl v západní místnosti suterénu mladší povalový strop. Oba stropy byly zlikvidovány kolem roku 1890 v souvislosti s rozhodnutím využít suterén paláce jako „mamutí kontejner“ na stavební rum z demolice (především paláce). Stavební rum ze suterénu byl vytěžen v roce 1952. V té době byla ještě zachována část tohoto stropu, a to podélný průvlak při severní obvodové zdi, založený na sloupech se sedly. Jednalo se však o mladší doplněk původního stropu (patrně souvisel s opravou provedenou před rokem 1597). Suterén byl zastropen v roce 1956 ocelovými nosníky a železobetonovými panely. Projekčně je připravena rekonstrukce obou stropů v rámci projektu IROP. Jeden z masivních gotických sloupů z této konstrukce je uložen ve sbírkách hradu a bude součástí připravované expozice tesařských prvků v suterénu paláce.

Obr. 2. Menší věž hradu Karlštejna, půdorys přízemí: a) v letech cca 1353–1356, b) v době stavebních změn po roce 1356, c) v době stavebních změn po roce 1360 nebo 1361. Navrhl a zakreslil: Zdeněk Chudárek, 2019.

dest schodišť, před vstupy do místností, jsou pak vloženy zvýšené příčně orientované segmentové klenby.⁴¹ Klenby chodeb a schodišť v síle obvodových zdí Velké věže, a to v severní zdi prvního a třetího patra a v jižní zdi v druhém patře (vstup do kaple sv. Kříže, původně plánováno jako předsíně převětu), realizované o několik let později, mají rovněž valenou klenbu s vodorovnou vrcholnicí, avšak klenby jsou segmentové. Ostatní klenby ve Velké i Menší věži pocházejí z pozdějších stavebních úprav.⁴²

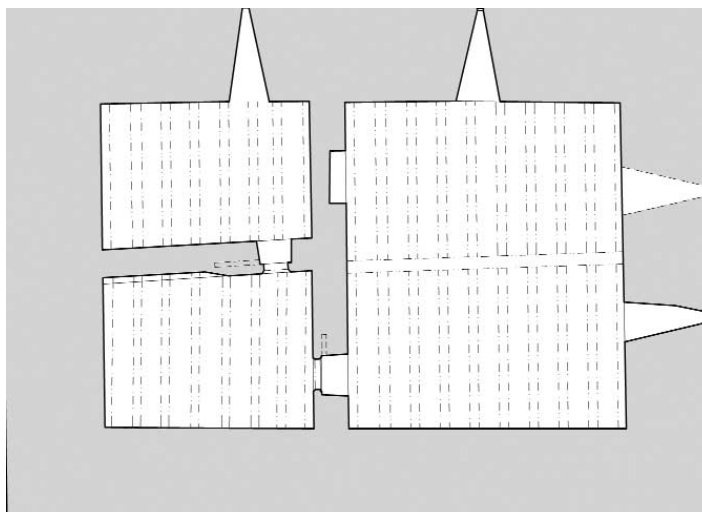
V. Ostění okenních a dveřních otvorů

Architektonickou jednotu obou věží potvrzuje i obdobné řešení okenních i dveřních otvorů. V přízemí jsou u obou věží malá štěrbinová ok-

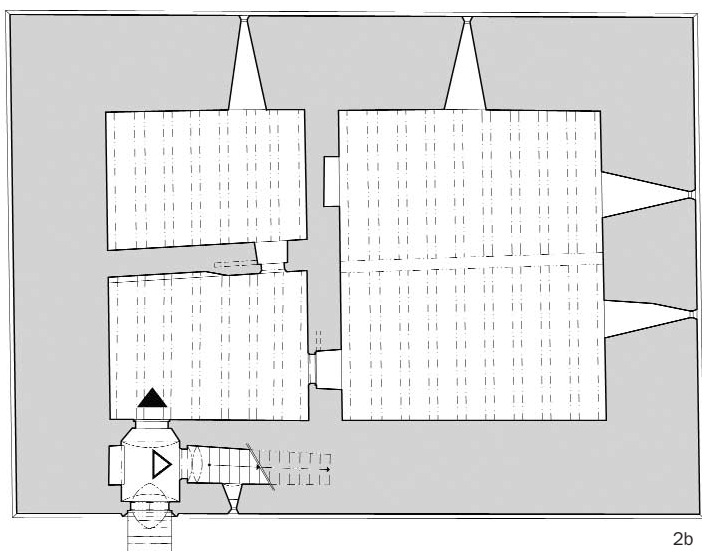
■ Poznámky

41 V Menší věži jsou tyto původní klenby zachovány v horní části schodiště z přízemí do prvního patra a především nad schodištěm z prvního patra v jižní a východní obvodové zdi. Původní sklenutí je také v chodbě v síle zdi mezi kaplemi ve druhém patře.

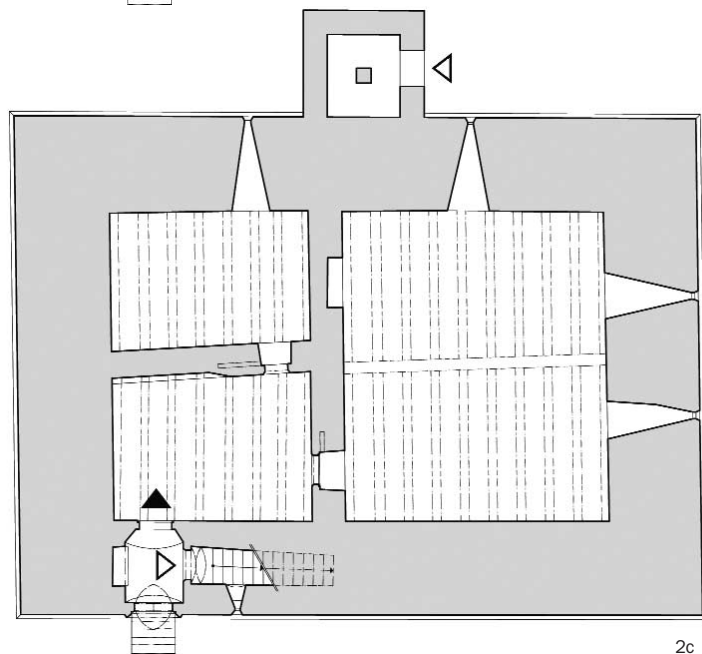
42 Ve Velké věži souvisí dvě pole křížové klenby nad prvním a druhým patrem s adaptací téměř dokončené komnaty ve druhém patře na kapli a vznikla až po uložení trámových stropů. Trámové stropy druhého i třetího patra však i dále sloužily svému účelu, neboť druhotné klenby zůstaly bez zásypů. Zastropení čtyřramenného schodiště, částečně zapuštěné do jižní obvodové zdi Velké věže, je poznamenáno jeho adaptací do starší stavební dispozice a působí jistou improvizací. Klenba schodiště mezi druhým a třetím patrem, sestavená z klenebních, nepravidelně vzestupných segmentových úseků, vychází pravděpodobně ze zvolené technologie charakteristické pro ražená důlní díla. Chudárek (pozn. 3), s. 258–268. Sklenutí přízemí bezžebnými křížovými klenbami souvisí s opravou po požáru v roce 1487, kdy byl nahrazen vyhořelý trámový strop. Srov. Vilímková (pozn. 6), s. 8. V dalších stavbách hradu jsou ještě autentické valené klenby v přízemí tzv. děkanského křídla paláce a v suterénu purkrabství z přelomu 15. a 16. století. Ostatní klenby pocházejí z doby restaurace hradu na konci 19. století. Nově byly sklenuty průjezdy od základů rekonstruovaných vstupních věží. Ve Velké věži byly v letech 1888 a 1889 rekonstruovány nejvíce staticky narušené klenby. V prvním patře proběhla rekonstrukce jižní křížové klenby poškozené již požárem v roce 1487. Dobroslava Menclová, Restaurace hradu Karlštejna, *Zprávy památkové péče* VII, 1947, s. 108. – Výrobní výkres klenby jižní místnosti 1. patra, Josef Mocker, 1888, depozitář hradu Karlštejna. V druhém patře byla rekonstruována klenba čtyřramenného schodiště před kaplí sv. Kříže a klenba schodiště do třetího patra.

2a

2b

2c

na, zatímco ve vyšších obytných místnostech vysoká obdélná okna s dělením do kříže a s lavicemi při špaletách. Pouze okna kaple Nástrojů utrpení Páně v Menší věži jsou zásadně odlišná. Mají oboustrannou nálevkovitou špaletu s trojlaločnou kružbou a odpovídají tak sakrálnímu účelu svého prostoru. Kaple Panny Marie, vzhledem k původnímu stavebnímu programu, má okenní otvory profánního charakteru, stejně jako je tomu u oken kaple sv. Kříže.⁴³ Dveřní portály obou věží, které je možné zařadit do prvního období výstavby hradu, jsou především sedlové. Kamenickými prvky hradu se doposud nejvíce zabývala Dobroslava Menclová.⁴⁴

VI. Dlažba

Původní dlažba se nedochovala. Lze předpokládat keramickou dlažbu, která mohla mít v reprezentačních místnostech ražený dekor. V hradních sbírkách byla v 19. století uložena ražená dlaždice s motivem šesticípé sférické hvězdy.⁴⁵ V roce 1895 byl nalezen fragment dlaždice s paprskovitým motivem, považovaný za výrobek z doby Karla IV.⁴⁶

Historicky jsou doloženy až čtvercové glazované dlaždice zelené a červenohnědé barvy z doby rudolfínské obnovy hradu. Dodnes je tato dlažba dochována v kapli sv. Kříže pod podlahou z ražených dlaždic z konce 19. století a obdobně tomu může být i v kapli Nástrojů utrpení Páně. Několik metrů čtverečních této dlažby může návštěvník hradu vidět u krbu v jihovýchodním rohu třetího patra Velké věže.

Vedle keramických dlažeb je v písemných pramenech doloženo použití kamenné dlažby, a to především desek ze sliveneckého mramoru. Úlomky této dlažby jsou uloženy v lapidáriu hradu. Podle výročních zpráv z doby restaurace hradu na konci 19. století byly některé původní mramorové desky znova použity společně s novými výrobky ze stejného materiálu, a to především na podesty schodišť.⁴⁷

Stavební podoba a účel Menší věže před založením kapituly v roce 1357

I. Přizemí

Menší věž v přízemí byla již při stavbě rozdělena do tří místností propojených sedlovými portály.⁴⁸ Jižní polovinu dispozice vyplňuje větší místnost s nižší úrovní podlahy, severní polovina přízemí je dělena na dvě půdorysně téměř shodné místnosti. Přízemí je z památkového hlediska mimořádné s ohledem na míru dochování původního stavebního stavu. Kromě trámů stropů v severních místnostech se zachovaly i původní sedlové portály a na stěnách z poměrně velké části gotické omítky s pozdějšími rytými kresbami (například hradní architektury).⁴⁹

II. První patro

Původní dispozice reprezentačního prvního patra není již tak jednoznačná. Až do zahájení obnovy hradu na konci 19. století byla dispozice prvního patra shodná s přízemím, tedy severní část půdorysu věže byla dělena na dvě místnosti. V dosavadní literatuře nebylo zatím zvažováno, zda mohlo první patro projít dispoziční proměnou v souvislosti se založením kapituly. Nejstarší zprávu o podobě interiéru prvního patra s dvěma místnostmi na severní straně nám poskytuje sněmovní relace z roku 1597.⁵⁰ Dobroslava Menclová⁵¹ dispozici s třemi místnostmi považovala za původní. Josef Mocker při výzkumných pracích ve věži zjistil, že příčné zdi nejsou provázány se zdi obvodovými.⁵² Usoudil tak na původně jednotný prostor. Vnitřní zdi se však obvykle stavěly až následně (po dokončení zastřešení), a nemusejí tedy souviset s pozdější dispoziční proměnou. Josef Mocker však prokázal druhotnou stavební úpravu severní části prvního patra nálezem profilovaného stropního průvlaku nad dělicí zdi mezi menšími severními místnostmi.⁵³ To by mohlo vést k závěru, že původně zde byla jednotná, pravděpodobně již tedy vytápěná místnost, nebo byla dispozice rozdělena na dvě části obdobně jako v prvním patře Velké věže. Do prvního patra se původně vcházelo pouze vstupním portálem s předsíní v jižní obvodové zdi věže.

Josef Mocker věnoval zvýšený zájem výzkumu původního propojení Menší věže s palácem, které bylo v úrovni jejího prvního patra.⁵⁴ V jižní obvodové zdi realizoval poměrně masivní destruktivní průzkum v souvislosti s odstraněním dosavadního oblouku spojovacího mostku. Nechal vytěžit prostor pod podlahou vstupní předsíně v síle jižní zdi a našel zde práh níže situovaného původního vstupního portálu a nižší úroveň podlahy předsíně s vyrovnávacím schodištěm (8 stupňů). Původní předsín s vyrovnávacím schodištěm ústila pouze do kom-

46 Frotáž úlomku dlaždice je uložena v Archivu Pražského hradu. Motiv s raženými vějířovými paprsky se uplatnil v pozmeněné podobě na nových dlaždicích.

47 Zdeněk Chudárek, Historické dlažby a péče o ně v poutním kostele na Zelené hoře a na Karlštejně, in: *Obnova památek 2016. Historické dlažby a obklady v interiérech*, Praha 2016, s. 33–41.

48 Podle zjištění umožněného archeologickým výzkumem v roce 1995 (sonda 2) jsou příčné zdi vnitřní dispozice v úrovni nad základovou spárou vzájemně provázány. Srov. Vojtěch Kašpar, Závěrečná zpráva archeologického výzkumu (nepubl. rukopis, NPÚ, GnŘ), 1995. – Idem, Mariánská věž na hradě Karlštejně – archeologický výzkum, in: *Castellologica bohemica* VII, 2000, s. 315–328.

49 Není pochyb, že i další původní omítky hradních místností nesly rudkové a ryté kresby a nápisy, jak je tomu například v přízemí Velké věže a bylo také v severní části druhého patra Menší věže.

50 Vilímková (pozn. 6), s. 13.

51 Dobroslava Menclová, Státní hrad Karlštejn, Praha 1958, s. 14: „Větší (jižní, pozn. aut.) komnata I. patra mívala vedle dveří ze schodiště velký krb a ve východní zdi dvířka do převětu. Také jedna z komor v severní polovině věže byla vytápěna krbem.“ Obdobně též Menclová 1972 (pozn. 1), s. 52.

52 Zpráva Josefa Mockera z 3. 11. 1889 o restauračních pracích provedených v roce 1888: „První patro pod kaplí tvořilo původně jednotný prostor a profilovaný stropní trám byl podepřen dřevěným sloupem. Dělicí příčka nebyla s hlavní zdi svázána, byla zřejmě vložena později, anebo v průběhu stavby.“ In: Vilímková (pozn. 6), s. 21.

53 Dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 15. 6. 1888: „Nový průzkum ukázal, že v zadním prostoru (kaple Panny Marie, pozn. aut.) nebyla dělicí příčka, také ne v 1. patře, protože je tam profilovaný průvlak. Snad může toto rozdělení odpadnout.“ In: Milada Vilímková (ed.), *Karlštejn. Stavebně historický průzkum. I. etapa. 2. část – texty archivních dokladů ke stavebnímu vývoji hradu* (nepubl. rukopis), SÚRPMO, Praha 1975, s. 189–190.

54 V této souvislosti je nutno se zamyslet, jak byla komunikačně propojena Velká věž s Menší věží a palácem, a to v době, kdy ještě nebyl mezi oběma věžemi spojovací most. Jeho stavba mohla být zahájena až po rozhodnutí uložit do Velké věže císařské insignie, tedy po roce 1360 nebo 1361. Velká věž byla úplně dokončena nejspíš až v době konsekrace kaple sv. Kříže. Nebylo tak asi nutno realizovat původně plánované komunikační propojení věží. Do prvního patra Velké věže se mohlo původně vstoupit z východního ochozu hradby kolem věže, a to patrně padacím můstkem do Josefem Mockerem rekonstruovaného portálu chodby ke schodišti v síle více jak 7 metrů široké severní obvodové zdi. Schodiště bylo zde záhy zazděno v souvislosti s adaptací kaple sv. Kříže. Jak byla zvažována přístupová cesta na hradební ochoz kolem Velké věže v době, kdy ještě měla být obytná, není známo. Chudárek (pozn. 3). – Idem, Příspěvek k poznání stavebních dějin věží na hradě Karlštejně v době Karla IV., *Průzkumy památek* 13, 2006, č. 3, s. 106–138.

■ Poznámky

43 Menclová 1946 (pozn. 1), s. 52. Kružby v oknech byly pravděpodobně usazeny dodatečně v rámci adaptace kaple, kdy bylo v jižní zdi nad vchodem prolomeno čtvrté okno. To má jako jediné ve Velké věži oboustrannou nálevkovitou špaletu, na vnější straně obezděnou cihlami.

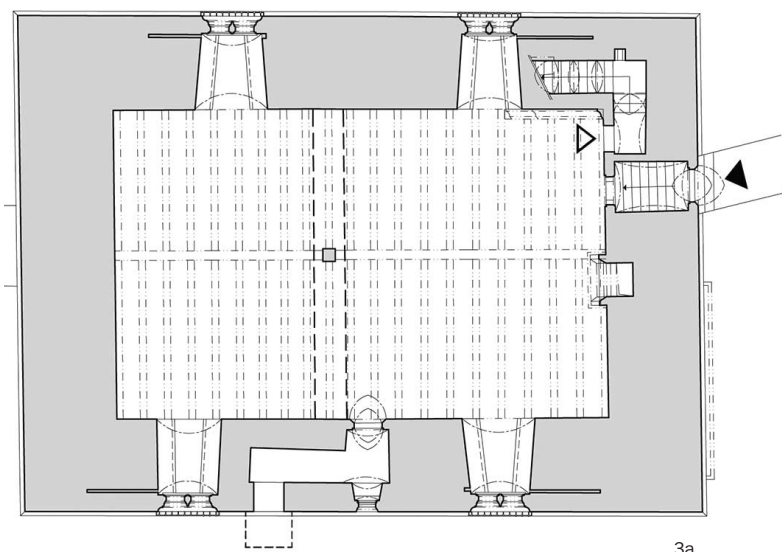
44 Počátkem 50. let 20. století bylo v přízemí Velké věže upraveno lapidárium kamenických prvků, vyňatých ze stavby při restauraci hradu na konci 19. století. Dobroslava Menclová pořídila podrobný soupis všech kamenických prvků, včetně jejich kresebné dokumentace. Viz Lapidárium Karlštejn, 1955 (nepubl.), uloženo v NPÚ, GnŘ.

45 Tuto dlaždici nakreslil Ludwig Wachter v roce 1867, v souvislosti se zaměřením a dokumentací hradu. Dlaždice byla patrně v té době uložena jako sbírkový předmět v kapli sv. Kříže.

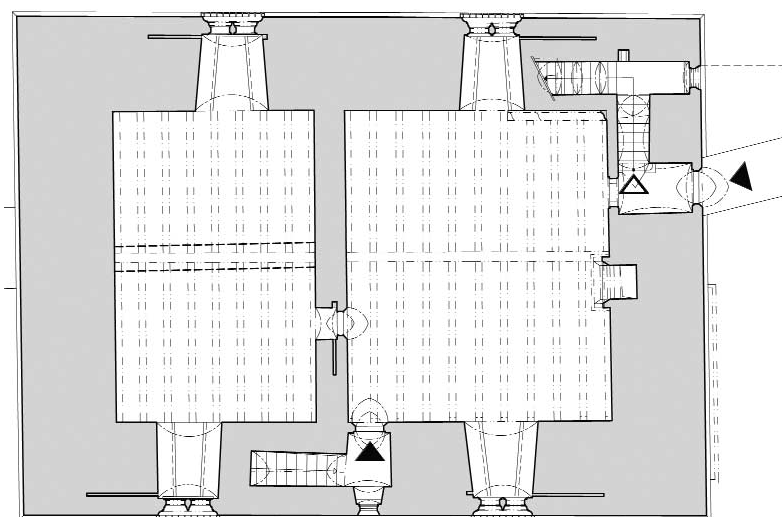
Obr. 3. Menší věž hradu Karlštejna, půdorys prvního patra: a) v letech cca 1354–1356, b) v době stavebních změn po roce 1356, c) v době stavebních změn po roce 1360 nebo 1361. Navrhl a zakreslil: Zdeněk Chudárek, 2019.

naty prvního patra. Podle dochované linie omítky na západní stěně byla zaklenuta dvěma úseky stupňovité valené klenby, tedy způsobem typickým pro výstavby hradu před rokem 1356. Mladší zvýšená klenba předsíně je opatřena segmentovou valenou klenbou. Mezi vstupní předsíní s vyrovnávacím schodištěm a schodištěm do druhého patra byla původně plná zeď, takže bylo nutno napřed vstoupit do přilehlé komnaty a teprve z ní se dalo sousedícím portálem pokračovat na schodiště do vyšších pater. V dolní části schodiště do druhého patra byla původně v síle jižní obvodové zdi nástupní podesta s příčně založenou a značně převýšenou valenou klenbou, tedy opět s původním prvkem typickým pro podesty schodišť před vstupy do místnosti. Josef Mocker tuto nálezo-ovou situaci podrobně kresebně dokumentoval⁵⁵ a usoudil na stavební vývoj spojovací komunikace mezi palácem a věží. V souladu s názorem Augusta Sedláčka předpokládal zpočátku dřevěný přechod a později zděný mostek s vyrovnávacím schodištěm.⁵⁶ Způsobem napojení paláce a věže se později zabývala Dobroslava Menclová.⁵⁷

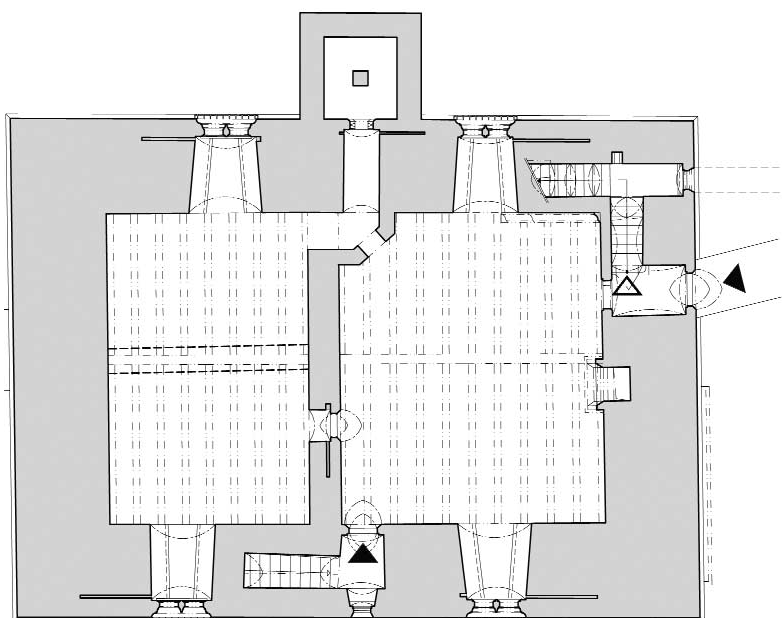
Podesta mezi rameny schodiště v jižní a západní zdi z prvního do druhého patra je protažena až do vnějšího líce jižní zdi, kde při restauraci hradu bylo obnoveno okno. Z Mockerových kreseb ve stavebním skicáři je však zřejmé, že i zde byl průchozí otvor na převět, případně zde mohlo ústít další komunikační propojení do

3a

3b

3c

■ Poznámky

55 Mocker (pozn. 32), s. 7, 9–11. – Josef Mocker, půdorys věže se zakreslením nálezu, 1887–1888 (uloženo v depozitáři hradu Karlštejna).

56 Dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 1. 7. 1888: „Vstup po pavlači z paláce byl nahrazen schodištěm. Pavlač byla původně dřevěná. Pak byl v 1. patře mezi kaplí a schodištěm rozepjat oblouk a vytvořeno spojení, při čemž byla plná zeď před krátkým ramenem schodiště vylomena a nově vytvořena předsíní jen skromně zaklenuta (...).“ In: Vilímková (pozn. 53), s. 191.

57 Menclová 1947 (pozn. 42), s. 106, cit.: „(...) místo dnešního schodiště (paláce) bývaly obě budovy, palác i kostelní věž, spojeny původně pouze dřevěným můstkem s vloženými schody, jež vyrovnávaly výškový rozdíl mezi 1. patrem věže a 2. patrem paláce (...).“ Později upřesnila podobu spojovací komunikace na padací mostek s vloženým schodištěm, který „přímo propojoval císařovy pokoje v 2. patře paláce s 1. patrem menší věže“. Menclová 1972 (pozn. 1), s. 52.

vyššího patra císařského paláce. Podle Mockery skici je zdivo kolem tohoto dveřního otvoru odlišné, stejně jako kolem pozdějšího vstupního portálu z mostku do prvního patra věže. Je tedy možné se domnívat, že dveřní otvor z mezipodesty schodiště do druhého patra souvisí s pozdější stavební úpravou.⁵⁸

Zvýšený Mockerův zájem o spojovací mostky mezi císařským palácem a Menší věží souvisel s hledáním předpokládaných pavlačí se schodišti na severní fasádě císařského paláce. To vedlo Josefa Mockera také ke značně invazivním sondám na severní fasádě císařského paláce a v důsledku toho k odhalení zazděného prahu původního hrázdného druhého patra.⁵⁹ Mockerův badatelský zájem a později i zájem Dobroslavy Menclové se soustředil na podobu propojení Menší věže s císařským palácem. Opomíjeno tak zůstalo jeho poznání, že ze vstupní předsíně v jižní obvodové zdi Menší věže nebylo původně možno pokračovat na schodiště do vyšších pater věže.

Schodiště z přízemí do prvního patra v síle západní obvodové zdi bylo pravděpodobně upraveno z původní krátké chodby před arkýřovým prevétem. Proti vstupnímu portálu z komnaty je podesta zaklenuta příčně založenou valenou klenbou, na kterou severním směrem navazuje chodba (později úsek schodiště) s téměř vodorovnou valenou lomenou klenbou.

III. Druhé patro

Druhé patro s kaplí Nástrojů utření Páně a kaplí Panny Marie je nejvýznamnějším podlažím Menší věže.

Josef Mocker v rámci svých výzkumů realizovaných od roku 1887 a zaměřených především na poznání původní stavební podoby kaple Panny Marie mimo jiné popsal a kresebně vyhodnotil několik pozoruhodných stavebních zjištění. Pro pozdější hodnocení původní podoby druhého patra věže měly podstatný význam dva jeho nálezy. Přibližně ve středu východní obvodové zdi objevil zazděný hluboký dveřní otvor, směrem do interiéru mírně rozšířený a vytočený k severu, a v severní obvodové zdi našel komínový průduch, který mohl souviset se zaniklým krbem.

U dveřního otvoru ve východní zdi usoudil, že se jedná o vstup k původnímu prevétu.⁶⁰ Josefu Mockerovi se nepodařilo prokázat, že zde byl arkýřový prevét na konzolách,⁶¹ jeho interpretace však byla přijata v pozdější odborné literatuře.⁶² Josef Mocker však došel i k jinému významnému zjištění, podle kterého byl tento dveřní otvor upraven ve zdi až druhotně.⁶³

Předpokládaný krb v severní zdi a nalezený vstup na uvažovaný záchod v pozici příčné zdi vedly od poloviny 20. století k diskusi o původní podobě a účelu interiéru v druhém patře

Menší věže. S ohledem na nálezy nemohl být prostorem sakrálním. O profánním sále uvažoval František Dvořák již v roce 1947.⁶⁴ Antonín Friedl došel k závěru, že kaple vznikla „*adaptací profánního sálu*“.⁶⁵ Stejný názor sdílela Dobroslava Menclová. Ve svých úvahách vycházela z předpokladu, že výzdoba inkrustacemi souvisí ještě s profánním sálem.⁶⁶ Pozdější diskurs se zaměřil na otázku, zda tak vzácnou výzdobu, jako je inkrustace drahokamy, lze vůbec v profánních prostorách předpokládat. Také bylo zvažováno, kdy k této úpravě mohlo dojít, a to již s ohledem na funkční proměny Menší věže. Účel této původní síně se pokusili poprvé navrhnout Zdeněk Bouše a Josef Myslivec,⁶⁷ když uvedli, že profánní prostor sloužil „*hlavně jako šackomora*“.⁶⁸ Teprve František Fišer označil prostor druhého patra za rezidenci císařovny, tedy přiznal Menší věži její původní obytnou funkci.⁶⁹ Ve svých úvahách pak dále rozvedl účel jednotlivých částí obytné komnaty. Fišerův názor vyvolal nesouhlas a ostatní badatelé přisuzovali druhému patru věže zvláštní profánní účel, ne však obytný.⁷⁰

S ohledem na zjištění, že i Velká věž byla původně zamýšlena jako obytná,⁷¹ a s ohledem na výjimečnou podobu obou palácových věží nelze asi pochybovat, že obě věže měly podle původního záměru sloužit vlastníkům hradu, kterými byl královský, později císařský pár. Reprezentační komnata ve druhém patře Menší věže, stejně jako předpokládané třetí hrázdné patro, mohla být určena královně.⁷² Nutno si však uvědomit, že komnata v druhém patře nemohla obytným účelům sloužit déle než dva nebo tři roky.

Jak tedy vypadala původní obytná komnata v druhém patře? Obdélná místnost v celém rozsahu půdorysu patra byla po stavební stránce pravděpodobně dokončena včetně interiérových omítek.⁷³ Okna s lavicemi ve východní

■ Poznámky

58 Josef Mocker, stavební skicář Karlův Týn. 1888. I., s. 11; Josef Mocker, půdorysné řezy jižní obvodové zdi s návrhem komunikačního řešení, 1888, depozitář hradu Karlštejna. M. Vilímková (pozn. 53), 2. část, s. 181, dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 6. 11. 1887, cit.: „*Dále byly nalezeny tamtéž staré, zazděné dveře s kamenným ostěním (...) U těchto dveří chybí pravý díl kamenného ostění. Dveře zřejmě vedly na malou chodbu, která na levé straně, kde je teď krátké rameno schodiště, se napojuje na dlouhé rameno (...). Z toho se dá soudit, že přístup ke kapli původně nevedl z hradního schodiště, ale z té strany, kde se teď nachází okno chodby, a sice prostřednictvím pavlače, nebo dřevěného můstku, přímo z hradní budovy. Tamtéž vezděný dřevěný práh leží 5 a půl coulu pod dlažbou chodby a vysazení pro 3 trámy je ještě patrné.*“

59 Josef Mocker, Stavební skicář Karlův Týn. 1888. I., s. 79. – Chudárek (pozn. 3).

60 Vilímková 1975 (pozn. 53), 2. část, s. 179, dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 21. 10. 1887, cit.: „*Chodbička, která zde vedla k záchodu, byla podle spisu z 19. 3. 1813 znova zazděna (...).*“

61 Vilímková 1975 (pozn. 53), 2. část, s. 186, dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 31. 12. 1887, cit.: „*U dveří záchodu na východní straně nebyly nalezeny ani konsoly, ani otvor ve zdi.*“

62 Menclová 1946 (pozn. 1), s. 68, cit.: „*odstranění arkýře s latrinou*“. Později se zmiňuje jen o prevétu. Viz Menclová 1972 (pozn. 1), s. 54.

63 Vilímková (pozn. 53), 2. část, s. 190, dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 15. 6. 1888, cit.: „*Chodbička k záchodu je také z pozdější doby.*“

64 Jiří Fajt – Jan Royt, Umělecká výzdoba velké věže hradu Karlštejna, in: Fajt (pozn. 2), s. 157, pozn. 15.

65 Antonín Friedl, *Magister Theodorikus*, Praha 1956.

66 Dobroslava Menclová vyslovila názor, že sál byl původně obložený polodrahokamy a z této výzdoby zůstaly jen zbytky. Menclová (pozn. 51), s. 14. Později se domnívala, že k výdobě sálu drahokamy se přikročilo ještě před Karlovým odjezdem na korunovační cestu v roce 1355. Práce na výdobě sálu pak podle Dobroslavy Menclové nechal Karel IV. v roce 1355 zastavit s ohledem na připravovanou adaptaci kaple v jižní části dosavadního sálu. Menclová 1972 (pozn. 1), s. 59.

67 Zdeněk Bouše – Josef Myslivec, Sakrální prostory na Karlštejně. Příspěvek k problematice jejich programu, *Umění IX*, 1971, s. 280–295.

68 Později obdobně uvažovala Dobroslava Menclová, určila sál jako pokladnici (Schatzkammer) pro soukromou sbírku ostatků.

69 Fišer (pozn. 16), s. 37–45. Kniha vyšla se značným zpožděním a byla již v odborných kruzích známa v opisech, viz Menclová 1972 (pozn. 1), s. 59.

70 Jaromír Homolka, Umělecká výzdoba paláce a menší věže hradu Karlštejna, in: Fajt (pozn. 2), s. 110, cit.: „*(...) šlo nejspíše snad o místnost sloužící speciálnímu účelu na rozhraní mezi oficiálními vladařskými síněmi a kaplemi, možná taky se sbírkou soukromých ostatků jak naznačila Menclová, nebo knih a podobně, a možná i o místo duchovních rozprav.*“ Fajt – Royt (pozn. 64), s. 183, cit.: „*Rozsáhlý sál byl až někdy po císařově triumfálním návratu z římské korunovační cesty v roce 1355 přepažen na dvě části a změněn byl také jeho původně zamýšlený účel, který však dodnes zůstává nejasný.*“

71 Chudárek (pozn. 3). – Chudárek (pozn. 13).

72 Libor Gottfried připustil, že snad Menší věž měla sloužit jako palác královny. Libor Gottfried, Nález originálu listiny na ostatky sv. Palmácie. (Příspěvek k počátkům sbírky ostatků Karla IV. na Karlštejně), *Středočeský sborník historický XXI*, 1995, s. 34. František Fišer nazval Menší věž císařovniným palácem. Fišer (pozn. 16), s. 22.

73 Chudárek (pozn. 13). – Idem, Stavební dějiny a funkční proměny hradu Karlštejna ve 14. století, in: Petr Bareš et al., *Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře*, Praha 2010, s. 128–138. Podle Jiřího Fajty, Jana Royty a Jiřího Kuthana byl jednotný sál rozdělen až po roce 1355. Viz

Obr. 4. Menší věž hradu Karlštejna, půdorys druhého patra: a) v letech cca 1354–1356, b) v době stavebních změn po roce 1356, c) v době stavebních změn po roce 1360 nebo 1361. Navrhl a zakreslil: Zdeněk Chudárek, 2019.

a západní obvodové zdi odpovídají současnému stavu. Proti vstupnímu, původně asi sedlovému portálu je zvažován arkýřový převět, přístupný dveřním otvorem v síle západní obvodové zdi.⁷⁴ V severní zdi je podle Mockerova nálezu komínového průduchu možno předpokládat krb.⁷⁵ Část kamenických prvků krbu byla později nalezena při bourání středního renesančního pilíře⁷⁶ a patrně také v zadržce v místě krbu.⁷⁷ Pravděpodobně i zde byl trámový strop se středním průvlakem, podepřeným ve středu místnosti dřevěným sloupem.

V případě malého sakrálního prostoru (pozdější kaple Ostatků utrpení Páně) v síle jižní obvodové zdi, propojeného úzkou spojovací

■ Poznámky

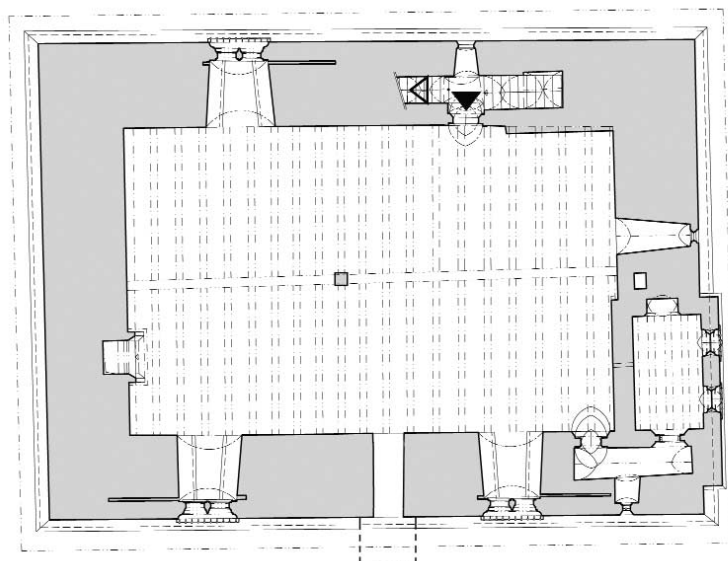
Fajt – Royt (pozn. 64), s. 183. – Jiří Kuthan – Jan Royt, *Karel IV.: císař a český král – vizionář a zakladatel*, Praha 2016, s. 111. V pozici původní dělicí příčky jsou dodnes dochovány fragmenty gotické omítky, na které byla později provedena nástěnná malba s cyklem *Apokalypsy*.

74 Drdáký – Jirkovský – Lesák (pozn. 2), s. 12, příloha XI, XXII. Při termografickém průzkumu byla v interiéru kaple cca 3 metry nad podlahou sledována tepelná anomálie, která upozorňuje na kavernu ve zdi. Konsekrační kříž v místě anomálie napovídá, že prostor převětu byl zazděn ještě před konsekrací kaple Panny Marie v roce 1357. Na fasádě ve stejném místě byla pozorována jiná anomálie v podobě dvou řad střídavě širokých obdélných skvrn vzdálených od sebe cca 120 cm. Jedná se pravděpodobně o kamenné armování líce zdi u předpokládaného arkýřového převětu, obdobně jako je tato stavební situace zachována v původním líci jižní obvodové zdi Velké věže v místě vyústění čtyřramenného schodiště před kaplí sv. Kříže.

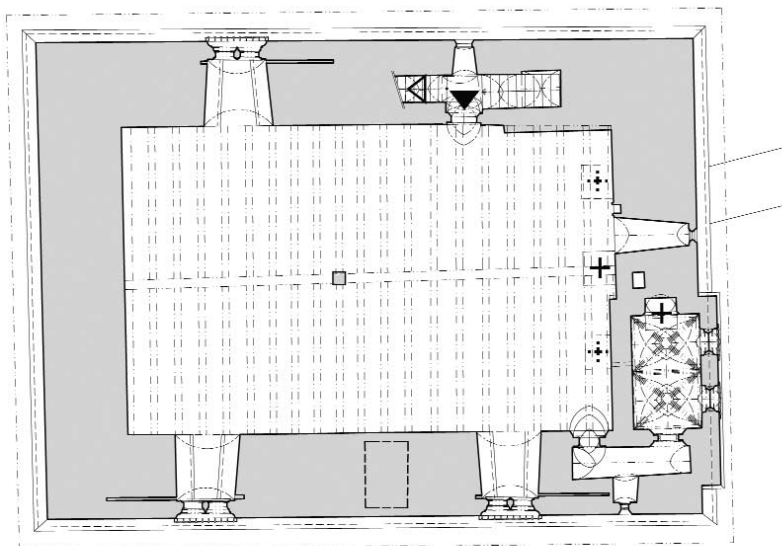
75 Josef Mocker, *Stavební skicář*, Karlův Týn. 1888. I., s. 13, zde též nákresy nalezených kamenických prvků z krbu. Vilímková (pozn. 53), 2. část, s. 181, dopis Josefa Mockera Friedrichovi Schmidtovi ze dne 6. 1. 1887, cit.: „Okno nad varhanní kruchtou není původní, protože je pod ním otvor komín, 3 stopy a 9 coulů dlouhý a 2 stopy a 1 coul široký, vedle něhož se ještě nachází komín z dolejšího podlaží.“

76 Vilímková (pozn. 53), s. 207, zpráva Josefa Mockera o restauračních pracích provedených v roce 1888 z 3. 11. 1889, cit.: „Při snesení pilíře (střední pilíř v kapli P. Marie) byly v něm nalezeny (...) části krbu (...).“ Kamenický prvek byl zjištěn při dokumentaci fragmentu renesančního pilíře pod úrovní jižní stěny sakristie, a to v roce 2012 v rámci přípravy drážky v podlaze pro kabelizaci.

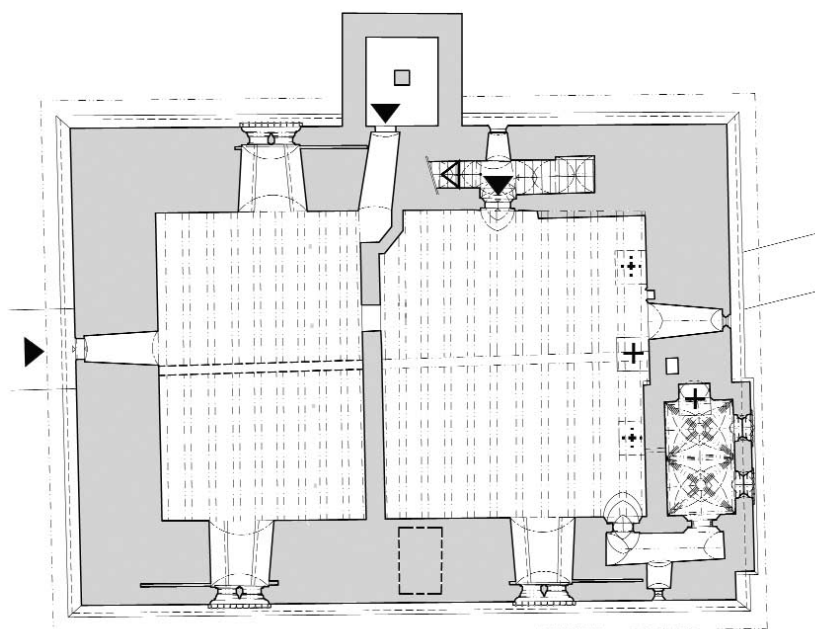
77 Menclová (pozn. 42), s. 106.

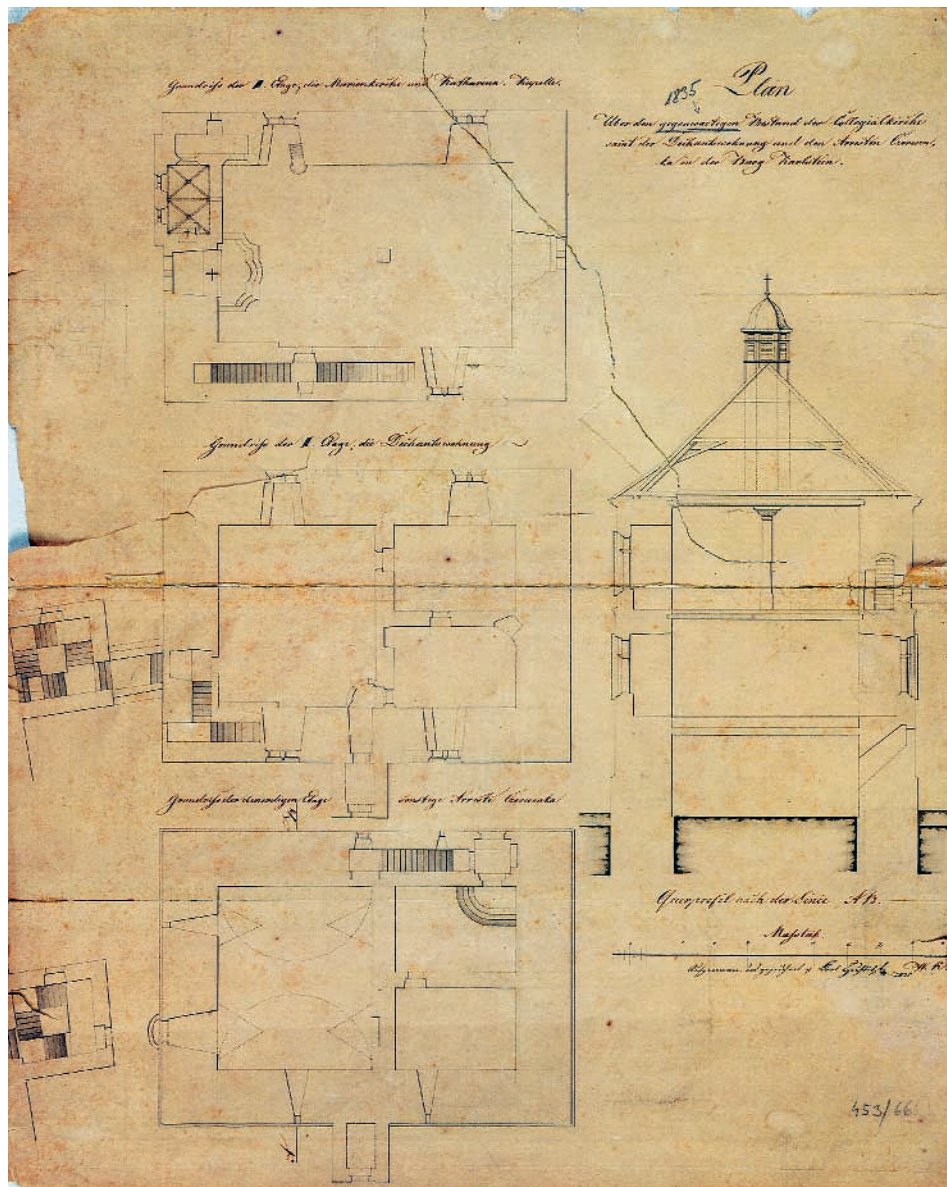
4a

4b

4c

Obr. 5. Menší věž hradu Karlštejna, půdorysy a řez, 1835. Uloženo v depozitáři hradu Karlštejna.

je dodnes uznávaná a současní badatelé se s ní v zásadě ztotožňují.⁸⁴

Maliřská výzdoba výklenku ve východní zdi, s trůnící Pannou Marií s dítětem a s postavami sv. Petra a Pavla po stranách, vznikla ještě před přisazením oltáře a konsekrací kaple.⁸⁵ Byla tedy ještě malbou v soukromé oratoři určené podle Františka Fišera manželce Karla IV. Anně Svídnické. Malba Panny Marie adorované císařským párem pochází z roku 1355 nebo

■ Poznámky

78 Dobroslava Menclová, Karlštejn a jeho ideový obsah, *Umění V*, 1957, s. 295. Později zvažovala zasvěcení Panně Marii. Menclová (pozn. 51), s. 14. Ještě později uváděla pouze „kapličku“ bez bližšího určení. Menclová 1972 (pozn. 1), s. 54.

79 Menclová 1972 (pozn. 1), s. 54.

80 Bouše – Myslivec (pozn. 67), s. 280.

81 Fišer (pozn. 16), s. 21, 28.

82 Vilímková (pozn. 53), 2. část, s. 182, 186, dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidovi ze dne 6. 11. 1887, cit.: „Do výše 4 stopy a 9 coulů od podlahy je obložení polodrahokamy původní, nad tím až po klenbu bylo provedeno později – pocházelo z předsíně kaple. Dá se spolehlivě soudit, že stěny byly původně pokryty freskami a také poprsí zemských patronů sahala hlouběji...“

83 Stipit (stipes) je zděný (kamenný nebo cihlový) podstavec pod oltární deskou (menzou). Obvykle je menzou nazýván celý liturgický stůl.

84 Vilímková (pozn. 53), 2. část, s. 186, v dopise Josefa Mockera Friedrichu Schmidovi ze dne 31. 12. 1887 je uveden téměř identický text, výška předpokládané fáze inkrustace (160 cm) je důležitá pro stanovení úrovně podlahy před restaurací kaple. K témuž názoru došel vlastním pozorováním Jiří Fajt, když rozeznal v místech poškozených pastiglií nástěnnou malbu zemských patronů. Jiří Fajt – Jan Royt – Libor Gottfried, *Posvátné prostory hradu Karlštejna*, Praha 2010. – Jiří Krofta, K problematice karlstějnských maleb, *Umění VII*, 1958, s. 17.

85 Podle termografického měření z roku 2003 byly obvodové zdi oratoře vyzděny z pečlivě sestavených pískovcových kvádrů. Z vyhodnocení spárořezu zdíva je zřejmé, že nika ve východní zdi je původní konstrukční součástí stavby a její spodní část s náběhy okosení hran špalet sahá pod úroveň oltární kamenné desky. Je zřejmé, že kamenná menza oltáře byla vložena na dno niky druhotně a její část vystupující do prostoru byla podezděna novým stipitem. Malba *Trůnící Madony* pokračuje dolů za pozdější kamennou oltární desku tak, že je zakryta spodní část trůnu (část předních noh a předpokládaný stupínek). Chudárek (pozn. 3), s. 258–268. Oratoř tedy neměla v době dokončení malby *Trůnící Madony* oltář s pevnou menzou, nemohla tak být konsekrována na kapli.

chodbou s původní obytnou místností, nebylo doposud pochyb, že její současná stavební podoba a umělecká výzdoba představují vzácně uchovaný původní stav. Je nutno zdůraznit, že tento sakrální prostor je nejautentičtější reprezentační interiérem na hradě. O účelu a umělecké výzdobě této unikátní místnosti, což bylo jedno z velkých umělecko-historických témat, se vedly diskuse. Dobroslava Menclová⁷⁸ zpočátku převzala fabulaci Václava Hájka z Libočan a uvedla, že tento sakrální prostor byla „soukromá kaple Karlova, zasvěcená oblíbené světici Karlově sv. Kateřině“.⁷⁹ Zdeněk Bouše a Josef Myslivec navrhli, že kaple Ostatků utrpení Páně „od počátku byla soukromou oratoří Karla IV.“.⁸⁰ Obdobný názor zastával i František Fišer,⁸¹ avšak s tím, že zpočátku „nejmenší karlstějnská kaplička měla být (...) mariánskou oratoří císařovny“ a teprve později se stala oratoří císaře Karla. Řada umělecko-historických studií

se zabývala časovými stádii umělecké výzdoby kaple Ostatků utrpení Páně. To má význam pro poznání stavební podoby a umělecké výzdoby oratoře předtím, než byla konsekrována na kapli. Z překrytých postav apoštolů a zemských patronů bylo zřejmé, že výzdoba kaple nemohla být vytvořena současně. Etapy vzniku výzdoby kaple popsal již Josef Mocker.⁸² Zásadní studii k interpretaci posloupnosti výmalby kaple přinesl Jan Krofta již v roce 1958. Podle něj v první fázi vznikl mariánský obraz včetně postav sv. Petra a Pavla v oltárním výklenku, v druhé fázi postavy na severní stěně a záhy po konsekraci kaple podobizna Karla IV. a Anny Svídnické v nadpraží vstupu do kaple a *Ukřižování* na čelní straně stipitu.⁸³ Teprve v třetí fázi, v polovině 60. let, byly podle Jana Krofta stěny oratoře obloženy polodrahokamy. Kroftova interpretace časové posloupnosti umělecké výzdoby kaple Ostatků utrpení Páně

1356,⁸⁶ tedy z doby, kdy druhé patro spolu s oratoří již bylo možno obývat. Ze stejné doby mohou být i nástěnné malby postav světců na stěnách, z nichž zůstaly jen hlavy s torzem iluzivní arkády na severní straně kaple.⁸⁷

Podoba oratoře však mohla být před vysvěcením na kapli Ostatků utrpení Páně zásadně jiná. Při usazování traverz nad klenbou kaple v roce 1888 byla nalezena dvě zazděná záklopová prkna a kus trámů s gotickou malbou andělů.⁸⁸ To vedlo Josefa Mockera k návrhu takového stropu v přilehlé kapli Panny Marie, který dnes vnímáme jako poměrně věrnou repliku původního stavu. Pokud byl tento fragment zazděn v prostoru kaple Panny Marie, měla zde nutně existovat nějaká druhotná přízdívka k obvodovým stěnám. Ta však doložena není. Podle popisu nálezu byly trámy a prkna zazděny nad klenbou kaple Ostatků utrpení Páně. V tomto mezilehlém prostoru mezi rubem klenby a stropem (není zde zásyp) byl v roce 2002 v lici jižní obvodové zdi dokumentován otisk po přizdením trámu odstraněné stropní konstrukce. Je možno se tedy domnívat, že Mockerův nález spíše souvisí s původním zastropením oratoře.

Stavební podoba a účel Menší věže mezi založením kapituly v roce 1357 a zahájením adaptace Velké věže pro uložení císařských insignií (mezi léty 1360 a 1361)

Novou funkční náplň Menší věži přineslo rozhodnutí Karla IV. založit karlstějskou kapitulu. Karel IV. se po korunovaci římským císařem intenzivně zabýval tvorbou soukromé sbírky relikvií svatých. Podle Libora Gottfrieda „horlivě sbíral ostatky, které se vztahovaly k ukřižování“.⁸⁹ Jedinečným pramenem pro poznání okolností založení kapituly je její zakládací listina ze dne 27. 3. 1357, naposled přeložená Františkem Fišerem a opatřená komentářem Jaromíra Homolky.⁹⁰ Celá Menší věž byla podle zakládací listiny věnována potřebám nové kapituly.

I. Přístupová cesta a přízemí

Pro kanovníky, kteří na hrad docházeli,⁹¹ byla upravena nová přístupová cesta z prostoru nádvoří paláce do Menší věže. Smyslem této provozní úpravy bylo zajistit kanovníkům plnění jejich povinností v Menší věži, aniž by museli vstupovat do paláce. Z mezipodesty venkovního nástupního schodiště do prvního patra paláce bylo vedeno při hradbě nové, dnes zcela zaniklé schodiště⁹² západním směrem na zvýšené prostranství kolem Menší věže. Odtud vedla cesta podél západní hradby k západní obvodové zdi Menší věže. Blíže severozápadního nároží byla západní zeď probourána do podoby síně se vstupem do severozápadní místnosti přízemí věže (přízemí tak bylo přímo zpřístup-

něno). Ze síně bylo dále v síle západní obvodové zdi probouráno jednoramenné schodiště do prvního patra. Prolomená nástupní partie schodiště se napojila na dosavadní chodbu k převětu. Zastropení nově prolomeného úseku je složeno z přečnělkově řazených cihelných tvarovek⁹³ a kamenného překladu. Vstupní lomený portál byl vybaven kladkami.⁹⁴

II. První patro

V prvním patře došlo ke změně nástupu do Menší věže z paláce. Práh nového portálu vstupu do věže ze spojovacího koridoru byl zvýšen na úroveň podlahy přilehlé komnaty. Nově sklenutá vstupní síň byla probouráním dělicí zdi přímo propojena se schodištěm do vyšších podlaží. Nebylo tedy již nutno napřed vstoupit do komnaty a z ní teprve na schodiště. Tato provozní úprava měla poskytnout panovníkovu dvoru a jeho hostům přímý přístup do kaplí v druhém patře. Ty byly určeny nejen k uložení a ochraně císařovy sbírky svatých ostatků, ale také k jejich prezentaci. Výšková úprava podlahy vstupu do věže mohla také souviset až s předpokládanou pozdější dostavbou paláce.

III. Druhé patro

V druhém patře věže byly dne 26. 3. 1357 konsekrovány dvě kaple, tedy o den dříve, než byla založena kapitula. První uvedenou svatyní v zakládací listině byla *kaple major*, zasvěcená „*Utrpení Páně a jeho Znamení, jakož i všeho vojska nebeského*“, druhou jmenovanou byla *kaple minor*, zasvěcená „*Slavné a ustavičné Panně, rodiče Boží Marii*“.

Kaple Ostatků utrpení Páně byla určena pro uložení pašijových relikvií a ostatků svatých, měla mít charakter trezoru. Jaromír Homolka upozornil, že se hovoří pouze o ostatcích v soukromém majetku panovníka.⁹⁵ Karel IV. tedy nevěnoval nově získané ostatky Kristova utrpení a ostatky svatých svatovítskému pokladu, jak bylo zatím obvyklé. Jeho zájmem bylo založit vlastní sbírku obdobnou sbírce francouzských králů.⁹⁶ Ukazování ostatků Kristova utrpení poutníkům vznešeného původu na jeho soukromém hradu bylo také v křesťanském světě demonstrací moci. Nedostupným vzorem pro západní panovnický však byla sbírka byzantských císařů. Snad proto Karlovu pokladnici s ostatky Kristova utrpení a ostatky svatých zdobily po byzantském vzoru inkrustace s drahokamy.

Josef Mocker⁹⁷ nalezl v oltáři kaple Panny Marie listinu, která jej utvrdila v názoru, že obnovená kaple byla původně konsekrována k počtě Panny Marie.⁹⁸ Přesto otázka dislokace kaplí byla především v 50.–70. letech minulého století předmětem polemických statí. Limitující bylo jejich označení podle zakládací listiny *minor* a *major*, tedy větší by měla být

■ Poznámky

86 Malba Panny Marie s dítětem by neměla vzniknout před korunovací císaře v Římě, tedy před 5. dubnem 1355. Vlasta Dvořáková – Dobroslava Menclová, *Karlštejn*, Praha 1965, s. 65–127.

87 Fajt – Royt – Gottfried (pozn. 84).

88 Vilímková (pozn. 53), 2. část, s. 194, dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 21. 8. 1888, cit.: „Mohu sdělit, že i otázka stropu kaple P. Marie je vyřešena. Při osazování traverzy nad kaplí sv. Kateřiny se našel kus trámu a 2 falcovaná prkna tam zazděná...“ Prkna ani kus trámu se nedochovaly ani není zatím známo přesné místo nálezu. Traverzy nad kaplí byly dokumentovány v rámci realizace nového zastropení nad klenbou bezpečnostním povalovým stropem v roce 2002.

89 Gottfried (pozn. 72), s. 29–43. Dřevo sv. Kříže (Karel IV. osobně v Trevíru odřezal kus dřeva z úlomku svatého Kříže), provaz, hřeb, houba. Dva trny převzal dne 22. 12. 1356 v Metách od dauphina Karla jako dar francouzského krále Karla Dobrého. Z Met si také odvezl část lebky sv. Arnulfa a z Trevíru podstatnou část kostry sv. Palmáce, vyzvednuté z hrobu 9. 11. 1356.

90 Fajt (pozn. 2), s. 143–153.

91 Kanovníci byli ubytováni mimo hrad. Homolka (pozn. 70), s. 148 aj.

92 Kusy odlomených schodů v hradební zdi již rozpoznal Josef Mocker.

93 Kresby řezu schodištěm, sign. W (Wächtl), 1866, list 60, 61, Archiv Pražského hradu (u detailu přečnělkové úpravy pozn. „Ziegel“). Josef Mocker, Stavební skicář, Karlův Týn, II., s. 26, kresba řezu schodiště, depozitář hradu Karlštejna. Cihelné tvarovky byly rovněž použity na archivoltě okenního otvoru v západní fasádě přístavby paláce s arkádou v přízemí. Josef Mocker, Stavební skicář, Karlův Týn, II., s. 55, 57, 70.

94 Portál měl ještě na konci 19. století původní dřevěné kladky. Josef Mocker, Stavební skicář, Karlův Týn, I., s. 34.

95 Homolka (pozn. 70), s. 122–123, v poznámkách další literatura. Jaromír Homolka také zdůraznil, že si „musíme karlstějské Ukazování představovat pravděpodobně jako dvorský uzavřený protějšek těchto velkých lidových slavností“ (pražských poutí o Svátku kopí a hřebů Páně, spojených s ukazováním říšských svátostí), určený „pro nejvyšší dvorské kruhy“.

96 František Kavka, Účel a poslání hradu Karlštejna ve svědectví písemných pramenů doby Karlovy, in: Fajt (pozn. 2), s. 21–22.

97 Vilímková (pozn. 53), 2. část, s. 193, dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 14. 7. 1888, cit.: „Nechal rozebrat tumbu oltáře kaple P. Marie, kde našel latinskou listinu, vztahující se k posvěcení oltáře v r. 1357 (...).“ Tamtéž, s. 211, zpráva Josefa Mockera ze dne 3. 11. 1889 o restauračních pracích provedených v roce 1888, cit.: „(...) se našly pod destičkami zakrývajícími relikvie pečet' Arnošta z Pardubic, listina na pergamenu, vztahující se k posvěcení oltáře v kapli P. Marie v r. 1357 (...).“

98 František Fišer zveřejnil konsekrační zápis. Viz Fišer (pozn. 16), s. 28.

kaple Ostatků utrpení Páně. Také hrálo roli údajné zasvěcení menší kaple sv. Kateřiny. To bylo považováno za původní. Lokaci kaplí se snažila vyřešit především Dobroslava Menclová. Kapli Ostatků utrpení Páně ztotožnila s kaplí sv. Kříže ve Velké věži.⁹⁹ Antonín Friedl upozornil, že v zakládací listině jsou zmíněny pouze prostory v Menší věži.¹⁰⁰ Kapli Ostatků utrpení Páně lokalizoval na místo kaple Panny Marie, které vymezil prostor malé oratoře v síle jižní zdi. K předpokládané přeměně patrociníí pak podle Antonína Friedla došlo až po dokončení kaple sv. Kříže ve Velké věži. Friedlově hypotéze nahrávala velikost obou kaplí uvedená v zakládací listině. Jan Krofta přišel v roce 1958 s teorií dvojího svěcení.¹⁰¹ Kapli Ostatků utrpení Páně ztotožnil s kaplí sv. Kříže ve Velké věži, vysvěcenou podle něj již v roce 1357 zároveň s kaplí Panny Marie v druhém patře Menší věže. Domníval se, že Karel IV. zvažoval hned po vysvěcení kaple ve Velké věži přenesení ostatků do malé oratoře v síle zdi vedle kaple Panny Marie tak, aby mohla být dokončena výzdoba kaple sv. Kříže před jejím druhým vysvěcením v roce 1365. Jan Krofta ovlivnil mladší generaci historiků umění, kteří z jeho teorie vycházeli a ve svých studiích ji obhajovali. Kroftův názor výrazně podpořila stat' Zdeňka Boušeho a Josefa Myslivce.¹⁰² Odmítli názor Antonína Friedla, že by kaple sv. Kateřiny (kaple Ostatků utrpení Páně) mohla být něčím jiným než soukromou oratoří. Karel Stejskal dvojí svěcení zdůvodnil poškozením konsekračních křížů inkrustacemi.¹⁰³ Do diskuse vstoupil i Jakub Vítovský.¹⁰⁴ Ten na rozdíl od předchozích badatelů umístil „provizorní“ kapli Nástrojů utrpení Páně do severní části druhého patra, a to do doby dokončení kaple sv. Kříže ve Velké věži.

Zcela nový pohled na dislokaci kaplí přinesl František Fišer.¹⁰⁵ Objasn timer, že označení *capella maior* a *capella minor* uvedené v zakládací listině karlstějnské kapituly nespočívá ve smyslu rozměrů, ale významu. Větší význam může mít malý sakrální prostor v síle jižní zdi druhého patra věže a menší význam prostorná kapitulní kaple Panny Marie. Tím se také vysvětlila poznámka v zakládací listině, že obě kaple téměř souvisí. František Fišer svoje tvrzení opřel o další přesvědčivé argumenty spojené například s konsekračním procesem. Fišerův výklad byl přijat odbornou obcí téměř bez výhrad.¹⁰⁶

IV. Stavební úpravy a umělecká výzdoba druhého patra v souvislosti s konsekrací kaplí¹⁰⁷

Kaple Panny Marie

V kapli Panny Marie musel být zrušen předpokládaný převět s chodbičkou v západní zdi¹⁰⁸ a pravděpodobně i krb v severní obvodové zdi. Nebyl důvod rušit téměř nový dřevěný

strop dosavadní obytné komnaty ani odstranit pravděpodobně již dokončené omítky stěn.

S ohledem na malý rozsah stavebních úprav se záhy přistoupilo k malířské výzdobě stěn a přípravě liturgického vybavení.

Malba *Ostatkového cyklu* na subtilní stěně z pískovcových kvádrů, která dělí obě kaple, seznamovala hosty a poutníky s posláním kaple Ostatků utrpení Páně, jež však nebyla volně přístupná. Na posledním výjevu cyklu s ukládáním ostatkového kříže v kapli Nástrojů utrpení Páně je zobrazen poměrně věrně její interiér.¹⁰⁹ Kaple Panny Marie byla také zdobena inkrustacemi. Rozsah původně inkrustovaných stěn není znám. Inkrustace drahými kameny v podobě kříže, kryjící údajně schránu s ostatky svatých,¹¹⁰ je na špaletě okna nejbliže od vstupu do kaple Ostatků utrpení Páně. Důlky po usazení drahých kamenů jsou i v severních špaletách severních oken, v prostoru později odděleném od redukované kaple Panny Marie. Tento nález popsal již v roce 1889 Josef Mocker.¹¹¹ Nemohly však být dochovány na jižních špaletách obou oken. Obě tyto špalety byly upraveny při obnově kaple na sklonku 16. století.¹¹² Práce na výzdobě stěn inkrustacemi byla patrně přerušena v souvislosti s rozhodnutím Karla IV. (patrně v roce 1361, nejdříve v roce 1360) adaptovat obytnou komnatu ve Velké věži rovněž na trezorovou kapli, tentokrát pro uložení korunovačních klenotů Svaté říše římské. Toto rozhodnutí mělo později zásadní dopad i na stavební, a tedy i výtvarnou podobu kaple Panny Marie.

V kapli Panny Marie, obdobně jako v kapli sv. Kříže,¹¹³ byly při čelní, jižní obvodové zdi pravděpodobně již od počátku tři oltáře, z nichž

■ Poznámky

99 Dobroslava Menclová převzala Mockerovy závěry z roku 1888 týkající se dislokace kaple Panny Marie. V případě kaple Ostatků utrpení Páně předpokládala existenci dřevěného přechodu mezi oběma věžemi již v době založení kaplí. To mohlo podle ní vysvětlit poznámku v zakládací listině kapituly, že obě svatyně spolu téměř souvisejí. Menclová 1957 (pozn. 78), s. 295. Ztotožněním kaple sv. Kříže s kaplí Ostatků utrpení Páně však zůstal nevyjasněn účel kaple tzv. sv. Kateřiny v jižní obvodové zdi, který se D. Menclová pokusila vysvětlit takto: „Zdá se tedy, že Karel přenesl svěcení ze sousední kapličky na kapitulní kostel a kapličky pak používal jen jako soukromého oratoria.“

100 Friedl (pozn. 65) navázal na starší práce Josefa Neuwirtha, 1897, a Karla Chytila, 1923. Podrobný přehled literatury k lokaci obou kaplí podali Fajt – Royt (pozn. 64), s. 155–169.

101 Krofta (pozn. 84), s. 16.

102 Bouše – Myslivec (pozn. 67), s. 280–293.

103 Karel Stejskal, Spor o Theodorika pokračuje, *Umění* XVII, 1969, č. 5, s. 434.

104 Jakub Vítovský, Několik poznámek k problematice Karlstějnské, *Zprávy památkové péče* LII, 1992, s. 2. Svou hypotézou vysvětlil existenci inkrustací z drahokamů v tomto prostoru.

105 Fišer (pozn. 16), s. 14, 15.

106 Dobroslava Menclová závěry Františka Fišera převzala již v roce 1972. Menclová 1972 (pozn. 1), s. 59. Fišerova práce z roku 1971 mohla vyjít až v roce 1996, ale byla známá odborné veřejnosti již v 70. letech. František Kavka napsal, že Fišerovo tvrzení „se blíží téměř jistotě“. Viz Kavka (pozn. 96), s. 21. Obdobně i Jiří Fajt a Jan Royt dodávají, že není sporu o tom, „že má pravdu Fišer“. Fajt – Royt (pozn. 64), s. 184. K otázce dvojího svěcení zaujal ještě stanovisko Jaromír Homolka. Připustil, že pro dislokaci obou kaplí v Menší věži „je předností, že spojovací chodbička mezi nimi přesně odpovídá formulaci „*quasi contiguam*“. Homolka (pozn. 97), s. 120 a 150. Později patrocinium Nástrojů utrpení Páně pro kapli v síle zdi také akceptoval Richard Němec. Viz Richard Němec, Kaple sv. Kateřiny – Praha – Karlstějnská – Lauf a. d. Pegnitz, in: Vřetečková (pozn. 13), s. 147. Idem, Architektura – vláda – země: rezidence Karla IV. v Praze a zemích Koruny české, Praha 2015, s. 129, 130, 308, 317.

107 Vysvěcením kaplí nedošlo k zásadním stavebním úpravám dosavadní obytné komnaty s oratoří.

108 Přibližně v místě předpokládané síně převětu je malba konsekračního kříže.

109 Jaromír Homolka výstižně popsal posláním *Ostatkového cyklu* jako součást ideového programu kaple Nástrojů utrpení Páně. Uvedl, že „*Ostatkové scény navazují cestu k oltáři do oratoře*“. Dále popsal *Ostatkový cyklus* jako „*redukovanou zprávu o skutečných událostech, jakousi redukovanou reportáž*“. Viz Homolka (pozn. 70), s. 113, 126.

110 Vilímková (pozn. 6), s. 115. Protokol z 3. 5. 1835 (opis, pozůstalost Josefa Mockera), cit.: „V levé špaletě okna vedle vstupu do kaple sv. Kateřiny se nachází kříž z českých polodrahokamů, za nímž jsou zazděny relikvie.“

111 Vilímková (pozn. 53), 2. část, s. 206, zpráva Josefa Mockera o restauračních pracích provedených v roce 1888 z 3. 11. 1889, cit.: „Na špaletách oken na západní i východní straně se nacházela ve výši 1,58 m nad podlahou 3 cm široká bordura. Tato byla pomocí razidel provedena stříbrnými plátky do vápenné malty a potažena zlatým lakem. Nad ní je vidět ještě místa vylámaných polodrahokamů, což sahá až po patky okenních výklenků. Kameny různých tvarů měly sílu 0,5–1 cm a byly upevněny vápennou maltou šedé žluté barvy. Na ní se našly místy zbytky hrubě tkaného plátna bílé barvy a také hnědá pryskyřice.“

112 Vilímková (pozn. 53), 2. část, s. 191, dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidovi ze dne 1. 7. 1888, cit.: „Špalety 2. a 3. okna byly dovnitř kaple o 1 stopu a 3 coule rozšířeny.“ Též zakresleno ve skicách kastelána Neubauera, 1887. Vilímková (pozn. 1), s. 29, Relace komorníků při Deskách zemských na spatření o zlepšení zámku Karlstějnské a dvorů k němu příslušejících, 1597, cit.: „Vokna také pro světlo uvnitř kostela ve zdech rozšířeny.“

113 Bohuslav Balbín, *Miscelanea historica regni Bohemiae*, Liber III, Pragae 1681. – Idem, *Krásy a bohatství české země*, přel. Helena Businská, Praha 1986, s. 285. – Fajt – Royt (pozn. 64), s. 256.

s jistotou hlavní oltář byl znova postaven na konci 16. století.¹¹⁴ Dvě gotické oltářní kamenné menzy podrobně kresebně dokumentoval Josef Mocker.¹¹⁵ Pravděpodobně se až do doby restaurace hradu na konci 19. století zachoval jeden z původních bočních oltářů z roku 1357, a to oltář na epistolní straně, u zdi společně s kaplí Ostatků utrpení Páně.¹¹⁶ Pozoruhodným kamenickým dílem je gotické sanktuárium, na sklonku 19. století druhotně vsazené do příčné zdi kaple. Jan Beránek sanktuárium datuje k roku 1357 a považuje je za „nejskvostnější příklad kompozice zasazující vimperek s fiálami do obdélného rámu“.¹¹⁷ Jeho původní umístění bylo podle dobové dokumentace v jižní obvodové zdi kaple Panny Marie, na evangelní straně původního hlavního oltáře.¹¹⁸

Kaple Ostatků utrpení Páně

V kapli Ostatků utrpení Páně byl doplněn oltář. K východní stěně s nikou byl přistavěn stipites s kamennou oltářní menzou, vsazenou z části do niky. Pod krycí deskou je ve stipitu prokázána dutina¹¹⁹ a nelze vyloučit, že zde může stále ještě být uložena konsekrační listina a ostatky svatých.¹²⁰

S již naznačenou stavební úpravou oratoře na trezorovou kapli může souviset druhotně vložená klenba s dvojicí křížových polí na místo dosavadního trámového stropu.¹²¹ Kaple měla mít trezorový charakter a bylo ji nutno zabezpečit.

Proměnila se i umělecká výzdoba kaple. Ideovým akcentem se stal ostatkový kříž na oltáři, částečně zapuštěným do niky ve východní zdi. Malba *Panny Marie* byla pravděpodobně překryta (deštěním?) a nad vstupem do kaple byl znova zobrazen adorující císařský pár s ostatkovým křížem. Oltářní stipites vyzdobila na čelní straně malba *Ukřižování*, související s patrocinie kaple, a z jižní strany postava sv. Kateřiny, která dala kapli dodnes užívaný titul. Malba ze severní strany stipitu se nedochovala.¹²² Význam kaple zdůrazňovala inkrustace stěn¹²³ realizovaná v době po konsekraci patrně jen v soklové části.¹²⁴ S původní výzdobou mohou souviset vitráže obou oken, připomínané v roce 1780 a 1835, s námětem utrpení Kristova.¹²⁵

Architektonická podoba a umělecká výzdoba kaple Ostatků utrpení Páně se mohla stát vzorem pro prostory ve Velké věži, určené obdobně k uložení korunovačních klenotů Svaté říše římské a souboru říšských svátostin.

Spojovací chodba mezi kaplemi byla rovněž vyzdobena na stěnách a klenbě malbami a inkrustací. Odsud však, na rozdíl od kaple Nástroju utrpení Páně, byly drahokamy v průběhu doby zcela odstraněny. Podle tradice byly kameny odebrány pro výzdobu kaple sv. Václava na Pražském hradě.¹²⁶

Stavební podoba a účel Menší věže v souvislosti s adaptací obytné komnaty na trezorovou kapli (sv. Kříže) ve druhém patře Velké věže v letech 1360(1)–1365

Narození syna Václava dne 26. 2. 1361 Karla silně povzbudilo v úsilí vytvořit imperiální rodovou dynastii Lucemburků. Umístění říšských panovnických insignií na svém soukromém hradu znamenalo v té době ze strany Karla IV. velice přesvědčivé politické gesto.

V souvislosti s adaptací komnaty v druhém patře Velké věže na trezorovou kapli (sv. Kříže)¹²⁷ pro uložení korunovačních klenotů Svaté říše římské bylo nutno zajistit přístupový koridor z paláce k nově založenému čtyřramennému schodišti, částečně vsazenému do jižní obvodové zdi Velké věže. Koridor vedl přes spojovací most¹²⁸ do druhého patra Menší věže, kde již několik let byla konsekrována kaple Panny Marie, při níž existoval chór kanovníků. Represen- tační přístup do Velké věže byl určen nejen císařskému dvoru a jeho hostům, ale musel sloužit i provozním účelům. Nebylo žádoucí, aby kaple Panny Marie byla průchozí pro každého, a tak nezbylo než kanovníky uskromnit. Omezení kaple do jižní poloviny dispozice druhého patra umožnilo komunikačně propojit spojovací most s novým, spíše provozním schodištěm situovaným v hranolové přístavbě u východní fasády Menší věže.¹²⁹ Stavební změny v Menší věži tak musely být rozsáhlejší než stavební úpravy při založení karlštejnské kapituly.

Půdorysná pozice nové hranolové přístavby s pravděpodobně vřetenovým čtyřramenným

■ Poznámky

114 Vilímková (pozn. 6), s. 29. Relace komorníků při Deskách zemských na spatření o zlepšení zámku Karlštejna a dvorů k němu příslušejících, 1597, cit.: „prostřední oltář, kterýž s jinými dvěma oltáři zároveň při zdi čelní kostelní stál.“

115 Josef Mocker, *Stavební skicář*, Karlův Týn, I., s. 13, 14. Kamennou desku menzy také dokumentoval kastelán Neubauer (skicář, s. 15). Větší kamenná oltářní deska s otvorem byla asi z poloviny upravena pro vsazení do zdi, původní umístění druhé oltářní desky může souviset s menším oltářem zakresleným ještě na Wächtlově schématu vybavení kaple Panny Marie z roku 1866, a to před stěnou s *Ostatkovým cyklem* (půdorys druhého patra menší věže, sign. W (Wächtl), 1866, list 63, Archiv Pražského hradu).

116 Schematická skica vybavení kaple Panny Marie na kresbě půdorysu druhého patra, sign. W. (Wächtl), 1866, list 63, Archiv Pražského hradu.

117 Jan Beránek, *Podoba, typologie a vývoj sanktuárií*, in: Aleš Mudra (ed.), *V oplatce jsi všecek tajně – Eucharistie v náboženské a vizuální kultuře Českých zemí do roku 1620*, Praha 2017, s. 103.

118 Kresba kaple Panny Marie, „*Tabernakel*“, sign. W (Wächtl), 1866, Archiv pražského hradu. – Stavební skicář, Kastelan oberforst Neugebauer, kol. 1888, s. 26 (uloženo v depozitáři hradu Karlštejna), skica s výškovou polohou spodní hrany dvírek sanktuária oproti podlahe. Spodní část dvírek je podle zaměření asi 190 cm nad podlahou. Pod sanktuáriem je zakreslen oltářní stupínek. – Josef Mocker, *Stavební skicář*, Karlův Týn, 1888, I., s. 34, schematická kresba sanktuária s kótou vzdálenosti od jihovýchodního rohu kaple, tj. cca 180 cm. – Kresba kaple Panny Marie, 2. patro, sign. W (Wächtl), 1866, list 63, Archiv Pražského hradu. Na půdorysu je schematicky zakreslena poloha sanktuária vlevo od okenního (oltářního) otvoru, jehož bližší špaleta byla od jihovýchodního rohu kaple vzdálená cca 250 cm.

119 Podle termografického měření z roku 2003 je dutina ve stipitu pod kamennou menzou obezděna v šířce 14 cm, tedy pravděpodobně na rozdíl od zdi kaple z pískovcových kvádrů je stipit vyzděn z cihel.

120 Ze severní boční strany stipitu není dochovaná malba. Již v první polovině 19. století zde byla novější omítka, nahrazená v době restaurace hradu na sklonku 19. století perfektně nataženou novou omítkou. Není známo, zda Josef Mocker o dutině ve stipitu věděl. Výzkum s ohledem na středověké malby zde patrně nebyl proveden. Ověření stavu dutiny by bylo možné provést endoskopickou sondou. František Fišer bez uvedení pramene píše, že v oltáři jsou dodnes zazděny relikvie. Fišer (pozn. 16), s. 17.

121 Blíže v popise stavební podoby oratoře před založením kapituly. K formální analýze klenby se podrobně vyjádřil Richard Němec (pozn. 106).

122 Ještě kolem roku 1664 bylo možno na stipitu vlevo „rozeznat blíže nejasnou postavu“, viz Balbín (pozn. 113). – Idem 1986 (pozn. 113), s. 286.

123 Vítovský (pozn. 104). Odlišný názor měl Jaromír Homolka, cit.: „Na rozdíl od kaple sv. Kříže, kde tento způsob výzdoby vznikl a odkud se rozšířil i do oratoře a svato- václavské kaple v pražské katedrále byly stěny oratoře inkrustovány kompletně.“ Homolka (pozn. 70), s. 133.

124 Fajt – Royt – Gottfried (pozn. 83). Na dvě fáze realizace inkrustace upozornil již Josef Mocker.

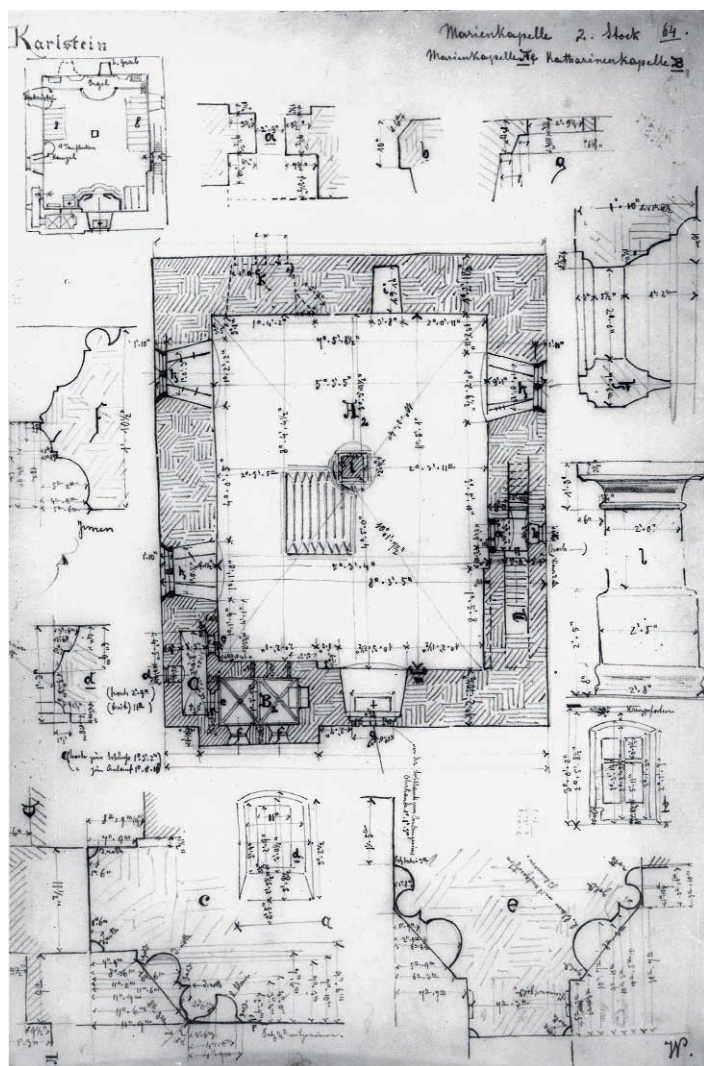
125 Vilímková (pozn. 6), s. 100, 116. V levém okně je zachovaná obdélná vitráž s výjevem *Ukřižování*.

126 Protokol z 3. 5. 1835 (opis, pozůstalost Josefa Mockera), cit.: „Tato chodba byla dříve také vyložena drahokamy, které však byly odstraněny a použity k výzdobě kaple sv. Václava u sv. Víta.“ In: Vilímková (pozn. 6), s. 115.

127 Chudárek (pozn. 3). – Idem (pozn. 13). – Idem 2010 (pozn. 73).

128 Původní spojovací most je podle Milady Vilímkové připomínán k létům 1423–1424, kdy se „podezdívala jakási komora nad mostem velké věže“. Vilímková (pozn. 6), s. 7.

129 Schodiště po roce 1881 zcela zaniklo. Při záchranném archeologickém výzkumu realizovaném v rámci kabe- lizace věže v roce 2012 nebyly po základech schodiště nalezeny stopy.

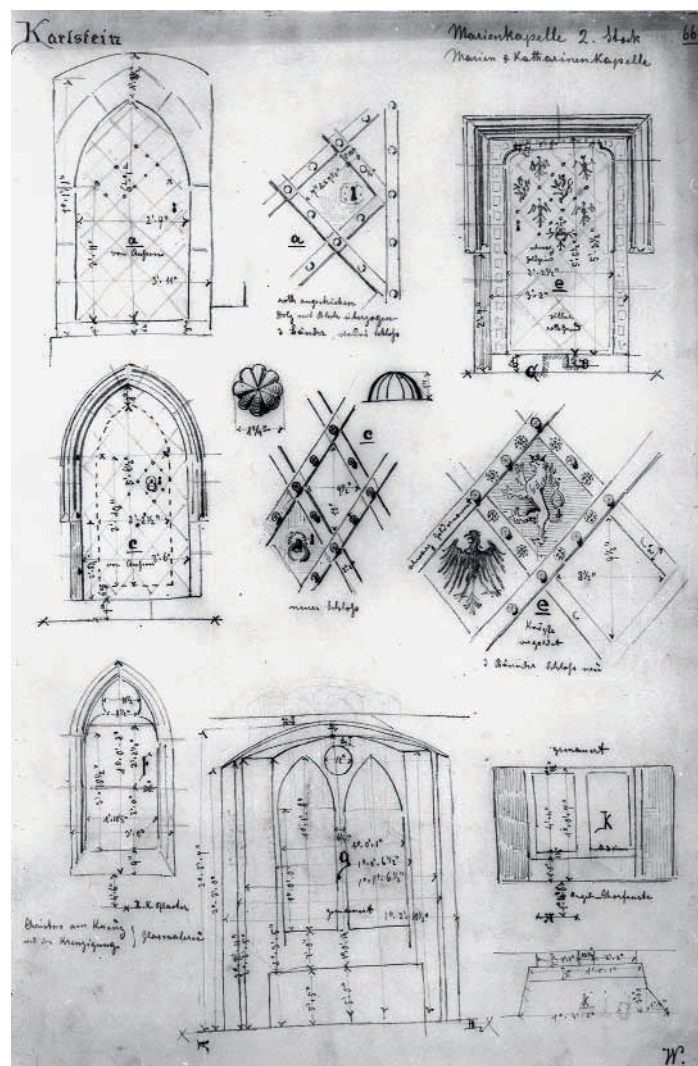

6

Obr. 6. Menší věž hradu Karlštejna, půdorys druhého patra s kaplí Panny Marie a kaplí Nástrojů utrpení Páně. Nakreslil Ludwig Wächtl, 1866 (sign. W.), list 64, Archiv Pražského hradu. Uprostřed půdorysu je zobrazeno jedno pole kazetového stropu od Bernharda Gruebera (1862). Vedle okenního otvoru s oltářem je zakresleno původní sanktuárium jako malá mělká nika. Na druhé straně hlavního oltáře je ještě zachován jeden z původních bočních oltářů. V levém rohu nahoře je skica vybavení kaple převážně z poloviny 18. století.

Obr. 7. Menší věž hradu Karlštejna, kaple Panny Marie a kaple Nástrojů utrpení Páně, detaily oken a dveří. Nakreslil Ludwig Wächtl (sign. W.), 1866, list 66, Archiv Pražského hradu.

schodištěm¹³⁰ byla závislá na možnosti umístění průrazů ve východní obvodové zdi věže pro nástupní dveřní otvory v prvním a druhém patře. Podle možností stavební situace v druhém patře bylo jediným možným řešením provést průraz po pravé straně okenního otvoru tak, aby neohrozil schodiště v síle zdi, stoupající do vyššího podlaží. Dveřní otvory na nové schodiště se v obou patrech dostaly do dílčí kolize s příčnými zdi.

7

Provozní přístup z nového schodiště do paláce mohl být dále zajištěn například dřevěnou pavlačí při západní fasádě tzv. děkanského křídla, jejíž fragmenty v obvodové zdi zkoumal Josef Mocker.¹³¹

I. Stavební úpravy v přízemí a v prvním patře

Stavební úpravy v interiérech prvního patra nemusely být náročné, a to za předpokladu, že již v předchozím období bylo dokončeno vnitřní dělení nosnými zdi.

Dveřní otvor do přístavby schodiště u východní obvodové zdi byl v prvním patře situován do severovýchodního rohu jižní místnosti, ale plášťovou přízdívkou byl stočen v síle příčné zdi do severní části dispozice věže. Z takto zatočené krátké plášťové chodby bylo možno vstoupit i do jižní místnosti sedlovým gotickým portálem.¹³²

II. Stavební úpravy a umělecká výzdoba v druhém patře

Kaple Panny Marie byla ze severní strany omezena novou příčnou dělicí zdí založenou přibližně v polovině dispozice dosavadní kaple na

nosnou zeď v prvním patře. V nové dělicí zdi kaple je možno předpokládat dveřní otvor.¹³³ Kaple Panny Marie tak byla zredukována téměř na polovinu. Severní polovina dosavadní kaple získala spíše provozní význam. Mohla být již tehdy dělena lehkou dělicí příčkou na dvě míst-

■ Poznámky

130 Podle zaměření zaniklé přístavby schodiště byl její vnitřní přibližně čtvercový půdorys 220 cm na 250 cm, tedy dostatečné dimenze pro vložení čtyřramenného vřetenového schodiště. Viz kresba situace paláce a menší věže, sign. W. M. (Wächtl, Mocker), 1866, list 2, a kresba půdorysu přízemí, 1. patra Menší věže, sign. W (Wächtl), 1866, list 60, 62, Archiv Pražského hradu.

131 Josef Mocker, Stavební skicář, Karlův Týn, I., s. 99. Dokumentace sond kapes zhlaví trámů předpokládané pavlače podél západního průčelí děkanského křídla.

132 Tento stav ještě existoval před obnovou hradu na konci 19. století. Půdorys prvního patra Menší věže, sign. W (Wächtl), 1866, list 62, Archiv Pražského hradu.

133 Josef Mocker, Stavební skicář, Karlův Týn, I., s. 13, 14. V oltářích (z konce 16. století) byly nalezeny kamenické články dveřního gotického ostění.

nosti, a to chodbu a užitnou místnost. Provozní funkci severních místností připouštějí nástěnné kresby a nápisy, které zde zkoumal před jejich odstraněním Josef Mocker.¹³⁴ Rozdělení druhého patra na dva (případně tři) samostatné prostory je v literatuře obvykle spojeno s konsekrací kaplí kapituly¹³⁵ a někteří badatelé ve svých studiích zvažovali jejich užitnou funkci.¹³⁶

Prostor kaple se nejen zmenšil, ale ztrátou dvou velkých oken se také stal tmavším. Nejpozději v této době bylo proto prolomeno okno nad oltářem.¹³⁷

Dveřní otvor do nového schodiště, přisazeného k fasádě východní obvodové zdi věže, svým opláštěním jen částečně zasahoval do redukováné kaple Panny Marie. Tvar shora zkoseného opláštění je možno sledovat v linii kraje nástěnné malby *Apokalyptického cyklu* v severovýchodním rohu kaple. Omítka patrně ještě původní obytné komnaty zabíhala jak za novou příčnou zeď, tak i za zděný plášť zatočeného dveřního otvoru.¹³⁸ Na fotografii pořízené mezi léty 1894 a 1897¹³⁹ je v lici obvodové zdi dokumentováno segmentové sklenutí tohoto dveřního otvoru z vysokých gotických cihel s protlačovanými spárami, a to shodnou technologií jako špaleta dveřního otvoru pod ním v prvním patře.¹⁴⁰ Nemůže být tedy pochyb, že oba dveřní otvory pocházejí ještě ze 14. století, ale nesouvisí s první etapou výstavby Menší věže. Poloha dveřního otvoru v druhém patře je na Mockerově kresbě východní fasády¹⁴¹ zobrazena jako nápadná zadržka, výrazně posunutá severním směrem ze svislé osy portálu v prvním patře, což by umožnilo uvažovat o převétu v druhém patře. Ve skutečnosti jsou oba vstupy s mírnou výchylkou nad sebou, jak prokázalo termografické měření¹⁴² a jak později ověřily sondy prováděné v rámci přípravy elektrifikace věže.¹⁴³

Nástěnný cyklus *Apokalypsy* vznikl po dokončení stavebních úprav. Pravděpodobně pokračoval i na nové severní stěně.¹⁴⁴

Na fotografické dokumentaci postupu restaurátorských prací v roce 1967¹⁴⁵ je možno pozorovat v soklové partii malby na východní stěně vlevo od vstupního portálu nápadný poměrně široký šikmý pruh, na kterém malba není dochována. Podle šířky pruhu a jeho spádu mohla poškození malby způsobit přilehlá dřevěná schodnice. Nabízí se tak domněnka, že v určitém období byla k severní zdi kaple přisazena dřevěná tribuna.

III. K otázce patrocinia kaple Nástrojů utrpení Páně po dokončení kaple sv. Kříže ve Velké věži

Zásadní dílo Františka Fišera, které přineslo jasno v patrocinu obou kaplí v Menší věži konsekrovaných v roce 1357, zároveň zpochybnilo

pozdější význam i patrocinium kaple Nástrojů utrpení Páně. S ohledem na dokončení a konsekraci kaple sv. Kříže až v roce 1365 přišel Fišer s úvahou o provizorní úloze „kapličky v malé věži“ a o jediné konsekraci kaple Ostatků utrpení Páně ve Velké věži. Domníval se, že v kapli Nástrojů utrpení Páně byly na přechodnou dobu uloženy i říšské insignie.¹⁴⁶ Vrací se tak k hypotéze Jana Krofty o dvojím svěcení, i když jako znalec církevního práva se této formulaci vyhýbá.

Provizorní uložení císařských insignií v kapli Nástrojů utrpení Páně připadá v úvahu nejdříve k roku 1360, spíše však k roku 1361. Podle výsledků dosavadního stavebního výzkumu do této doby ještě pokračovala stavba Velké věže jako obytné reprezentační stavby, aniž by zde byla zvažována kaple,¹⁴⁷ tedy ještě minimálně tři roky po konsekraci kaple Nástrojů utrpení Páně. S provizorní rolí kaple v Menší věži při za-

■ Poznámky

134 Vilímková (pozn. 6), s. 179, dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 21. 10. 1887, cit.: „Druhá polovina kaple vykazuje fresky barokní. Po sejmutí omítky 4 cm silné se přišlo na starší omítku s primitivními kresbami a karikaturami. Pod touto, snadno odpadající vrstvou 3 cm silnou zjištěna konečně omítky původní.“

135 Odlišný názor však publikovali Zdeněk Bouše a Josef Myslivec. Na základě ikonografického rozboru *Apokalyptického cyklu* přišli s hypotézou, že příčka byla postavena až později, a to za Václava IV., kdy počet kanovníků stoupl na dvanáct. Tedy předpokládali, že do té doby musel kostel Panny Marie zabírat celé druhé patro věže. Bouše – Myslivec (pozn. 67), s. 285–287.

136 Dobroslava Menclová se na rozdíl od Josefa Mockera domnívala, že severní část druhého patra byla rozdělena, obdobně jako je dispozice v prvním patře, na dvojici blíže neurčených komor. Menclová 1957 (pozn. 78), s. 293. Následně tuto myšlenku rozvedla takto: „severní část Karel IV. rozdělil ve dvě menší místnosti, z nichž levá se stala sakristií a pravá sloužila jako předsíň, spojující kapitulní kostel a tím nepřímou i lucemburský sál v 2. patře císařského paláce přímo s přechodem, vedoucím k ústřednímu prostoru celého hradu, kapli Utrpení ve velké věži.“ Menclová (pozn. 51), s. 14. Později využití obou severních místností upřesnila tak, že „v severní půli, rozdělené slabší zdi ve dvě části, dal zřídit sakristii a menší komoru. Ta pak sloužila jako předsíň kryté chodby, vedoucí k velké věži“. Menclová 1972 (pozn. 1), s. 59. František Fišer jako jediný předložil odlišný názor na podobu kapitulní kaple Panny Marie. Kapli od chóru umístěného v západní polovině severní části dispozice druhého patra oddělil vítězným obloukem. Podařilo se mu tak inkrustace stěn umístit do sakrálního prostoru. Fišer (pozn. 16), s. 51–54.

137 Vilímková (pozn. 6), s. 29. Relace komorníků při Deskách zemských na spatření o zlepšení zámku Karlštejna a dvorů k němu příslušejících, 1597, cit.: „při zdi čelní

kostelní stál [oltář] a nad ním malé okénko bylo, nímž téměř žádné světlo k voltáři nebylo.“

138 Přiznaná malá kra této omítky zůstala viditelná po posledním restaurátorském zásahu na nástěnných malbách v roce 1967. Blíže fotodokumentace restaurátorské zprávy z roku 1968. Bohuslav Slánský – Ludmila Slánská, Záznam o restaurování nástěnné malby *Apokalypsy* na levé polovině východní stěny kostela P. Marie na hradě Karlštejně 1968 (nepsal. zpráva), foto 3, 11.

139 Joseph Neuwirth, *Der Bildercyklus der Luxemburger Stammbaumes aus Karlstein*, Prag 1897.

140 Podle výsledků restaurátorského průzkumu Vojtěcha Adamce, provedeného v souvislosti s elektrifikací věže v roce 2012.

141 Josef Mocker, Pohled na východní fasádu, stavební skicář Karlův Týn. 1888, I., s. 39, depozitář hradu Karlštejna.

142 Drdácký – Jirkovský – Lesák (pozn. 2).

143 Lešenová věž postavená v místě zaniklého schodiště v roce 2011 v rámci průzkumu trasy kabelové přípojky umožnila sondou proniknout do zazděného dveřního otvoru v druhém patře. Ten tvoří poměrně nízký koridor (s ohledem na původní schodiště nad ním) mírně stočený k severu a sklenutý valenou segmentovou klenbou. Povrch špalet i klenby je opatřen poměrně dobře zachovanou gotickou omítkou.

144 Malba *Apokalyptického cyklu* byla dokončena nejpozději v roce 1363. Viz Homolka (pozn. 70). Dále Fajt – Royt – Gottfried (pozn. 83).

145 Slánský – Slánská (pozn. 138), foto 3, 11.

146 K uložení císařských insignií a svátostin na Karlštejně v roce 1357 se přiklání Jiří Kuthan. Neuvádí přímo, že kaple sv. Kříže je kaplí Utrpení Páně. Podle něj v základací listině karlštejnské kapituly je „zřetelně vyjádřena úcta k relikviím, které byly součástí [říšského] pokladu“. Jiří Kuthan, K osobnosti a dílu císaře Karla IV., in: *Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře*, Praha 2010, s. 7–29. K tématu se vrátil spolu s Janem Roytem v roce 2015, kdy píše, že kapli ve Velké věži „je bezpochyby nutno chápat jako prostor, který svým charakterem a tehdejší funkcí odpovídá záměrům základací listiny karlštejnské kapituly“. Kapli sv. Kříže označují jako kapli Ostatků utrpení Páně. Kuthan – Royt (pozn. 73), s. 107, 108, 259. Také Richard Němec ztotožnil bez bližšího zdůvodnění v souladu s Františkem Fišerem kapli sv. Kříže s kaplí Nástrojů utrpení Páně. Viz Němec (pozn. 106), s. 147. Později v případě kaple ve Velké věži výhradně užívá titul sv. Kříže a pro kapli v Menší věži nezpochybňuje patrocinium Nástrojů utrpení Páně (též o kapli mluví jako o pokladnici). Viz Němec 2015 (pozn. 106), s. 129, 130, 308, 317. Obdobně bez bližšího vysvětlení Petr Čornej ztotožnil kapli Nástrojů utrpení Páně v době Václava IV. s kaplí sv. Kříže. Petr Čornej, Hrad mezi králem a stavy, in: *Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře*, Praha 2010, s. 94. Jedině František Záruba mluví v souvislosti s přenesením kaple Nástrojů utrpení Páně do Velké věže znovu o druhé konsekraci. Viz František Záruba, *Hradní kaple II. Doba lucemburská*, Praha 2015, s. 68.

147 Chudárek (pozn. 3). – Idem (pozn. 13). – Idem 2010 (pozn. 73).

ložení kapituly tak nemohlo být počítáno. Nedá se však vyloučit, že Karel IV. převezl císařské insignie na hrad Karlštejn již před rokem 1365 a také že část své sbírky relikvií, zvláště předmětů spojených s utrpením Páně, po roce 1365 uložil v kapli sv. Kříže. Představa spojení korunovačních klenotů Svaté říše římské a svatého kopí s vlastní soukromou sbírkou mohla být pro Karla IV. velmi lákavá.

František Fišer zvažoval další využití a patrocinium „*titulu zbavené kapličky*“. Domníval se, že kapli mohl být „*církevně právním aktem přičten titul sv. Palmáce, neboť se tak v 15. století a ještě roku 1515 nazývala*“.¹⁴⁸ Nutno připustit, že Fišerovy závěry doložené písemnými prameny působí dosti přesvědčivě.¹⁴⁹ Vedle Františka Fišera ztotožnil kapli sv. Palmáce s kaplí Nástrojů utrpení Páně také František Záruba.¹⁵⁰

V písemných pramenech se zmínky o posvěcení oltáře v kapli Nástrojů utrpení Páně objevují v roce 1515¹⁵¹ a znova v 17. století,¹⁵² aniž by bylo připomenuto patrocinium kaple. Titul sv. Kateřiny pro kapli Nástrojů utrpení Páně patrně souvisí s literární invencí Václava Hájka z Libočan. Poprvé se toto označení objevilo roku 1541 v Kronice české.¹⁵³ Od sklonku 16. století se pro kapli Nástrojů utrpení Páně užíval také název kaple císaře Karla.¹⁵⁴

Následné období a obnova Menší věže v letech 1587–1597

Vladislav Jagellonský na začátku 16. století projevil zájem o obnovu karlštejnské kapituly. Uvažoval o jmenování dvou kanovníků. To se však pro nedostatečné hospodářské zázemí děkanství nepodařilo realizovat.

Situace se pro hrad mohla částečně zlepšit po roce 1450, kdy měly být pro opravy hradu uvolněny pravidelné platby.¹⁵⁵ Větší stavební úpravy však nejsou u Menší věže doloženy a je možno předpokládat její tristní stavební stav.

V 16. století se hrad nacházel po všech stránkách v žalostném stavu, i přesto, že v kapli sv. Kříže zůstávaly uloženy české královské insignie a důležité státní listiny. Na základě posudků stavovských komisí byly od roku 1545 na opravy hradu poskytnuty čas od času finanční prostředky,¹⁵⁶ to ale nezastavilo jeho celkový úpadek. Reprezentační stavby hradu byly užívány k hospodářským účelům, především jako sklady, ale také k chovu zvířat.¹⁵⁷

Menší věž byla v přízemí a prvním patře v rozporu se zakládací listinou karlštejnské kapituly užívána k jiným účelům než k potřebám děkanství. V přízemí se nacházela spižárna a severní komory byly později upraveny na vězení (tzv. Červenku). V jižní komnatě prvního patra byl umístěn mlýn, z něhož „*mimo mlýnský kolo samotížný*“ se po zřízení vězení dalo sestoupit do spižárny v přízemí. Severní míst-

nosti jsou popsány jako dvě staré komory, ve kterých byly skladovány zbraně.¹⁵⁸ Také v druhém patře se mluví o dvou komorách, ale bez bližších podrobností o využití.

Po stavební stránce chýtraly především krovy a hrázdné konstrukce hradu. Vlivem větrání skalního podloží byla nejvíce ohrožena věž sv. Mikuláše.¹⁵⁹

Události se daly do pohybu stížností Jáchyma Novohradského z Kolovrat na jeho předchůdce purkrabího Jana Vchynského z Vchynic pro zanedbání péče o stav hradu. Upozornil také na inventář, který si Jan Vchynský z hradu odvezl.¹⁶⁰ V roce 1587 popsala komise vedená komorníkem Desek zemských Janem Knínským z Knína v podrobné relaci stavební závady na hradě. Hodnocení Menší věže nedopadlo dobře. Měla „*trámy přehnilé, nastavované a podštemflované*“.¹⁶¹

Následná stavební obnova hradu, trvající asi deset let a řízená Rudolfovým dvorním stavitelem Ulricem Avostalisem, je jednou z nejrozsáhlejších stavebních restaurací hradu. Kaple Panny Marie byla opět rozšířena na půdorys druhého patra Menší věže. Celkově hrad získal podobu vzhledu renesančního sídla. Písemná relace nové komise z roku 1597 podrobně popsala rozsah stavebních prací a také přiblížila dobové využití prostorů hradu.¹⁶²

I. Stavební úpravy v přízemí

Sedlový portál do jižní místnosti byl po zřízení vězení zazděn a nahrazen v jižní obvodové zdi novým vstupním otvorem s manýristickým portálem.¹⁶³ Jižní místnost byla s ohledem na špatný technický stav trámového stropu nově sklenuta valenou půlkruhovou klenbou s trojbokými výsečemi.¹⁶⁴

II. Stavební úpravy a umělecká výzdoba v prvním patře

V jižní polovině prvního patra byla obnovena „*síň veliká*“. V severní části zůstalo dělení na dvě opravené světnice. Západní z nich zdobila

■ Poznámky

¹⁴⁸ Fišer (pozn. 16), s. 17–19.

¹⁴⁹ František Fišer uvedl, cit.: „*ostatky sv. Palmáce a Eufemie se nachází pod mocí děkanovou v kapli sv. Palmáce*.“ Soupis karlštejnských svátostí z roku 1515, podle Theophil Lukawsky, Inventaria capellarum in arce Carlestein de annis 1501, 1515, 1645, 1650, 1705, 1745, 1759, 1761, 1780, Praha 1911 (Inventaria 3). O sepsání prvního inventáře karlštejnských relikvií se zasloužil děkan Jan ze Stradouně. Uložení ostatků sv. Palmáce v kapli Nástrojů umučení Páně je doloženo i v dalším podrobném soupisu karlštejnských relikvií, o který se zasloužil děkan Adam Černý z Vnoře. Dále zprávami z let 1598, 1642–1645. Fišer (pozn. 16), s. 19. Podle Bohuslava Balbína byly v ro-

ce 1664 na oltáři uloženy ostatky sv. Eufemie, sv. Justiny, sv. Markéty, sv. Burharda, sv. Palmacia a sv. Patricie. Balbín (pozn. 113). Založení kaple sv. Palmáce je uvedeno již k roku 1348, nemusela tedy být v Menší věži. Mohla být například jednou z arkýřových kaplí v paláci. Podle zakládací listiny karlštejnské kapituly se povinnosti děkana vztahovaly i na kapli sv. Mikuláše v paláci.

¹⁵⁰ Záruba (pozn. 146), s. 62.

¹⁵¹ Balbín 1681 (pozn. 113). – Idem 1986 (pozn. 113), s. 286. Podle popisu kaple se na oltáři nacházelo potvrzení o posvěcení oltáře Martinem, biskupem nikolským v říjnu 1515.

¹⁵² Vilímková (pozn. 53), 2. část, s. 18.

¹⁵³ Název kaple sv. Kateřiny se ujal a byl později běžně užíván. Podle popisu hradu z doby kolem roku 1664 byl na oltáři nápis „*Altaris s. Catherinae*“. Balbín (pozn. 113).

¹⁵⁴ Relace z roku 1587 a 1597, viz Vilímková (pozn. 6), s. 9, 26.

¹⁵⁵ Vilímková (pozn. 53), 2. část, s. 7.

¹⁵⁶ Markéta Novotná, *Karlštejnská manská soustava od svého vzniku do 80. let 14. století* (rigorózní práce), Ústav českých dějin FF UK, Praha 2008.

¹⁵⁷ V paláci „*císařská ložnice*“ sloužila jako sklad zbraní, purkrabí Jan ze Vchynic choval „*ve velké světnici*“ jestřáby a koroptve, v horních patrech byla sýpka. V jižní komnatě prvního patra Menší věže byl instalován samotížný mlýn a v komorách v severní části dispozice „*se šipy a staré pavězy chovaly*“. Vilímková (pozn. 6), s. 13. Relace komorníků při Deskách zemských na spatření o zlepšení zámku Karlštejna a dvorů k němu příslušejících, 1597.

¹⁵⁸ Vilímková (pozn. 6), s. 29. Relace komorníků při Deskách zemských na spatření o zlepšení zámku Karlštejna a dvorů k němu příslušejících, 1597.

¹⁵⁹ Vážné statické poruchy válcové věže, které se projevovaly především trhlinou po celé výšce obvodové zdi, byly připomínány i v pozdějším období. Věž byla úspěšně zajištěna po statické stránce až při restauraci hradu na sklonku 19. století.

¹⁶⁰ Jan Vchynský odvezl hodiny, ponechal na hradě jen cimbál a dále, jak uvádí zpráva z roku 1587, cit.: „*dva kameny mlýnský z poručení pana Jana Vchynského jsou vezeny do Mokropes do mlejna*.“ Vilímková (pozn. 6), s. 9, 11. Relace o spatření zámku Karlštejna od Jana Knínského z Knína, komorníka desk zemských, sepsaná na žádost Joachyma Novohradského z Kolowrat.

¹⁶¹ Vilímková (pozn. 6), s. 10. Podle Milady Vilímkové se jedná o strop kaple Panny Marie a také o špatný krov.

¹⁶² Sněmovní relace a další zprávy o stavu hradu Karlštejna. Relace z roku 1597. Podrobně Vilímková (pozn. 6), s. 11–14. Publikováno již v 19. století (Jan Erazim Wocel, August Sedláček).

¹⁶³ Menší věž, půdorys přízemí sign. W. (Wächtl), 1866, list 60. Archiv pražského hradu. Josef Mocke, Stavební skicář, Karlův Týn, I., s. 7 a d.

¹⁶⁴ Vilímková (pozn. 6), s. 27. Relace komorníků při Deskách zemských na spatření o zlepšení zámku Karlštejna a dvorů k němu příslušejících, 1597, cit.: „*mlejn rozbořen [v prvním patře], rozbořena byla podlaha a trámy všeka zpráchnivělá byla, jest zase sklep hmotný, kamenem sklepnutý, rumem dobře zasypaný udělán*.“

Obr. 8. Menší věž hradu Karlštejna, pohled od západu a východu. Nakreslil Ludwig Wächtel (sign. W.), 1866, list 58, Archiv Pražského hradu.

nová nástěnná malba. Z východní světnice a zároveň i ze síně se dalo přímo vstoupit do nového záchodu.¹⁶⁵ To odpovídá původnímu komunikačnímu propojení místností prvního patra se schodištěm východní obvodové zdi. Záchodem je tak patrně myšleno původní čtyřramenné vřetenové schodiště postavené v souvislosti s novým přístupem ke kapli sv. Kříže před rokem 1365. Toto schodiště z prvního do druhého patra ztratilo na významu v souvislosti s obnovou kaple Panny Marie v celém půdorysu věže. Odbouráno na úroveň prvního patra bylo tedy nejpozději v době rudolfínské obnovy hradu. V místě zazdívký dveří na schodiště v druhém patře je na kresebné dokumentaci z roku 1866 zobrazena sgrafitová fasáda.¹⁶⁶

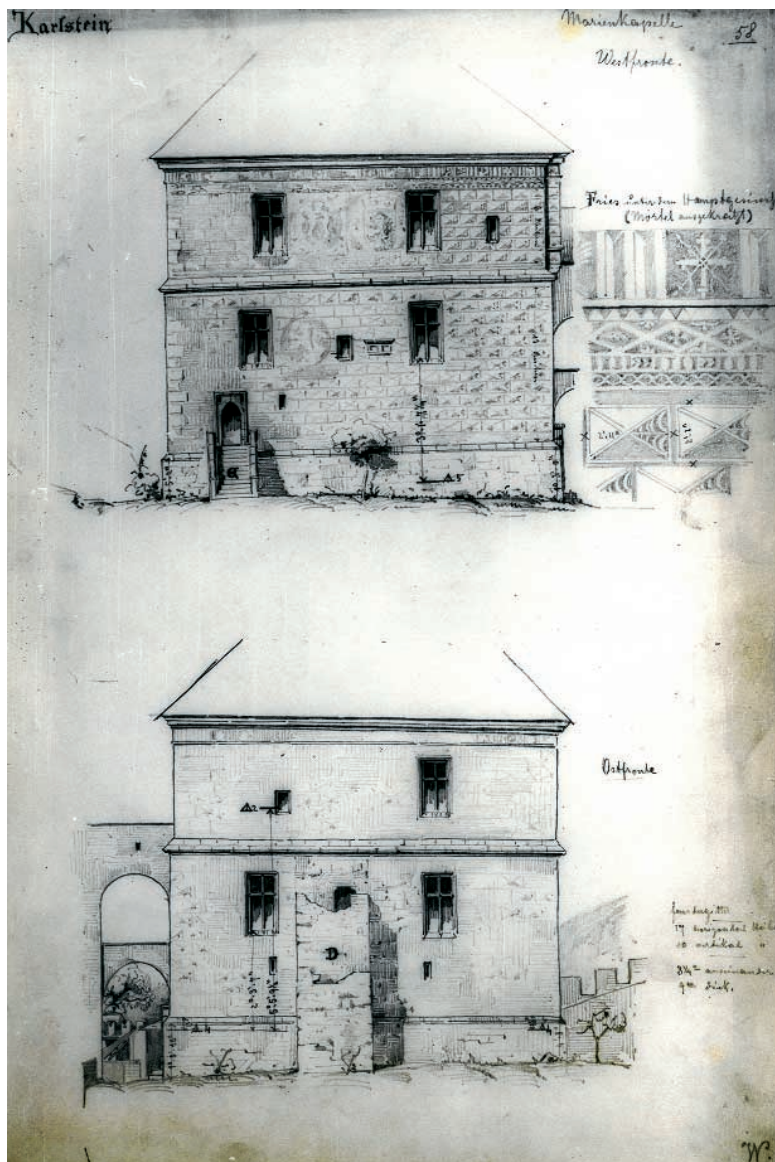
Ani po obnově hradu se pro děkanství v Menší věži situace příliš nezlepšila. V přízemí zůstala spižírna a vězení, východní světnice v prvním patře sloužila pro many stavu rytířského. Pro potřeby děkana se snad počítalo s druhou světnicí.¹⁶⁷

III. Stavební úpravy a umělecká výzdoba ve druhém patře – kaple Panny Marie

Zásadní změnou bylo odstranění dělicí zdi. Kaple znova zahrnula celý půdorys věže. Střední průvlak stropu proto bylo nutno podložit novým zděným sloupem s hlavicí.¹⁶⁸

Podle relace z roku 1587 do kaple Panny Marie, ale i do kaple Nástrojů utrpení Páně „hrubě“ zatékalo.¹⁶⁹ To muselo poznamenat stav stropní konstrukce. Je možno soudit, že průvlaky pod trámy stropů zůstaly původní, ale téměř všechny stropní trámy byly vyměněny za nové.¹⁷⁰ Pod trámové stropy byl vložen podhled s rámy s napjatým plátnem, nejpozději v době Bohuslava Balbína opatřený malbou *Obлак s anděly*.¹⁷¹ V jižní zdi došlo k probourání velkého okenního otvoru, který plnil funkci presbytáře, a u původních oken v severní části kaple byly okenní špalety z jedné (jižní) strany odbouráním výrazně zešíkmeny směrem k oltářům.¹⁷² Patrně bylo v té době v souvislosti se stavbou varhanní oratoře již vybouráno i nové okno v severní fasádě.¹⁷³

Nástěnnou malbu cyklu *Apokalypsy* překryl pouze bílý vápenný nátěr, zatímco v bývalých komorách v severní části rozšířené kaple byla natažena omítka. Na tomto rozdílném podkladě pak byla vytvořena nová nástěnná figurální malba se starozákonními a novozákonními motivy. Josef Mocker považoval tuto malbu za barokní, tedy z tehdejšího hlediska nehodnot-

8

■ Poznámky

165 Vilímková (pozn. 6), s. 28, Relace komorníků při Deskách zemských na spatření o zlepšení zámku Karlštejna a dvorů k němu příslušejících, 1597, cit.: „Vedle té síně, z těch dvou starých komor (...) z jedné pěkná, vápnem vyzdoběná a vymalovaná světnice a z druhé k té světnici zase komora pro many stavu rytířského (...) při té komoře latryna nová klenutá do níž se sté komory i také s té velké síně choditi může.“

166 Kresba východní a západní fasády, sign. W. (Wächtl), 1866, list 58, Archiv Pražského hradu.

167 Kolem roku 1664 sloužily místnosti prvního patra pro karlštejnského děkana. Manská síň je již uváděna v prvním patře císařského paláce, viz Balbín (pozn. 113). Nejpozději v roce 1771 bylo sídlo děkana přemístěno do severního křídla paláce (tzv. děkanské křídlo).

168 Menší věž, půdorys druhého patra, sign. W. (Wächtl), 1866, list 63, Archiv Pražského hradu. Sloup je uváděn jako kamenný, což mohly být profilované prvky soklu a hlavičky, dřek sloupu cca 60 × 60 cm byl pravděpodobně zděný.

169 Vilímková (pozn. 6), s. 9, 26.

170 Eadem, s. 28, Relace komorníků při Deskách zemských na spatření o zlepšení zámku Karlštejna a dvorů k němu příslušejících, 1597, cit.: „Hned potom na rest vprostřed kostela na příční zdi ležící, nový trámy všechny (kromě tří) zhusta se položili.“ Odstranění příčné zdi nemuselo být zamýšleno od počátku, jak vyplývá z uvedené citace.

171 Balbín 1681 (pozn. 113). Idem 1986 (pozn. 113), s. 285.

172 Vilímková (pozn. 6), s. 29. Relace komorníků při Deskách zemských na spatření o zlepšení zámku Karlštejna a dvorů k němu příslušejících, 1597, cit.: „Nejprve v něm prostřední oltář ... jest rozbořen. A proti tomu místu zedť jest široce vylámána, v ní zase veliké kostelní vokno uděláno jest. (...) Vokna také pro světlo uvnitř kostela ve zdech rozšířeny.“

173 Vilímková (pozn. 6), 2. část, s. 181, dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 6. 1. 1887, cit.: „Okno nad varhanní kruchtou není původní...“ Poměrně nízké okno pod stropem kaple bylo dvojité se středním

nou.¹⁷⁴ Ještě na fotografii Josefa Neuwirtha z doby restaurace hradu v 19. století¹⁷⁵ lze ve střední části východní stěny pozorovat fragment malby a nad ní část iluzivního rámu nebo římsy. *Ostatkový cyklus* však zůstal i nadále součástí výzdoby kaple.¹⁷⁶ Je ale možno předpokládat opravu malby včetně případných dílčích přemaléb. Výzdoba kaple byla dále doplněna obrazem zavěšeným nad vstupem, s malbou *Jáchyma z Kolovrat s rodinou, klečícího před křížem*,¹⁷⁷ a pravděpodobně vitráží v novém okně nad hlavním oltářem s motivem *Zvěstování Panně Marii* z roku 1588.¹⁷⁸

Do nového stipitu hlavního oltáře v okenním otvoru jižní obvodové zdi byly vsazeny články ostění dveří ze zbourané příčné zdi. Na stipites byla usazena původní kamenná menza z „červeného mramoru“.¹⁷⁹ O bourání původních bočních oltářů se v relaci z roku 1597 nemluví. Kaple měla tedy i nadále tři oltáře.¹⁸⁰

Mobiliář, jímž byla kaple Panny Marie vybavena, mohl podle pozdějších zpráv zahrnovat kazatelnu, zpovědnice, 16 lavic a varhanní tribunu s železnou konstrukcí přisazenou k severní zdi. Také se již mohla před hlavním oltářem nacházet balustrová mřížka, která uzavírala malý presbytář vytvořený novým rozměrným okenním otvorem.¹⁸¹ Nová kazatelna je uvedena k roku 1629 nebo 1630.¹⁸²

Kaple Panny Marie byla v roce 1599 vysvěcena arcibiskupem Zbyňkem Berkou, a to patrně s ohledem na její rozšíření o téměř celou polovinu podlahové plochy. Původní kaple pro kanovníka s chórem se tak definitivně proměnila v děkanský kostel určený pro bohoslužby věřících z hradu a okolí. Postavení děkanů bylo v té době provázáno spory s protestantskými kastelány, které vedly až k jejich odchodu z hradu.¹⁸³

IV. Krov a střecha

Tvar střechy Menší věže do doby obnovy hradu na konci 16. století není znám a také není jisté, zda v té době ještě existovalo předpokládané hrázdné třetí patro. Víme však, že střechu završoval sanktusník se zvonem. Stav krovu před zahájením obnovy byl „velmi zlej“.¹⁸⁴ Po stržení poškozeného krovu byl na opravný trámový strop druhého patra usazen nový krov s „ležatou stolicí“ a do jeho středu vsazena konstrukce sanktusníku se zvonovou stolicí. Střechu pokryl červeně barvený šindel a na sanktusník byl přibit bílý plech.¹⁸⁵ Použití šindelové krytiny bylo v relaci z roku 1597 zdůvodněno nedostatkem pálené krytiny. Šindelová krytina zůstala na Menší věži až do roku 1853.

S novým krovem souvisela oprava koruny obvodových zdí, které byly mírně zvýšeny a opatřeny novou římsou. Do koruny zdí byly zazděny již připomínané fragmenty dřevěného prahu za-

niklého hrázdného patra, aby nadále sloužily ke ztužení koruny obvodových zdí.¹⁸⁶

V. Fasády

Fasády všech budov hradu byly vyzdobeny sgrafity, známými z četných vyobrazení. Na věžích a druhé vstupní bráně dominovaly monumentální heraldické malby. Sgrafitové fasády se dochovaly do konce 19. století, kdy byly beze zbytku odstraněny.¹⁸⁷

Obnovou kaple Panny Marie v celém půdorysu druhého patra Menší věže byl definitivně zrušen koridor k čtyřramennému schodišti Velké věže a také došlo (nejpozději tehdy) k odstranění spojovacího mostku. Novou přístupovou cestu k Velké věži, která je v dosavadní literatuře považována již za pozdně středověkou,¹⁸⁸ výstižně popisuje relace z roku 1597.¹⁸⁹

VI. Terénní úpravy kolem věže

V rámci stavební obnovy Menší věže byl planýrován okolní nerovný skalnatý terén. Do té doby byly přístupné pouze hradební ochozy a věž napojovaly mostky. Na zavážení skalních proláklín podél hradebních ochozů se využil stavební rum z probíhajících stavebních úprav.¹⁹⁰ Terénní úpravy souvisely především se zvýšením obranyschopnosti hradu. Kolem Menší věže byla rozmístěna děla, která později jistě sehrála významnou roli při obléhání hradu Švédy.

Zásahu za záchranu hradu před zánikem si připisoval tehdejší karlístejnský purkrabí Jáchym Novohradský z Kolovrat. Pozici prezidenta české komory využíval při získání finančních prostředků na opravu hradu, ale i stavebního materiálu z okolních královských dominií. Také mohl ovlivnit berní odvody s poukazem na zvláštní postavení Karlštejna. Obnovu hradu údajně financoval i z vlastních prostředků.¹⁹¹ August Sedláček považoval Jáchyma z Kolovrat za obnovitele a zachránce Karlštejna.¹⁹²

Menší věž od počátku 17. století do roku 1860

Roku 1625 Ferdinand II. věnoval hrad královně Eleonoře a ta ho o rok později zastavila Janu Kafkovi z Říčan. Jednání o vyplacení zástavy se protáhla až do roku 1703. Podle dobových zpráv byl tehdy hrad v dosti zanedbaném stavu. Marie Terezie určila výnos z karlístejnského panství od roku 1755 nově založenému Ústavu šlechticů. Ten panství zpočátku dále pronajímал.¹⁹³ Karlštejnským kaplím nastaly dobré časy v polovině 18. století. Marie Terezie tehdy karlístejnské děkanství věnovala řádu křižovníků s červenou hvězdou. Řádoví děkani zajistili pro obnovu kaplí značné finanční prostředky, i když byl význam kaple Panny Marie jako děkanské kaple vážně ohrožen.

I. Východní schodiště a střecha nad mostkem do císařského paláce

Po roce 1597 dosahovala hranolová přístavba k východní obvodové zdi věže jen do úrovně prvního patra.¹⁹⁴ Podle kresby z počátku 18. stole-

■ Poznámky

sloupkem, kresba severní a jižní fasády, sign. W. (Wächtl), 1866, list 59, Archiv pražského hradu.

¹⁷⁴ Vilímková (pozn. 6), s. 179, dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 21. 10. 1887, cit.: „*Druhá polovina (severní část) kaple vykazuje fresky barokní.*“ Tamtéž, s. 209, zpráva Josefa Mockera ze dne 3. 11. 1889 o restauračních pracích provedených v roce 1888, cit.: „*Tři stěny kaple – až po řečený pilíř – jsou vyzdobeny původními freskami, přemalovanými jen na některých místech. Naproti tomu se v druhém prostoru nacházejí jen temperové malby barokní.*“ Rozdílným podkladem v jižní a severní části kaple je možno vysvětlit různý stupeň zachování renesanční malby, jak plyne z Mockerova popisu.

¹⁷⁵ Neuwirth (pozn. 139).

¹⁷⁶ *Ostatkový cyklus* nad malým oltářem popisuje Bohuslav Balbín. Viz Balbín 1681 (pozn. 113). Idem 1986 (pozn. 113), s. 285. Stav malby je uveden v protokolu z 3. 5. 1835.

¹⁷⁷ Ibidem. Obraz byl Balbínem datován do roku 1592.

¹⁷⁸ Protokol z 3. 5. 1835 (opis, pozůstalost Josefa Mockera), cit.: „*V okně za hlavním oltářem je tabulka s malbou Zvěstování z r. 1588.*“ Viz Vilímková (pozn. 6), s. 114.

¹⁷⁹ Vilímková (pozn. 6), s. 193, dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 14. 7. 1888, cit.: „*Nechal rozebrat tumbu oltáře kaple P. Marie, kde našel ... a listinu z doby Rudolfa II. o přenesení relikvií do nového oltáře (...).*“ Tamtéž, s. 211, zpráva Josefa Mockera ze dne 3. 11. 1889 o restauračních pracích provedených v roce 1888, cit.: „*Po vyjmutí oltáře z jižního okenního výklenku se našly pod destičkami zakrývajícími relikvie ... a druhá listina, týkající se přenesení relikvií do nového oltáře v době Rudolfa II.*“ Červeným mramorem je myšlen slivenecký mramor, který se ve velké míře používal na hradě na dláždění již ve středověku.

¹⁸⁰ Balbín (pozn. 113).

¹⁸¹ Podle popisu ve zprávě o stavu kaple Panny Marie z roku 1755, viz Vilímková (pozn. 6), s. 84.

¹⁸² Vilímková (pozn. 6), s. 40. Stavební náklady v období mezi 16. 10. 1629 až 16. 12. 1630.

¹⁸³ Na hradě nesídlil děkan Pavel Pistorius z Lucka (1601–1617). Působil patrně v děkanské budově (v místě dnešní fary). Jeho následovník děkan Vavřinec Ratzinger se nastěhoval zpět na hrad, ale po zahájení protihabsburského povstání byl z hradu vyhnán. Mohl se vrátit až po bitvě na Bílé hoře. Místnost nad druhou branou je v relaci z roku 1597 uváděna jako děkanská světnice.

¹⁸⁴ Vilímková (pozn. 6), s. 8, 9, Relace o Spátnění zámku Karlštejna od Jana Knínského z Knína, komorníka desek zemských, sepsaná na žádost Joachyma Novohradského z Kolowrat, 1587, cit.: „*Nejprve krov shnilý s něho dolů s trámy a podlahou na skrz zlou a shnilou dolů stažen*

tí měla přístavba pultovou střechu vsazenou pod průběžnou patrovou římsu věže.¹⁹⁵ Přístavba v té době mohla opět sloužit jako scho-diště.

V roce 1731 se střecha spojovacího mostku s císařským palácem nacházela v havarijním stavu.¹⁹⁶ Podle rozpočtu z roku 1768 byl o rok později spojovací mostek zastřešen pultovým krovem se šindelovou krytinou.¹⁹⁷

II. Stavební úpravy a umělecká výzdoba ve dru-hém patře

Stavební úpravy kaple Panny Marie

Celá Menší věž byla podle relace o stavebních závadách hradu z roku 1731 v zanedbaném sta-vu. Vlivem nedostatečné údržby šindelové kryti-ny do věže zatékalo. V kapli voda poškozovala trámový strop a omítaný podhled, realizovaný patrně ve 20. letech 18. století. K větší opravě trámů a podhledu bylo přistoupeno mezi lety 1756 a 1758.¹⁹⁸ Dílčí zednické práce si ve stejné době vyžádala instalace nového mobiliá-ře.¹⁹⁹

Z dveřního otvoru na odbourané schodiště u východní obvodové zdi byla z neznámých dů-vodů v roce 1813 odstraněna zazdívká a ná-sledně byl otvor znova zazděn.²⁰⁰

Podle návrhu oprav z roku 1812 byl trámový strop opět v havarijním stavu. O rok později si-ce střecha získala novou šindelovou krytinu, ale v havarijním stavu zůstal sanktusník a také trámový strop kaple s uhnílymi trámy a s po-škozeným podhledem. Popis stavu stropu je zaznamenán v žádosti krajského úřadu v Be-rouně adresované Českému zemskému guber-niu o zálohu na nezbytné tesařské práce.²⁰¹

Z protokolu z roku 1835 vyplývá, že kaple již měla „strop omítaný na rákos a jenom obíle-ný“.²⁰² Stropní průvlaky byly patrně poddimen-zované a prohýbaly se. Krajský inženýr navrhl, aby se nové průvlaky doplnily po stranách vzpě-rami.²⁰³

Následné práce v kapli Panny Marie byly zva-žovány a z části realizovány již v neogotické for-mě, tedy ještě před zahájením přípravy „puris-tické“ restaurace hradu. V roce 1854 sice došlo k zahájení opravy omítaného stropu, ale kolaudoval se nakonec v roce 1862 „táflovaný gotický strop“ podle návrhu profesora architek-tury na pražské Akademii umění Bernharda Gruebera.²⁰⁴

Malířská výzdoba stěn a stropu kaple Panny Marie

Omítaný strop kaple byl po dokončení opravy v 50. letech 18. století opatřen malbou od pražského malíře Františka Kowallovského. Stejný autor v roce 1762 vymaloval stěnu za odstraněnou zpovědníci.²⁰⁵ Nástropní malba byla pravděpodobně zničena při opravě podhle-

du kaple před rokem 1835. V protokolu z téhož roku je uvedeno, že nástěnné malby „s výjim-kou několika málo jsou úplně setřené“. Hodno-cení se týkalo především výmalby z doby Jáchy-

■ Poznámky

byl. “ Ve zprávě je zdůrazněno, že stolice věže byla dubová a svou konstrukcí zajišťovala stabilitu zchátralého krovu („krov zdržuje“). Z toho je možno usuzovat, že konstrukce sanktusníku byla do krovu vložena druhotně.

185 Vilímková (pozn. 6), s. 28, Relace komorníků při Des-kách zemských na spatření o zlepšení zámku Karlštejna a dvorů k němu příslušejících, 1597, cit.: „A na to všecko nový krov pod ležatou stolicí z hmotného dříví ... Vpro-střed krovu na třech napjatých reštích, železnými svory sevřených, hranice ke zvonu a na ní věž, do níž dva zvony dány sou.“

186 Vilímková (pozn. 6), s. 28, Relace komorníků při Des-kách zemských na spatření o zlepšení zámku Karlštejna a dvorů k němu příslušejících, 1597, cit.: „A staré zdi ta-ké vyrumovány byly. Zase ihned vůkol všeho se za dva lok-ty ba vejš s novým kabřincem zdi povýšilo a vyrovnalo.“

187 Vilímková (pozn. 6), 1975, s. 13, Relace komorníků při Deskách zemských na spatření o zlepšení zámku Karl-štejna a dvorů k němu příslušejících, 1597, cit.: „Zdi kos-tela ozdobeny rejsováním a na průčelní straně s erby cí-sařským, království českého i pana Joachima z Kolowrat.“

188 Menclová 1946 (pozn. 1).

189 Vilímková (pozn. 6), s. 13, 14. Relace komorníků při Deskách zemských na spatření o zlepšení zámku Karlštej-na a dvorů k němu příslušejících, 1597, cit.: „byla zřízena chodba nahoru [od Menší věže při západní hradbě] k Velké věži, ke dveřím, před nimiž byl nově udělán zvedací most. Hned za zvedacím mostem byla ve zdi ... vsazeny nové dubové dveře, jimiž se procházelo do placu kolem věže. Z něhož byl přístup do věže po nových dřevěných schodech, které bylo možno v případě potřeby vtáhnout k věži mezi zdi tak, aby přístupu ke dveřím nebylo. U těch-to nových schodů byly zřízeny také nové dveře do věže a teprve za nimi se nacházely staré železné dveře v šneku, kudy se na věž chodí.“

190 Vilímková (pozn. 6), s. 28, Relace komorníků při Des-kách zemských na spatření o zlepšení zámku Karlštejna a dvorů k němu příslušejících, 1597, cit.: „A plac kolem kostela, kde prve pěšky se choditi nemohlo, rokle a jámy jsou rumem zavezeny, na díle i ve skále vylámány. Takže se již okolo něho choditi, ale i na koni jezdit, ano i velkou stfelbu na kolesách voziti a zní na obě strany (...) i k ho-řejší a dolejší bráně stříletí a veliký počet lidu k hájení zámku v tom placu býti může.“ Stavebním rumem byla rovněž zavezena rokle před první bránou a vytvořen srov-naný pozemek dostatečný pro otočení šestispřeží s kočá-rem. V 19. století zde byla vymezena přístupová cesta k první bráně od nově oplocené okrasné zahrady s vinicí. Stavební rum v daleko větší míře byl použit v rámci re-staurace hradu na sklonku 19. století na planýrování a za-vážení skalních svahů okolo hradu.

191 Novotná (pozn. 156).

192 August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království*

českého. Díl 6 – Podbrdsko, Praha 1887. Jáchym Novo-hradský z Kolovrat musel být kontroverzní osobností. Vác-lav Ples Heřmanský ze Sloupna ve zprávě císaři Rudolfovi v roce 1600 sděluje, že „panem Joachymem z Kolowrat bylo odvezeno na Buštěhrad [mimo jiné] cimbál od hodin“ a dále „z obnovených pak a nedodělaných královských po-kojův všechny okna dveře i skla (...)“. Vilém Slavata z Ch-lumu žádal v roce 1605 Českou komoru o finanční pro-středky na nová okna v paláci. Okna byla dokončena až před rokem 1630. Vilímková (pozn. 6), s. 34, 35. Hodiny odvezl jeho předchůdce Jan Vchynský, za což ho Jáchym z Kolowrat v písemné stížnosti kritizoval. V případě oken se jednalo o přibližně 40 nových výrobků.

193 Vilímková (pozn. 6), s. 16, 20.

194 Menší věž, pohled od východu a západu, sign. W (Wächtl), 1866, list 58. Archiv Pražského hradu.

195 Veduta hradu od severovýchodu, 1720. Gottfried (pozn. 17).

196 Vilímková (pozn. 6), s. 70. Popis stavebních závad hradu Karlštejna z roku 1731, cit.: „U děkanství pod kaplí Naší Milé Paní, je také východ ze stavení, který se oddě-luje a hrozí se starou šindelovou střechou pádem, aby se tak tomu předešlo je třeba starou šindelovou střechu s krokviemi včasné snést, zdivo opravit a pokrýt novou šin-delovou střechou.“

197 Eadem, s. 91, 94. Rozpočet na generální opravu hra-du z 28. 11. 1768 od Johana Leopolda Klessela.

198 Eadem, s. 86. Hlášení z 3. 7. 1758 od Johana Leo-polda Klessela, cit.: „v kapli na západní straně byla u 4 trámů zjištěna shnilá zhlaví, kde rákosový podhled úplně odpadl. Shnilé kusy trámy byly nahrazeny a pod-hled opraven.“

199 Eadem, s. 88. Zednické práce provedl mistr Kryštof Popp.

200 Eadem, s. 110. Přehled stavebních prací v roce 1813, cit.: „Východní zeď kapli Panny Marie byla znova vy-zděna probouraná zeď.“ Josef Mocker, který o tomto sta-vebním zákroku věděl, znova odstranil zazdívkou a násled-ně nechal vyzdít novou z 30 cm široké zdi z druhotně použitých cihel.

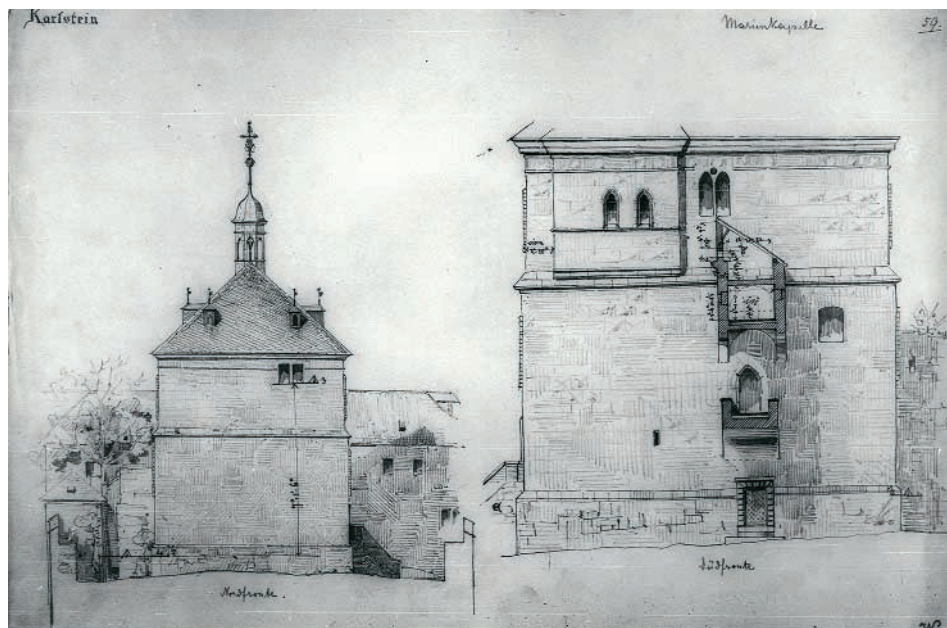
201 Vilímková (pozn. 6), s. 112, 113. Dopis krajského hejt-mana Platzera prezidiu Českého Gubernia, 31. 1. 1813, cit.: „Nad kostelem Panny Marie jsou trámy (stropní), na nichž je podbitý rákos, v uložení dílem shnilé, dílem nalo-mené a k průvlakům jsou připevněny šrouby a tak zavěše-ny. (...) Je však nutno protáhnout nové trámy a udělat v kapli nový strop na rákos, neboť starý při opravě vezme za své.“

202 Eadem, s. 114. Protokol z 3. 5. 1835 (opis, pozůsta-lost Josefa Mockera).

203 Tento záměr nebyl realizován. Zřejmě šlo o útvar, kte-rý měl napodobovat klenební pasy. Obdobně bylo řešeno příčné traktování stropu rozšířené kaple sv. Mikuláše. Eadem, s. 128, přípis stavebního ředitelství Českému gu-berniu ze dne 10. 5. 1844.

204 Vilímková (pozn. 53), 2. část, s. 25. Strop provedl G. Šámal.

205 Vilímková (pozn. 6), s. 88, 89.

9

Obr. 9. Menší věž hradu Karlštejna, pohled od severu a jihu. Nakreslil Ludwig Wächter (sign. W.), 1866, list 59, Archiv Pražského hradu.

ma z Kolovrat, tato výmalba byla podle Josefa Mockera v jižní části kaple téměř odstraněna.²⁰⁶ Malba *Ostatkového cyklu* se však podle protokolu nacházela v uspokojivém stavu.²⁰⁷

Již na konci první poloviny 19. století projevil odborná veřejnost zájem o středověké nástěnné malby v hradních věžích. Prezident Společnosti vlasteneckých přátel umění Erwein Nostitz zaslal dne 1. 9. 1841 dopis Českému guberniu s doporučením, aby restaurováním malby *Panny Marie* nad oltářem kaple *Nástrojů umučení Páně* a patrně i dalších maleb²⁰⁸ byl pověřen ředitel pražské Akademie umění Christian Ruben se svými žáky. Ten hrad navštívil, ale není známo, zda k restaurování se svými žáky přistoupil.

Mobiliář kaple *Panny Marie*

V polovině 18. století nebyl mobiliář kaple v uspokojivém stavu. Podle zprávy o stavu kaple *Panny Marie* z roku 1755²⁰⁹ bylo zde „16 lavic od červotoče úplně rozežraných, 1 úplně stará a rozpadlá zpovědnice, 1 mřížka před hlavním oltářem prolomená a ruinyrovaná, 1 špatná kazatelna z měkkého dřeva (...)“.

V souvislosti s opravou krovu a stropu v letech 1756–1758 byla kaple postupně vybavena novým mobiliářem. Především bylo zájmem pořídit nové lavice. To se podařilo a v roce 1758 bylo do kaple dodáno 26 nových dubových lavic, které vyrobil truhlář Josef Šplíchal z Dobřichovic.²¹⁰ O dodání dalšího zařízení kaple žádal v roce 1758 České gubernium karlstějský děkan P. Karel František Stucka. Ve své žádosti

poukazoval na špatný stav mobiliáře. Především horlil proti dosavadní kazatelně postavené vpravo od vstupního portálu, která překážela novému rozmístění většího počtu lavic. Ve své žádosti uvedl, že kazatelna „je ze špatných prken nejjednodušším způsobem sbitá, že horší se nenajde ani v nejhudších kostelích, stála zde 4. století a hrozí pádem. Je zapotřebí ji přemístit kvůli lepšímu uspořádání nových lavic. Když se s ní pohne tak se rozpadne, takže ji není možné na nové místo přenést. O jejím stáří svědčí malby kolem, jimiž byly zdi před čtyřmi stoletími vyzdobeny.“ Zdá se, že pan děkan považoval stáří kazatelny za nedostatek a argument pro její nahrazení.²¹¹ Po roce 1759 byla do kaple dodána nová zpovědnice a dvě kazatelny se sochařskou a ornamentální výzdobou.²¹² Kazatelna se schůdky a dvířky byla usazena u severní špalety okna proti vstupu do kaple, tedy neobvykle na epištolní stranu. Dvě zpovědnice byly vsazeny proti sobě do druhého okenního otvoru v západní zdi.²¹³

Není jasné, kdy kaple přišla o boční oltář na evangelní straně. Pravý boční oltář (stipites a menza), jak již bylo naznačeno, byl původní a mohl souviset s liturgickým stolem, popsaným v protokolu z roku 1835.²¹⁴ V tomto dokumentu jsou ještě ve vybavení kaple uvedeny dvě plastiky *Madony*. Na hlavním oltáři byla umístěna „socha *Madony z alabastru z doby Karla IV.*“ a „proti vstupu na stěně vlevo *Madona v životní velikosti, špatně zachovaná*“. První z nich je dodnes uchována na hradě.

Kaple *Nástrojů utrpení Páně*

V 17. století mělo údajně dojít k vysvěcení oltáře, což podle Milady Vilímkové signalizuje nějaké opravy.²¹⁵ O kapli se dále píše v sou-

■ Poznámky

206 Eadem, s. 179, 209. Dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 21. 10. 1887, cit.: „Při restaurování kaple P. Marie se dále shledalo, že polovina kaple, až ke střednímu pilíři je zdobena freskami, které jsou v první polovině jen málo přemalovány. Druhá polovina kaple vykazuje fresky barokní.“ Zpráva Josefa Mockera ze dne 3. 11. 1889 o restauračních pracích provedených v roce 1888, cit.: „Tři stěny kaple – až po řečený pilíř – jsou vyzdobeny původními freskami, přemalovanými jen na některých místech. Naproti tomu se v druhém prostoru nacházely jen temperové malby barokní. Po snětí omítky tamtéž, která byla 1 cm silná a neměla žádné zvláštní soudržnosti, se přišlo na omítku starší, s primitivními kresbami. Ale i tato omítky se snadno uvolňovala. A pod ní nalezena omítky stará, bez maleb.“

207 Eadem, s. 115, protokol z 3. 5. 1835 (opis, pozůstalost Josefa Mockera), cit.: „Na stěně vpravo, vedle hlavního oltáře se nacházejí 3 dosti zachované nástěnné malby“ (dále popis *Ostatkového cyklu*).

208 Eadem, s. 122, cit.: „Bylo by si přáti, aby původní fresky po snětí přemaleb byly co možná obnoveny, vyčištěny chlebem, zejména obraz P. Marie za oltářem kaple. To by mohlo být svěřeno žákům malířské akademie pod vedením ředitele.“

209 Eadem, s. 84. Johan Leopold Klessel (Küssl), Zpráva o stavu kaple P. Marie, 1755, cit.: „dodány lavice 16 při zdech a 10 uprostřed.“

210 Eadem, s. 86. Podle hlášení Johana Leopolda Klessela z 3. 7. 1758.

211 Eadem, s. 87. Popis kazatelny ještě upřesnil na dotaz Českého gubernia Johan Leopold Klessel. Podle této zprávy kazatelna stála hned vpravo od vstupu, provedená na „starý způsob sbitá špatně z prken, pomalovaná obrazy čtyř Evangelistů a nějakým listovým“. Podle popisu malířské výzdoby a informace o stáří kazatelny od děkana P. Karla Stucky Milada Vilímková uvažovala, že „by mohla být ještě z doby Karlovy“. Eadem (pozn. 53), 2. část, s. 13.

212 Eadem (pozn. 6), s. 88. Zpovědnice a kazatelnu vyrobil opět Josef Šplíchal z Dobřichovic.

213 Staré zpovědnice v žádostech o jejich výměnu byly hodnoceny karlstějským děkanem P. Karlem Františkem Stuckem v roce 1758 jako „nevhodné, hrubé, neforemné“. Obdobně lenní písař Johan Leopold Klessel v roce 1755 napsal, že „zpovědnice je úplně stará a rozpadlá“ (uvedl omylem jen jednu). Truhlář Josef Šplíchal v letech 1761–1762 obě staré zpovědnice z kaple *Panny Marie* „předělal“ pro kapli sv. Mikuláše. Viz Eadem (pozn. 6), s. 87, 89.

214 Eadem, s. 115. Protokol z 3. 5. 1835 (opis, pozůstalost Josefa Mockera), cit.: „Na epištolní straně se nachází gotický svatostánek s jednoduchými dvířky.“ Mohlo se jednat o původní křídlový oltář. Johan Leopold Klessel ve zprávě o stavu kaple *Panny Marie* z roku 1755 zmiňuje „poškozené portatily“ (malý přenosný oltář).

215 Eadem (pozn. 53), 2. část, s. 18.

vislosti s poškozením skel v oknech větrem roku 1780. V přehledu stavebních prací je k této události uvedeno, že je nutno „opravit okna obě, jejichž horní díly jsou z barevných skel a představují Utrpení Kristovo“.²¹⁶ Podle inventarizačního protokolu z roku 1835 chyběly původní vstupní železné dveře.²¹⁷ Jinak o této kapli není zmínka.

III. Krov a zastřešení Menší věže

Volba šindelové krytiny při obnově Menší věže v letech 1587–1589 vyvolala do budoucna opakované problémy se zajištěním finančních zdrojů na její opravu. Pro 17. století jsou časté opravy krytiny doloženy v písemných pramelech.²¹⁸

Menší věž byla v roce 1731 ve velmi zanedbaném stavu, navíc při bouři došlo k odtržení plechů ze sanktusníku.²¹⁹

Při obnově Menší věže v 18. století došlo mezi léty 1756 a 1758 i na opravu krovu a výměnu poškozené šindelové krytiny.²²⁰

Znova zchátralá krytina byla v roce 1810 nahrazena novým šindelem. Není známo, zda byl opraven i krov, ale sanktusník zůstal ve špatném stavu a bylo doporučeno jej snést a nahradit novým. V havarijním stavu zůstal také strop nad kaplí Panny Marie. O zálohu na snesení sanktusníku neúspěšně žádal Krajský úřad v Berouně v roce 1814. Zahájení opravy sanktusníku se stále odkládalo, a jak plyne z korespondence Krajského úřadu s Českým guberniem, byla oprava střechy (již celé) nařízena dekretem z 23. 5. 1831. Teprve v roce 1835 byl předložen rozpočet. Tlak na opravu havarijního stavu zastřešení Menší věže se stupňoval od roku 1841 také díky iniciativě krajského inženýra²²¹ a později také Správy Karlostejnské panství.²²²

Po neúspěšných pokusech o opravu převzal stavbu ve veřejné dražbě Václav Šulc, majitel mlýna v Kluči, a stavba nového krovu byla zahájena v roce 1852. Nová věž se sanktusníkem byla úspěšně dokončena o rok později. V makovici sanktusníku stavitel uložil pamětní list s tímto textem: „*Léta Páně 1853 v 5. roce panování císaře Františka Josefa I. byla na státní útraty předsevzata na Karlostejně znamenitější stavba – mezi jiným bylat' jest na kostel kollegiální P. Marie zcela nová střecha se stolicí a s věží dána a břídlíci rabeštejnskou pokryta.*“²²³ Autor projektu věže s výraznými neogotickými rysy není znám, je však možno usuzovat na profesora Bernharda Gruebera, který o něco později navrhoval interiérové úpravy kaple Panny Marie. Zaznamenána však byla jména řemeslníků, kteří se na stavbě podíleli. Zednické práce prováděl Jan Vaněk z Karlíku, tesařské práce Jan Surva ze sv. Jana pod Skalou a pokrývačské práce Vilém Konrád a Jindřich Horniš z Rabštejna.

Osud však nové střeše Menší věže nepřál. Po 35 letech byla konstrukce krovu odstraněna.

IV. Snahy o přenesení funkce děkanského kostela na kapli sv. Mikuláše v paláci

Již od 50. let 18. století je možno zaznamenat snahy vedoucí ke změně kaple sv. Mikuláše v prvním patře císařského paláce na děkanský kostel. Kaple Panny Marie ve druhém patře Menší věže byla obtížně přístupná. Strmé schody z prvního patra věže byly zřejmě v té době velmi poškozené proslapáním.²²⁴ Ve zprávě o opravách kaple Panny Marie z 20. 11. 1756 je v případě lavic doporučeno vybavit novými lavicemi spíše kapli sv. Mikuláše, „*kteřá nestojí tak vysoko, je na pohodlnějším místě a je tak prostorná, že se tam vejde víc lidí než do kaple P. Marie*“. Nakonec byly nové dubové lavice dodány do obou kaplí. V letech 1761 a 1762 prošla kaple sv. Mikuláše stavební obnovou a byl v ní doplněn mobiliář.²²⁵ Patrně již v této době se kaple proměnila na rozlehlý kostel v celé půdorysné rozloze prvního patra císařského paláce (mimo síň nad arkádou). V roce 1770 došlo k úpravě přístupové cesty do kostela sv. Mikuláše přímo z nádvoří paláce.²²⁶

Karlostejnský děkan, pravděpodobně v souvislosti s rostoucím významem provozně přístupnějšího kostela sv. Mikuláše, se nejpozději před rokem 1771²²⁷ přestěhoval do severního křídla císařského paláce (tzv. děkanského křídla).

Kostel sv. Mikuláše byl znova stavebně upraven počátkem 40. let 19. století. V té době opět sílila snaha o přemístění bohoslužeb z kaple Panny Marie, iniciovaná Karlostejnskou hospodářskou správou.²²⁸ Na žádost Českého gubernia se k věci opakovaně vyjádřila arcibiskupská konzistoř. V dopise ze dne 3. 11. 1842 je uvedeno, že „*konzistoř sice nemá námitek proti přeložení, ale na druhé straně není ani pro jeho realizaci*“. Druhý dopis arcibiskupské konzistoře z téhož měsíce však obsahoval již jednoznačné stanovisko ve prospěch kaple Panny Marie.²²⁹ Změnu využití kaple Panny Marie zřejmě Správa panství zdůvodňovala špatným stavem schodů před kaplí, poruchami stropu kaple a také obavami o osud nástěnných maleb. K tomu konzistoř dodala, že „*bude-li v kapli opraven strop, budou-li opraveny schody a hlídány fresky, pak mohou bohoslužby pokračovat*“.

V roce 1862 navrhl profesor Bernhard Grueber nový oltář a „*gotickou*“ kazatelnu pro kapli Panny Marie. O dobrozdání k návrhu oltáře byl požádán profesor vídeňské Akademie Friedrich Schmidt. Jak jeho posudek vyzněl, není známo. Zapsal se do stavebních dějin hradu jinak, a to daleko podstatněji. Jako uznávaný gotik a autor rekonstrukce vídeňského dómu přetvořil ce-

■ Poznámky

216 Eadem (pozn. 6), s. 100.

217 Eadem, s. 115. Protokol z 3. 5. 1835 (opis, pozůstalost Josefa Mockera), cit.: „*z kostela [kaple Panny Marie] se vstupuje dvěma pobitými železem do chodby ke kapli. Dříve tu byly dveře dvojité, druhé – docela železné – už nejsou.*“ U vstupu do kaple Nástrojů utrpení Páně jsou dnes vsazeny mimořádně hodnotné gotické oplechované dveře s polychromií jak na oplechování, tak i na dřevěném korpusu. Tyto dveře jsou považovány za původní.

218 Eadem, s. 39, 41, 42, 45, 47. K větší opravě šindelové krytiny v 17. století došlo v letech 1627–1628, 1636–1637, v roce 1644, po obléhání švédským vojskem v letech 1646–1647, dále v roce 1670 a 1686.

219 Eadem, s. 70, 72.

220 Eadem, s. 84, 86. František Stránský, Lorentz Kraus, zpráva o opravách karlostejnské kolegiální kaple z 20. 11. 1756. Johann Leopold Klessel, hlášení z 3. 7. 1758. Kromě zchátralého stavu byla krytina na jednom rohu střechy odtržena.

221 Eadem, s. 127, 129. Krajský úřad v Berouně Českému guberniu, 1841, cit.: „*(...) krajský inženýr shledal nutnost opravy na věžičce na karlostejnském zámeckém kostele (...)*“. Krajský úřad v Berouně Českému guberniu, 1845. Krajský inženýr opět shledal špatný stav střechy.

222 Eadem, s. 129. Správa karlostejnské panství Českému guberniu 31. 12. 1850, cit.: „*(...) střechy jsou ve špatném stavu, krovu tím trpí. Šindelová střecha nad kaplí P. Marie je shnilá.*“

223 Eadem, s. 129. Pamětní list nalezený v makovici sanktusníku kostela Panny Marie v roce 1889. Podle opisu Josefa Mockera.

224 Eadem, s. 84, 87. Špatný stav schodů je zmíněn v roce 1758 v žádosti děkana P. Karla Františka Stucky o obnovení zařízení kaple Panny Marie. Pískovcové stupně schodiště vysoké 25 cm byly vyměněny za nové na konci 19. století.

225 Eadem, s. 84, 89. František Stránský, Lorentz Kraus, zpráva o opravách karlostejnské kolegiální kaple z 20. 11. 1756.

226 Eadem, s. 22. Venkovní schodiště od 3. brány k Menší věži dostalo nové zastřešení a ve skále z jeho podesty byl vysekán přístup k mostku ke vchodu do kostela.

227 Eadem, s. 99. V roce 1771 realizována výměna stropních trámů a nový krov nad obydlím kanovníků. V děkanském křídle paláce je instalace bytu karlostejnského děkana podle scénáře Nadi Kubů.

228 Eadem, s. 127. Dopis krajského inženýra Českému guberniu, 1842, cit.: „*Karlostejnský úřad navrhl 11. 11. 1841, aby bohoslužby byly přeloženy z kostela P. Marie do kaple sv. Mikuláše, protože kostel P. Marie je těsný a nepohodlně situovaný. Kaple sv. Mikuláše je pohodlnější a je možno ji rozšířit.*“

229 Eadem, s. 127, 128. Dopis arcibiskupské konzistoře adresovaný Českému guberniu ze dne 3. 11. 1842 a ze dne 21. 11. 1842, cit.: „*Přenesení bohoslužeb do sv. Mikuláše nebylo zatím schváleno, protože je to proti přání zakladatele.*“ Dále je zdůrazněno, že „*podle zakládací listiny Karlostejnské kapituly se mají bohoslužby v kapli P. Marie konat pravidelně, v kapli sv. Mikuláše jen příležitostně.*“

lý hradní areál do nové architektonické podoby, která smazala předchozí stavební, především rudolfínské úpravy.

*Menší věž od roku 1861*²³⁰

O komplexní obnově hradu Karlštejna se jednalo od roku 1861. V roce 1866 byl profesor Friedrich Schmidt vyzván k vypracování projektu na jeho obnovu. Ke spolupráci si vybral svého nadaného žáka Josefa Mockera. Ten se svým spolužákem Ludwigem Wächtle a malířem Franzem Jobstem hrad téhož roku zaměřil.²³¹ V roce 1870 Friedrich Schmidt dokončil architektonický návrh obnovy věží a císařského paláce, který ještě v roce 1874 korigoval. Stavba byla zahájena až po vyřešení financování v roce 1887.²³² Friedrich Schmidt prosadil Mockera do funkce architekta stavby. Josef Mocker zajišťoval výzkum, projektovou přípravu i realizaci stavby, byl však stále v podřízeném vztahu ke svému profesorovi a autorovi projektu Friedrichu Schmidtovi. Ten až do své smrti v roce 1891 z Vídně rozhodoval o každém podstatném kroku restaurace hradu.

I. Východní schodiště

Ještě před zahájením stavby bylo nutno řešit některé stavební havárie.²³³ V případě Menší věže šlo o osud zčásti již zbouraného schodiště u východní obvodové zdi. Přístavbě schodiště chybělo zastřešení a zdivo v koruně bylo značně narušené. Technické oddělení Českého místodržitelství proto rozhodlo o její demolici. Josef Mocker ve svém posudku ze dne 29. 1. 1881 uvedl, že „se jedná o podřadnou přístavbu, která nemá s někdejší kanovníckým domem žádnou organickou souvislost, a poněvadž její stav je nanejvýš špatný, může být bez námitek zbourána“.²³⁴ Z jeho hodnocení je možné soudit, že obvodové zdi přístavku nebyly provázány s východní zdí věže. To potvrzuje, že schodiště nevzniklo zároveň se stavbou věže. Jak vyplývá z jeho posudku pro České místodržitelství, připouštěl zde původně umístění záchodu, ostatně v souladu s názorem Augusta Sedláčka.²³⁵ O tomto účelu přístavku nebylo donedávna pochybností.

II. Přizemí

Josef Mocker rekonstruoval nástup do věže ze západní strany. Nové portály u vstupní síně, realizované podle jeho návrhu, doplnil padacím mostkem přístupným ze schodišťové rampy. Dosud bylo před vstupem do věže pouze vyrovňovací schodiště.²³⁶ Naopak nechal zazdít manýristický portál v jižní obvodové zdi. Na místě však ponechal dva původní interiérové sedlové portály.²³⁷ Severní místnosti, které až do doby restaurace hradu měly v podlaze přírodní skal-

natý povrch, lokálně doplněný litou podlahou, nechal vydláždit šedými cementovými dlaždicemi. V jižní klenuté místnosti ponechal starší cihelnou dlažbu.

K obnově přízemí Josef Mocker přistupoval spíše konzervační metodou.

III. První patro

Nález stropního profilovaného průvlaku v prvním patře v pozici dělicí zdi mezi severními místnostmi vedl zde Josefa Mockera k řešení jednotného prostoru. Dochovaný původní dubový sloup byl v roce 1895 druhotně vložen pod průvlak rekonstruovaného trámového stropu v jižní místnosti.²³⁸ Dveřní otvor k zaniklému schodišti ve východní zdi Mocker nechal přiznaný. Původní portály dveří byly v podstatě vyměněny za kopie. Také u okenních ostění došlo k významným dílčím výměnám. Dveřní křídla a okna včetně vitráží navrhl Josef Mocker. Je také autorem skladby keramické dlažby s ražným dekorem.

IV. Druhé patro

Stavební práce a umělecká výzdoba kaple Panny Marie

Děkanská kaple Panny Marie před restaurací hradu na sklonku 19. století zaujímala, s výjimkou kaple Ostatků utrpení Páně, celou dispozici druhého patra.

Josef Mocker shrnul závěry průzkumu vnitřní dispozice druhého patra ve výroční zprávě za rok 1888.²³⁹ Uvedl, že v době Karla IV. byla dosavadní kaple Panny Marie rozdělena příčkou na kapli v jižní části a sakristii v části severní. Dělicí zeď mezi místnostmi v severní části dispozice neprokázal, a proto ji později neobnovil.²⁴⁰ Nalezená stopa po příčné zdi přibližně ve středu západní obvodové zdi byla široká cca 60 cm.²⁴¹ Je tedy shodné šířky jako současná příčná zeď, vyzdřená v roce 1890. Nález otisku po příčné zdi souvisel s podrobným průzkumem vrstev omítek a jejich výzdoby. Středověká omítka na východní stěně pokračovala nejméně 8 cm za linii otisku po gotické příčné zdi. Podle nových poznatků byla místnost ve druhém patře původně omítnuta již před svým rozdělením na dvě části, což patrně Mockerovi nebylo známo. Proto tuto náleзовou situaci vyřešil mírným posunutím příčné zdi na východní straně k severu. Tím všechny nalezené kry gotické omítky zůstaly v nově uzavře-

²³² O okolnostech přípravy restaurace hradu např. Vilímková (pozn. 6), s. 27–30. – Zdeněk Chudárek, Josef Mocker a restaurace hradu Karlštejna, *Zprávy památkové péče* LXI, 2001, č. 2, s. 28–34. – David Venclík, Hrad Karlštejn a otázka korunovace českých králů, in: Petr Bareš et al., *Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře*, Praha 2010, s. 139–161.

²³³ V případě Velké věže bylo v 70. letech 19. století sanováno vápencové podloží s téměř vertikálními zvětralými lasy. Skála byla zpevněna betonem u jihozápadního nároží věže a v prostoru schodiště, které již v této době bylo v havarijním stavu.

²³⁴ Vilímková (pozn. 53), 2. část, s. 168.

²³⁵ Sedláček (pozn. 192), s. 11, cit.: „(...) přístavěn byl na severovýchodní straně přístavek (latrina), který (...) pro svou chatrnost zbourán.“

²³⁶ Menší věž, pohled východní a západní, sign. W. (Wächtl), 1866, list 58, Archiv Pražského hradu.

²³⁷ Do vstupního portálu severovýchodní místnosti byly v roce 1995 nasazeny po restaurátorském zákroku gotické dveře, získané ze sbírky původních hradních stavebních prvků. Prkenné svislé dveřní křídlo do jižní místnosti, patrně z první poloviny 19. století, je popsáno poznámkami hospodářského charakteru. V polovině 90. let 20. století byl vyvíjen značný tlak na jeho výměnu za nové dveřní křídlo, provedené podle Mockerovy předlohy. Podle stáří těchto dveří byla zazdívká portálu odstraněna již nejpozději v průběhu 19. století.

²³⁸ Vilímková (pozn. 6), s. 207, zpráva Josefa Mockera o stavebních pracích za rok 1895 ze dne 25. 7. 1896, cit.: „K zamezení otřásání podlahy v kapli P. Marie byl trámový průvlak – podobně jako v císařském paláci – podepřen dubovým sloupem na kamenném podstavci.“ Strom pro sloup byl smýcen po dubu 1345. Josef Kyncl 2003 (pozn. 4). Není známo, odkud byl sloup přenesen.

²³⁹ Vilímková (pozn. 53), 2. část, s. 209, zpráva Josefa Mockera ze dne 3. 11. 1889 o restauračních pracích provedených v roce 1888.

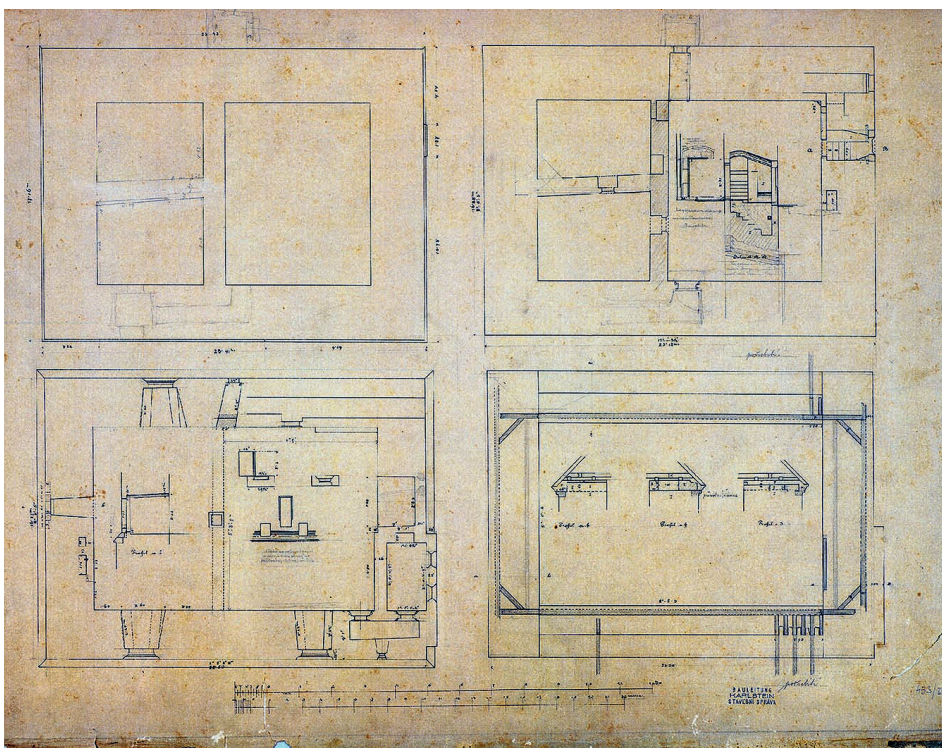
²⁴⁰ Eadem, s. 180, dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 21. 10. 1887, cit.: „Podle zjištění byl původní prostor kaple rozdělen na dva, nebo spíše na tři prostory. Dělicí zeď nebyla s obvodovou zdí svázána, což se jeví i u přiček v dolejších podlažích. Přčky byly odstraněny asi při úpravě kaple pro veřejné bohoslužby“ (tj. v rámci rudolfínské obnovy hradu). Ibidem, s. 181, dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 6. 1. 1887, cit.: „Při průzkumu čelní zdi v kapli P. Marie se nezjistilo, že by zadní prostor byl rozdělen na dvě poloviny.“ Na jiném místě cit.: „Nebylo nalezeno nic, co by svědčilo dvěma komorám v zadním dílu kaple.“ Ibidem, s. 189–190, dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 15. 6. 1888, cit.: „Nový průzkum ukázal, že v zadním prostoru nebyla dělicí přčka (...) Snad může toto rozdělení odpadnout.“

²⁴¹ Půdorys druhého patra, kótovaný schematický ná-kres náleзовé situace. Stavební skicář, Kastelan oberforst Neugebauer (uloženo v depozitáři hradu Karlštejna), 1887, s. 4 (nález otisku příčné kótován v šířce cca 60 cm).

■ Poznámky

²³⁰ Období přípravy a realizace restaurace hradu v druhé polovině 19. století nemůže tato studie vzhledem ke svému rozsahu pojmut do všech podrobností.

²³¹ Kresebné zaměření hradu, 158 listů, Archiv Pražského hradu, pozůstalost Josefa Mockera.

10

Obr. 10. Menší věž hradu Karlštejna, půdorysy všech podlaží se zakreslením výsledků stavebního průzkumu. Nakreslil Josef Mocker, 1887. Uloženo v depozitáři hradu Karlštejna. U půdorysu prvního patra (vpravo nahoře) je zobrazen výzkum původního nástupu do věže. U půdorysu koruny obvodové zdi je vyhodnocen nálezy tesařské konstrukce jako podsebití.

ném interiéru kaple. V severovýchodním koutě vznikla přibližně 8 cm široká svislá páska bez výmalby, která rámuje krajní výjev *Apokalypsy*.

Josef Mocker nechal také ve východní fasádě zazdít velké okno z doby rudolfinských oprav a na základě průzkumu rekonstruoval v těchto místech okno s plným parapetem. Dále zazdíl okno v severní obvodové zdi. S rekonstrukcí krbu v severní obvodové zdi věže si nebyl zpočátku jistý a rozhodnutí ponechal na Friedrichu Schmidtovi.²⁴²

Nový trámový strop v kapli Panny Marie neměl být původně pohledový, ale omítaný.²⁴³ Po usazení neohoblovaných trámů se nad kaplí Ostatků utrpení Páně našel fragment malovaného stropu. Ten Josef Mocker spojil s kaplí Panny Marie a urychleně přehodnotil řešení.²⁴⁴ Malbu podle jeho pečlivě provedeného návrhu realizoval a na trámu signoval malíř Zimmermann.

Josef Mocker změnil dosavadní orientaci oltáře. Nový oltář, realizovaný podle jeho návrhu,²⁴⁵ postavil po vzoru kaple sv. Kříže na severní stranu, do mělké niky nové příčné zdi. Také nechal z jižní obvodové zdi vyjmout původ-

ní kamenné sanktuárium a zabudoval ho vlevo od oltáře.

Stavební práce v kapli Panny Marie pokračovaly ještě v 90. letech. V roce 1893 byla dodána okna s vitrážemi, opět podle návrhu Josefa Mockera, a v roce 1895 vstupní dveře ze schodiště. Původní vstupní sedlové portály do kaple Nástrojů utrpení Páně zůstaly ponechány včetně původních oplechovaných dveřních křídel.

Na podlahu byla položena nová ražená dlažba podobná dlažbě v prvním patře.

Pro restaurování nástěnných maleb v kapli Panny Marie Josef Mocker vybral v roce 1898, tedy nedlouho před svou smrtí, malíře Jana Heřmana. Ten pravděpodobně v souladu s Mockerovou koncepcí obnovy kaple Panny Marie doplnil soklový pás nástěnné výmalby i v místech, kde byla nutná celková rekonstrukce (na severní stěně a v místě zazděného okenního otvoru v jižní zdi). Stav malby soklového pásu před restaurátorským zákrokem byl podrobně kresebně dokumentován.²⁴⁶ Rekonstrukční záměr na doplnění malby stěn kaple Panny Marie byl širší. Téměř zaniklý pás malby pod stropem měl být nahrazen novou malířskou kompozicí.²⁴⁷ Profesor Jan Koula v roce 1901 vytkl Janu Heřmanovi „přilišné“ restaurování interiéru kaple Panny Marie, které podle něj bude příčinou, že na Karlštejně místo originálů z doby Karlovy z části zůstanou jen kopie. Vedle toho Koula přijal s povděkem, že s restaurováním v kapli Ostatků utrpení Páně se do roku 1901 nezačalo.²⁴⁸

■ Poznámky

242 Eadem (pozn. 6), s. 191, dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 1. 7. 1888, cit.: „Neměl by se v zadním prostoru kaple P. Marie udělat krb, podobný jako v 1. patře, ale v koutě. Na jeho existenci ukazuje komín.“

243 Eadem, s. 194, dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 21. 8. 1888, cit.: „Nové, neohoblované stropní trámy byly sice už položeny a mělo se začít s jejich zazdíváním, ale protože tyto trámy mají náhodou stejnou sílu jako zazděný fragment [prkna a kus trámu s malbou andělů], dal jsem je okamžitě ohoblovat a opracovat hrany, aby se práce nezdržela (...). Strop sestává z opracovaných trámů o průřezu 9 na 12 coulů a ve vzdálenosti 11 coulů (?). Pod nimi bude průvlak, čímž se strop rozdělí na dva díly.“

244 Strop druhého patra s polychromií klenby kaple Ostatků utrpení Páně a návrhem malířské výzdoby trámového stropu kaple Panny Marie, lavírovaná kresba tuší (saskristie má zatím na trámovém stropu jen dílčí tužkovou skicu dekoru), sign. Mocker, 25. 8. 1888, Archiv Pražského hradu, T33, list 0781. Dopis Josefa Mockera Friedrichu Schmidtovi ze dne 21. 8. 1888, cit.: „Trám i prkna mají tmavý podklad, na němž jsou namalování klečící andělé v bílém šatu. Na prknech jsou dále namalování: Říšský orel a Český lev a to střídavě (...) Celá plocha bude modrá s anděly v bílém rouše, ale nikoliv v řadách ale střídavě. Křídla jsou namalovaná na postranních plochách trámu.“ Zpráva Josefa Mockera ze dne 3. 11. 1889 o restauračních pracích provedených v roce 1888, cit.: „Při stěně byl tento strop ozdoben bordurou, která sestávala ze dvou řad štítků, střídavě s českým lvem v červeném a říšským orlem ve zlatém poli.“ Vilímková (pozn. 6), s. 194, 211.

245 Na realizaci nového oltáře se podílela pražská dílna Franty Anžky.

246 Detail východní a západní stěny se soklem s draperií, kresba tužkou, list 0652, 0656, kresba *Ostatkových scén* se soklem, kresba tužkou, list 0655, sign. „J“ (Franz Jobst, 1866), Archiv Pražského hradu, T30. – Josef Mocker, Stavební skicář, Karlovský Týn, III., detail soklové partie s draperií, s. 44. – Stavební skicář, Kastelan oberforst Neugebauer (uloženo v depozitáři hradu Karlštejna), s. 4, 18. Na kresbě je zobrazena varianta iluzivní malby, doplněná draperií, střídavě barevnou v širokých pruzích (světlejší pruh je ve žluté barvě na rozdíl od realizované bílé). Soklová malba pod *Ostatkovým cyklem* je odlišná, iluzivní síňový prostor s arkádami nepřekrývá draperie. Tato malba soklového pásu pravděpodobně vznikla dříve, zároveň s malbou *Ostatkového cyklu*.

247 Část východní stěny kaple Panny Marie, kresba *Apokalyptického cyklu* s doplněním horního pásu kresbou architektonické kompozice Nebeského Jeruzaléma (?) a polopostav andělů, mezi trámy střídavě motiv růžice a lilie, kresba tužkou na papíře, J. Mocker(?), nedatováno, Archiv Pražského hradu, T33, list 0803.

248 Vilímková (pozn. 6), s. 47.

V. *Stavební úpravy v kapli Nástrojů utrpení Páně*
Ze stavebních prací zde byla jen položena nová podlaha z ražených dlaždic, a to pravděpodobně na starší dlažbu.²⁴⁹

VI. *Krov a zastřešení*

Silvestr roku 1887 byl zlomovým datem pro stavební dějiny hradu. Toho dne totiž Josef Mocker v dopise Friedrichu Schmidtovi oznámil nález dřevěné konstrukce zazděné v koruně západní a východní obvodové zdi Menší věže.²⁵⁰ V následujícím dopise reagoval na Schmidtovu odpověď, že je zvědav na nový návrh zastřešení Menší věže. Friedrich Schmidt nález vyhodnotil jako torzo původního podsebití a na nových výkresech se objevilo řešení, které je nám dnes důvěrně známo. Schmidt si nechal nový návrh ještě ve Vídni odsouhlasit císařským radou Josefem Hlávkou. Josef Mocker zpočátku návrh svého profesora podporoval, snažil se nalézt zbytky konstrukce podsebití i na věži sv. Mikuláše. Později po nálezech hrázdního třetího patra paláce usiloval o jeho rekonstrukci, ale Friedrich Schmidt si nenechal vymluvit podsebití aspoň na východní straně paláce.²⁵¹

Podle realizačního projektu Josefa Mockera je v půdním prostoru vynesena obvodová zeď, na výšku podlaží vyzděná z cihel. Obvodová zeď situovaná nad jižní obvodovou zdí je částečně založena nad kaplí Nástrojů utrpení Páně a také nad klenbou schodiště v síle zdi. V těchto místech byla zeď postavena na traverzách připomínaných v souvislosti s nálezem gotických malovaných záklopových prken. Na koruně zdi je založena valbová střecha se sanktusníkem a nárožními vížkami. Po vnější straně obvodových zdí je vyneseno podsebití.

Josef Mocker také našel na vnější straně severní stěny kamenný portál s kapsami po kamenných krakorcích.²⁵² Tento nález vedl před rokem 1891 k rekonstrukci krytého dřevěného mostu s chodbou ke schodišti Velké věže.

Stavební úpravy Menší věže ve 20. století

Po roce 1905, po dokončení restaurace hradu včetně všech interiérů, byla zajišťována průběžná údržba. Kastelánem hradu se stal karlínský stavitel Josef Střelba, který po celou dobu restaurace hradu pro Josefa Mockera na hradě pracoval.

Větší stavební úprava zasáhla druhé patro věže v roce 1943, kdy k jižní zdi sakristie byla postavena dřevěná konstrukce tzv. varhanní empory. Dojem empory vytvářejí dva otvory prolomené v dělicí zdi a sklenuté klenebními pasy. K východnímu otvoru byly přisazeny původní varhany z Karlštejna z roku 1743 získané zpět pro hrad v roce 1942.²⁵³

V roce 1957 byla obnovena karlístejnská ka-

pitula s názvem Královská kolegjiální kapitula Nanebevzetí Panny Marie.

Počátkem 90. let 20. století, kdy ještě pokračovala takzvaná generální obnova hradu zahájená v 80. letech obnovou střechy a omítek fasád Velké věže, byla na Menší věži vyměněna břidlicová krytina. K odsekání omítky z doby restaurace hradu, která byla ještě v 80. letech i v památkových kruzích považována za nehodnotnou, na Menší věži již nedošlo a později byly provedeny jen její dílčí opravy.

V roce 1994 došlo v Menší věži na statické zajištění původního trámového stropu ve vstupní místnosti přízemí a současně byla položena nová cihelná dlažba. Pod stropní trámy byl vložen mohutný dubový průvlak založený na přezdech dřevěných sloupech.

Rozsahem i náročností dosud největší stavební realizaci představuje statická sanace dřevěných stropních konstrukcí, realizovaná v obou věžích i v císařském paláci v letech 1998–2012. Zásahy do prostoru druhého patra Menší věže byly minimalizovány. Stropní průvlaky zde byly vyvěšeny pomocí dvojice vedle sebe položených mohutných dubových vazníků. S ohledem na konstrukční výšku nových vazníků jsou pohledově přiznány v dlažbě půdy. Nad kaplí Ostatků utrpení Páně byl vybudován bezpečnostní povalový strop, obdobně jako ve Velké věži nad kaplí sv. Kříže.

V rámci prací na statickém zajištění stropů byly ze všech stěn v interiérech paláce a obou věží odstraněny bílé hlinkové nátěry. Odhalená rezidua dekorativních výmalb z počátku 20. století²⁵⁴ odborně ošetřila malířská dílna Františka Ondráčka. Stěny reprezentačních prostorů hradu tak získaly působivou živost.

Z památkového hlediska se mimořádně náročnou stala požadovaná elektrifikace Menší věže realizovaná po dlouhém odkládání v roce 2012. Základní trasa kabelizace byla nakonec vyřešena svislým jádrovým vrtem na celou výšku východní obvodové zdi.

Závěr

Díky novým zjištěním, získaným často technickými metodami, které předchozí generace neznaly, docházíme dnes k poznatkům, které mění zažitě představy o založení a stavebních proměnách hradu. Studie si nedělá nárok na definitivní objasnění. Má spíše být podnětem k diskusi. Je mnoho otázek, na které nám chybí jednoznačná odpověď, a některé otázky si zatím ještě ani neumíme položit. Jednoznačné není například datování vložené příčné zdi v kapli Panny Marie. Neexistuje závažný argument, který by vyloučil stavbu této zdi již před konsekrací v roce 1357. Pravděpodobnější se ale jeví její vznik až v době před zprovozněním reprezentačního schodiště Velké věže a spojovacího

mostu po roce 1360. Otázky také zůstávají nad možnými změnami v patrociniu kaplí.

Dosavadní badatelský zájem se soustředil především na období založení hradu a zvláště pak na uměleckohistorické hodnocení jeho posvátných prostor. Dosti opomíjené jsou další části hradu spojené s hospodářským provozem.²⁵⁵ Téměř nic nevíme o stavebních dějích purkrabství.

Hrad Karlštejn dnes stojí před největší stavební obnovou od své restaurace na konci 19. století. Ta se Menší věže nedotkne, ale jistě vzbudí větší zájem o hrad. Práce budou soustředěny na inženýrské sítě a na řešení nádvěstnického provozu v purkrabství a suterénu paláce. Je možno očekávat nové poznatky, které rozšíří dosavadní poznání stavební historie hradu. Velkým příslibem je zahájený stavebně-historický průzkum, který zvláště v novém kritickém vyhodnocení archivních pramenů může být velice přínosný.

■ **Poznámky**

249 Je možno očekávat, že pod dlažbou z konce 19. století bude položena glazovaná dlažba z rudolfínské obnovy hradu, jak je možno soudit z částečně zapuštěné malby soklu. Obdobná situace je potvrzena v kapli sv. Kříže. Zde byla tato dvoubarevná glazovaná dlažba objevena v roce 1998 při realizaci montážních otvorů do mezistropu pod kaplí (viz protokol z 2. 7. 1998). Dlažba zde však již nebyla v původní šachovnicové skladbě, jak je ještě zobrazena na fotografiích z doby před zahájení restaurace hradu. Chudárek (pozn. 47), s. 33–41.

250 Stavební skicář, Kastelan oberforst Neugebauer (uloženo v depozitáři hradu Karlštejna), s. 18, řez korunou obvodové zdi se zakreslením nálezu, Josef Mocker, půdorys pater Menší věže s dokumentací stavebního výzkumu, tuš na papíře, depozitář hradu Karlštejna. U nálezu této dřevěné konstrukce na půdorysu koruny zdi poznámka „podsebití“.

251 Vilímková (pozn. 6), s. 194. – Chudárek (pozn. 232).

252 Vilímková (pozn. 6), s. 194, 1975, 2. část, s. 209, zpráva Josefa Mockera ze dne 3. 11. 1889 o restauračních pracích provedených v roce 1888, cit.: „Ve výši kordónové římsy na severní straně se objevily zazděné dveře s kamenným ostěním, které nasvědčovaly tomu, že mezi kaplí P. Marie a schodištěm vysoké věže byla dřevěná spojovací chodba.“

253 Naděžda Kubů, Průvodce po hradních expozicích na Karlštejně. Připomenutí památných exponátů v hradních prostorách do roku 1945, *Památky středních Čech v Praze* 27, 2013, č. 1, s. 25–32.

254 Dekorativní malby od Františka Weniga byly odstraněny smytím z rozhodnutí karlístejnské komise, ustanovené v roce 1901.

255 Součástí hospodářského zázemí v prostorách hradu byla i kovárna, pekárna, mlýn, vinopalna u první brány a také patrně v podhradí pivovar se sladovnou. Např. inventář z 8. 6. 1628, viz Vilímková (pozn. 6), s. 36.